Doç. Dr. MUAMMER GÜL

Orta Çağ Avrupa Tarihi

BİLGE KÜLTÜR SANAT

ORTA ÇAĞ
AVRUPA TARİHİ

YAYIN NO: 333

ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ
Doç. Dr. Muammer Gül

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 0507-34-008622

1. Basım, Eylül 2009

ISBN: 978 - 605 - 5715 - 33 - 5

Yayın Yönetmeni	:	*Ahmet Nuri Yüksel*
Yayına Hazırlayan	:	*Nurten Hatırnaz*
Baskı	:	*Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60*
Kapak Baskı	:	*Trichrome Matbaası*
Cilt	:	*Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Fax: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ

Doç. Dr. Muammer Gül

BİLGE KÜLTÜR SANAT

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

GİRİŞ

A- Avrupa Adı ve Coğrafyası 9

B- Avrupa'nın İklim ve Coğrafî Özellikleri 11

C- Roma İmparatorluğu 13

D- Roma'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu 22

1- *Toplum Yapısı ve Sosyal Hayat* 22

2- *Ekonomik Hayat* 24

3- *Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü* 28

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ

A- ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN *(I. FEODAL ÇAĞ)* SİYASÎ TASLAĞI: Avrupa'nın Uğradığı İstilalar 39

I- Kavimler Göçü ve Cermen İstilası 41

II- Frank Krallığı 44

1- Merovenj Hanedanı 44

2- Karolenj Hanedanı 50

III- Slavların İstilası 56

IV- Arap İstilası 58

V- Macar İstilası 61

VI- Norman (Kuzey Adamı) İstilası 65

VII- İngiltere'deki İskandinav Yerleşmesi 68
VIII-Fransa'da İskandinav Yerleşmesi 70
IX- İstilaların Sonuçları 71

B- ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU 77
I- Feodalite Kavramı ve Feodalitenin Doğuşu 88
II- Büyük Mülklerden Fieflere: *Kapalı Mülk Ekonomisi* 92
III- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Malikâne Halkı: Senyör-Köylü (Serf) İlişkisi* 101
IV- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Kilise* 103
V- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Bilim ve Kültür* 109
VI- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Hukuk* 113

İKİNCİ BÖLÜM
GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ

A- GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN *(II. FEODAL ÇAĞ)* SİYASÎ TASLAĞI 119
I- Geç Orta Çağ Avrupası'nın Siyasî Tablosu: Dış Yayılma 119
II- İç Mücadele 125

B- GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL TABLOSU 129
I- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Nüfus Artışı* 134
II- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Bilim ve Kültürel Hayat* 137
III- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Soylular* 144
IV- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Şövalyelik* 148

C- PARASAL EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 151

D- TİCARETİN CANLANMASI 156

E- KENT HAYATININ CANLANIŞI VE BURJUVAZİNİN DOĞUŞU 162

F- HAÇLI SEFERLERİ 177

Sonuç 191

Kaynakça 193

Haritalar 197

İndeks 201

ÖNSÖZ

Bugün üniversitelerimizde Avrupa tarihine dair kürsüler ya da bilim dalları olmadığı gibi Tarih bölümlerinin müfredatı içerisinde de Avrupa Tarihi dersleri yeterli seviyede değildir. Mevcut olan dersler de ağırlıklı olarak Yeni ve Yakın Çağları ihtiva etmektedir. Oysa Avrupa'yı, Avrupa tarihini anlayabilmek ve Avrupa hakkında genel bir kanaate sahip olabilmek için Orta Çağ Avrupa tarihinin çok iyi bilinmesi lazımdır. Çünkü, bugünkü Avrupa coğrafyasının siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik, etnik ve dinî yönlerden şekillenmesi Orta Çağlarda gerçekleşmiştir. Diğer taraftan bu dönem Avrupa'nın kendi gelişme seyri içerisinde de özel bir yere sahiptir. Bu özellik "Feodal Çağ" kavramı ile gerçekte sadece Avrupa'ya has bir tanımlamayla kendisini gösterir.

Feodal Çağ Avrupa tarihini, kendi tarihimizi anlama açısından da önemsemek durumundayız. Zira Doğu-Batı, İslam-Hristiyan mücadelesi ve ilişkileri bütün Akdeniz sathında ve İspanya'dan Anadolu'ya uzanan bir coğrafya üzerinde yüzyıllarca sürmüş, Haçlı Seferleri gibi tarihin en büyük istila hareketlerine sahne olmuştur. Orta Çağlardan sonraki dönemlerde de; Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne Batı ile ilişkilerimiz her yönü ile devam etmektedir. Anadolu coğrafyasının tarihin hiçbir döneminde Avrupa tarihinden ve Avrupa coğrafyasından ayrı bir tarihi de olmamıştır.

Bütün bunlar Türk üniversitelerinde Orta Çağ Avrupa Tarihi derslerinin önemini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bu çalışma; Avrupa coğrafyası, Roma İmparatorluğu'nun genel tablosu, bugünkü Avrupa'nın şekillenmesinde en belirleyici rolü oynayan istilalar çağı, *Merovingian* (Merovenj) ve *Carolingian* (Karolenj)

hanedanları dönemleri, 11. yüzyılda Avrupa'yı coğrafyasının dışına taşıran demografik yapı, ekonomik canlanma ve Haçlı Seferlerini içine alacak şekilde bir bütün olarak Avrupa hakkında genel bir tarih taslağı oluşturmayı amaçlamaktadır.

Diğer taraftan ülkemizde Orta Çağ Avrupa tarihi ile ilgili yayınların sınırlı olması, olanların da neredeyse tamamının tercüme eserler niteliğinde olması bu alanda bir boşluğu göstermektedir. Tarih Bölümü'nde verdiğim Orta Çağ Avrupa Tarihi derslerinin bir bütünü olan bu çalışma, üniversitelerimizde lisans ve lisansüstü seviyesindeki öğrencilerin müracaat edeceği bir kaynak olmakla birlikte Orta Çağ Avrupa Tarihi hakkında genel okuyucuya da hitap etme amacındadır.

Bu çalışma bir Giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında iklimi, yüzey şekilleri ve insanî unsuru ile Avrupa coğrafyası, Roma İmparatorluğu'nun siyasî ve sosyal-ekonomik taslağı üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde, Erken Orta Çağ Avrupası'nı şekillendiren büyük istila hareketleri ve bunun Avrupa'da meydana getirdiği sonuçlar ile birlikte siyasî tablo çerçevesinde Merovenj ve Karolenj hanedanları üzerinde durulmuştur. Bu bölümün ikinci kısmında Erken Orta Çağ Avrupası'nın sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci Bölümde ise, Geç Orta Çağ Avrupası'nın siyasî, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesi üzerinde durulmuş ve Haçlı Seferleri bahsi ile sonuçlanmıştır.

Doç. Dr. Muammer GÜL
Şanlıurfa 2009

GİRİŞ

A- Avrupa Adı ve Coğrafyası

Asya'nın batıya doğru uzanan yarımadası konumunda olan Avrupa adının menşei tarihin ilk zamanlarına kadar çıkar. Sami dillerinde Açuî (Asu) kelimesi Güneşin doğduğu taraf, Ereb (veya İrib) de Güneşin battığı taraf manasına geliyordu. Fenikelilerden Greklere geçen bu adlar, onların dilinde Asia, Evrope olmuştur. Ege Denizi'ne göre doğuda kalana Asia, batıda kalana ise Evrope denilmiştir. Ancak Yakın Çağlarda Asya ve Avrupa bugünkü manalarını kazanmıştır[1].

Avrupa, kuzeyde, batıda ve güneyde okyanuslar ve denizlerle çevrilmiş olmakla beraber, güneyde Cebelitarık Boğazı ile Afrika'ya çok yaklaşır. Güneydoğuda, Ön-Asya toprakları ile hemen hemen birleşir. Doğuda ise, geniş bir alan ile Asya'ya birleşir ki bu yönde Avrupa'ya kesin bir sınır çizmek mümkün değildir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 10 milyon km^2 olan kıta dünya karalarının 1/15'i kadardır. Matematik konum olarak, 30-70 kuzey paralel daireleriyle 10-60 doğu meridyenleri arasındaki bir dörtgen konumundadır[2].

Avrupa adı verilen yer sıradan bir kara parçası değildir. Dünya iktisadî ve siyasî tarihine yön veren bir bölgedir. Aslında bölge coğrafya itibariyle küçük olmasına rağmen dünya tarihi üzerinde büyük rol oynamıştır. Bu kadar küçük kara parçasının dünya tarihinde bu kadar etkili olmasının sebepleri vardır. Coğrafî bölge

1 Besim Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, Birinci Kitap, İst. Ünv. Yay., İstanbul 1949, s.1.

2 Süha Kocakuşak, *Avrupa Coğrafyası*, Ocak Yayınları, Ankara 2002, s. 10; Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, s. 2.

olarak Avrupa, eski dünyanın kuzeybatı kısmındadır. Kıtanın bir ucu İskandinavya'dan başlayıp Baltık Denizi'ne ulaşırken diğer ucu da Alpleri aşarak doğudan Karadeniz'e ulaşır. Avrupa ile Asya arasında Ural Dağları sınır kabul edilse de bu sınıra güneye doğru uzanan boğazları da dâhil etmek yerinde olur. Yani boğazın batı tarafı Avrupa doğu tarafı ise Asya'dır.

Avrupa isminin ortaya çıkışı ve bu kıta için kullanılması zaman ve mekân olarak bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Grekler tarafından icat edilen Avrupa kelimesi başlangıçta yalnız Asya'ya yakın olan güneydoğu bölgesine delalet ediyordu. Sonra, Akdeniz'in kuzey kıyısındaki ülkelere, daha sonra okyanusa yakın yerlere ve nihayet Akdeniz dünyası ile münasebete girdikleri nispette merkez ve doğu taraflarındaki bölgeye yayıldı. Ancak bu isim başlangıçta coğrafî bir isimden ibaretti; burada yaşayan topluluklar, M. Bloch'un deyimi ile kendi içinde tam anlamıyla homojen olmaktan uzak olduğu için kendi aralarında hiçbir ortak fikri çağrıştırmıyordu. Batı toplumunu oluşturan unsurların üzerinde geçmişin çelişkileri büyük bir ağırlıkla kendilerini duyurmaktaydılar. Avrupa, Yukarı Orta Çağ'ın bir ürünü olarak gerçek anlamda feodal zamanlar başladığında oluşmuştur[3].

Yeni zamanlara kadar Avrupa kavimleri diğer kıtaların kavimleri ile mukayese olunurken ortak bir his, usul ve âdet temelinin oluştuğu görüldüğü ve bunun da bir Avrupa toplumunun mevcudiyeti hakkında onlarda bir şuur meydana getirdiği söylenmiştir[4]. Ancak burada belirtilmesi gereken birinci husus, Avrupa kimliğinin oluşmasının kıtanın tamamına Hristiyanlığın hâkim kılınması ile aynı döneme denk geldiği ve ilk defa bütün kıtanın aynı inanç birliği içerisine girdiği gerçeğidir. Bunun arkasından, ileride bahsedeceğimiz gibi, Hristiyanların kendilerinin "yarattıkları" İslam tehdidi icadı ile bir Hristiyan Avrupa yaratma çabaları ile devam ettiğidir[5]. İşte gerçek anlamda bugünkü

3 March Bloch, *Feodal Toplum*, çev. M. Ali Kılıçbay, Opus Yayınları, İstanbul, 1995, s. 31-32.

4 Charles Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, çev. H. Cahit Yalçın, İstanbul 1940, s. 5.

5 John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul 2008, s. 116-123.

Avrupa'nın doğuşu kıtanın tamamına Hristiyanlığın yayılmasından sonradır ve bu coğrafyayı kültürel ve kimlik olarak bir şemsiye altında tutan da bu din olmuştur.

B- Avrupa'nın İklim ve Coğrafî Özellikleri

Avrupa, üç tarafını denizlerin kuşatması ve bu denizlerin karalar arasına fazla sokulması yüzünden denizlerin kıta üzerinde en fazla tesir gösterdiği bir coğrafyadır[6]. Avrupa'nın coğrafyasına baktığımızda kuzey bölgeleri ihtiva eden İskandinav Yarımadası kıyıya sarp kayalarla ulaşır. Kuzey kutbuna yakınlığı nedeniyle kuzey soğukları etkilidir ve uzun geçen kışlar vardır. Buraları bol yağış alır ve Akdeniz'e göre daha nemlidir. Ayrıca iç ve dış ulaşıma elverişli nehirlere sahiptir. Askerî bakımdan ince bir donanma seyredebilir. Bu bölgelerde hayvancılık ve madencilik yaygındır. İklim ve topoğrafi, Kuzeybatı Avrupa'sının büyük bir bölümünün yoğun bir ormanla kaplı olmasını sağlamıştır[7]. Danimarka ve Hollanda[8] gibi ülkelerde denizcilik gelişmiştir. Bu şartlardan dolayı İlk Çağ ve Orta Çağ başlangıcında buradaki kavimler güneye göç etmiştir. Bu göçlerde ticarî, ekonomik sebepler etkili olmuşsa da asıl neden iklimin kuzeyde sert olmasıdır. Bu coğrafya kapalı bir özelliğe sahiptir. Bu topluluklardan çoğu Germen (Cermen) ırkına mensup olup aynı inanca sahiptirler. Daha güneyde Manş Denizi ile İngiltere vardır. Bu coğrafî bölge, dar olup girintisi ve çıkıntısı azdır. Bu nedenle ticarete elverişlidir. Burada ılıman okyanus iklimi görülür. Daha güneyde ise, Akdeniz iklimi görülür. Avrupa, kuzeydeki sınırlı bir kuşak

6 Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, s. 27.

7 Faruk Güran, *İktisat Tarihi*, İst. Ünv. Yay., İstanbul 1988, s. 23-24.

8 Kuzey Fransa'nın Nord İli, Belçika'nın kuzeyi ve bizim bugün Hollanda adını verdiğimiz ülkeyi kapsayan toprakların tarihi adı *Nederlands, Pays Bas* veya *Netherlands*'tır. Buralara bu adın verilmesi, bu toprakların genelde deniz seviyesinde, hatta altında olmasıdır. Öte yandan bölge hemen hemen kültürel bir birlik de göstermekte, etnik çeşitliğine rağmen, Flamanlar öncelikli bir durumda bulunmaktadırlar. Ancak 16. yüzyılda Birleşik Eyaletler adıyla kurulan, daha sonra da Nederland Krallığı (tekil, Alçak Ülke) adını alan ülke Türkçeye Fransızcanın etkisi ile Hollanda olarak geçmiştir. Fakat ne Hollanda ne Belçika tek başlarına bu coğrafî bütünlüğü ifade etmezler.

hariç, yakın bir dönemde oluşmuş bir iklim olarak, hemen tamamı ile bir orta iklim kıtasıdır ve bol yağışı ile bu yumuşak iklim[9] insan ve canlı hayat için uygun bir nitelik arz etmektedir. Bu uygunluğun bizce önemli göstergelerinden biri de ortalama yüksekliğinin fazla olmamasıdır[10]. Bu coğrafî bölgede büyük limanlar görülmez ancak kültür ve sanat merkezleri görülür. Venedik gibi Akdeniz ülkeleri, Mısır ve Filistin coğrafyasının doğu kültürleriyle etkileşim halindedir[11].

Bu bölge yine ilk dönemlerde antik kültürler ile daha sonra da İslam kültürüyle etkileşime girmiştir. Böylelikle Avrupa kültürel alanda büyük atılım gerçekleştirmiştir. Avrupa bu kültür merkezlerinden etkilenmesine rağmen hiçbirini bir bütün olarak almamıştır. Yani İslam kültürünü almış ama Müslüman olmamıştır. Ancak Doğu-Batı kültürünün sentezini yapmışlardır. Rönesans, hümanizm gibi çeşitli gelişmelerin İtalya'da başlaması coğrafî konumla alakalıdır. Daha sonra Avrupa'ya geçmiştir. Kuzeyde ise geleneklere bağlılık daha ağır basar. Almanya'nın iç bölgelerinde orta kuşak iklimi görülür. Bu kadar farklı bir coğrafyaya sahip olan Avrupa'nın toplum yapısı da farklıdır.

İngiltere ve Batı Avrupa'da Saksonlar, Franklar, Doğu Avrupa'da Sırplar, Slavlar, Bulgarlar, Beyaz Ruslar, Güneydoğu Avrupa'da ise, İtalyanlar, Fransızlar, Yunanlılar gibi topluluklar bulunuyordu.

Dil bakımından Avrupa Hint-Avrupa dil grubuna girer. Çeşitli alt grupları vardır.

Eski Avrupa dillerinin geleneksel sınıflanması şöyledir: İtalik dilleri (tarih çağlarında Latinceden gelişen Latin ve Romans dilleri olan Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Rumence, Venetçe, İllirce...); Keltçe (Avrupa'da takriben MÖ 500 ile MS 500 arasında Keltler tarafından konuşulan Kıta Keltçesi); Ada Keltçesi (Britanya adaları ve Fransa'nın Brötonya bölgesindeki Keltlerin dili) ve çağdaş Kelt dilleri (İrlandaca, İskoçça, İskoç Keltçesi, Galce...).

9 Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, s. 31-55, 71; Kocakuşak, *Avrupa Coğrafyası*, 16.

10 Asya'da deniz seviyesinden ortalama yükseklik 1050 metre iken Avrupa'da bu ortalama 330 metredir ki aslında kıtanın üçte ikisinde 200 metre civarındadır. Kocakuşak, *Avrupa Coğrafyası*, 10.

11 Harita I: Avrupa'nın Topoğrafyası

Cermen dilleri: Eski ve Yeni Kuzey Cermencesi (İskandinav dilleri), Doğu Cermencesi (Gotça, Gepidce, Burgondca); Batı Cermencesi (İngilizce, Fristçe, Hollandaca, Güney Afrika Hollandacası, Almanca). 13-16. yüzyıllarda kaybolmuş birkaç küçük dil ve lehçe ile çağdaş dilleri (Litvanyaca, Letonca) kapsayan Baltık dilleri. Ayrıca doğu, batı ve güney Slav dil grupları[12]. Avrupa'da Ural-Altay dil grubundan Macarca-Fince konuşan topluluklar da bulunmaktadır[13].

Din bakımından da ele alındığında Hristiyanlık dini ve kültürü hâkimdir. Yakın bir zamana kadar tek din ve mezhep Avrupa'ya hâkim iken daha sonra birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Dini, dili, kültürü farklı olan milletlerin gelişme göstermesi mümkündür. Çünkü bu milletleri bir arada tutan ortak menfaatler vardır. Böyle bir farklılık zaaf değil zenginliktir. Önemli olan bu zenginliğin işletilmesidir. İşte Avrupa bu zenginliği işleyerek büyük bir hamle yapmıştır.

Avrupa tarihi denilirken tüm Avrupa'yı değil, bizi ilgilendiren Orta ve Batı Avrupa'yı kastediyoruz. Yani Danimarka'dan Almanya'ya uzanan Viyana'yı da içine alan ve Adriyatik'e inen hattın batı kısmıdır. İşte bu bölge Doğu Avrupa'dan farklı bir gelişme göstermiştir. Doğu Avrupa iklimi, coğrafyası ve ekonomisi ile farklı bir özellik göstermiştir. Orta ve Batı Avrupa etkili bir gelişme gösterebilmişken Doğu Avrupa tarihin hiçbir döneminde cazibe merkezi olamamıştır[14].

C- Roma İmparatorluğu

Romalılar yaklaşık olarak MÖ 753 yıllarında İtalya'nın batı bölgesi olan Latium'da yaşayan çiftçiler olarak ortaya çıktılar.[15] Onların kökeni, MÖ 1200 yıllarında İtalya'ya gelen İtalikler[16] ile

12 Pavel Dalukhanov, *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Suavi Aydın, İmge Yay., Ankara 1998, s. 255-257; Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, s. 101 vd.

13 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 13 vd.

14 Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999, s. 45-50.

15 Tıtus Livius, *Roma Tarihi Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.

16 Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 1998, s. 13.

yerli halkın karışmasından doğan Latinler denilen halka dayanır. Latium toplumu kuzeylerindeki Anadolu kökenli Etrüsk[17] veya Greklerinkine göre daha az gelişmişti. Bu toplumun başında bir kral ve yönetimi ellerinde tutan Latin aristokratlarının meydana getirdiği askerî *partici* (babalar) sınıfı bulunmaktaydı. *Pleb* sınıfı ise, ekonomik ve buna bağlı olarak siyasî açıdan daha alt bir düzeydeydi. Bu sınıf küçük toprak sahipleri, kiracı çiftçiler, esnaf ve sanatkârlardan meydana gelmekteydi. Onların altında da *köleler* bulunmaktaydı. Roma'nın ilk kralı Romulus'tan itibaren başa geçen her kral bu şehri devamlı olarak imar etmiş ve civardaki bataklıkları kurutarak Roma'nın diğer Etrüsk şehirlerine oranla daha büyük bir ekonomik gelişme katetmesini sağlamıştır[18]. Roma, zamanla Orta İtalya bölgesinde bir Latin kentleri federasyonunun önderi olarak büyüdü.

Etrüsk krallarının yönettiği ilk dönem Roma'sı, MÖ 509'da Romalıların hiç sevmedikleri Etrüsklere karşı ayaklanarak Kral Muhteşem Tarkanius'u ülkeden kovup bağımsızlıklarını ilan etmeleri[19] ve aristokratik bir cumhuriyeti kurmaları ile sona ermiştir. En yüksek icra makamı *consul*'ler olan Roma, artık Etrüsk etkisinden kurtulmuş ve bir cumhuriyet haline gelmişti. Bunu izleyen 250 yıl boyunca hâkimiyetini kuzey ve güney yönlerinde yaymıştır. Bu haliyle Roma, Orta İtalya bölgesi kentlerinin meydana getirdiği bir lig, antlaşma veya federasyon başı haline gelmiş ve bu federasyon bir süre sonra yarımadanın tamamını ve Po Vadisi'ni kontrol eder duruma gelmiştir[20]. Yüzyılı aşkın bir süre boyunca Romalılar sınır savaşları ile diğer İtalyan şehirlerini hâkimiyeti altına alarak sınırlarını genişletmelerine rağmen zaman zaman Galyalıların (Avrupa'nın en eski halkı olan Keltler) baskısı karşısında (MÖ 390) gerilemişlerdir. Bu tarihten sonra hızlı bir yayılma dönemi başlamıştır. Öyle ki, MÖ 265 yılında Apenin'den başlayarak tüm İtalya'yı Roma'nın önderliğinde birleştirdiler[21].

17 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 16.

18 Erol Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1971, s. 43-44.

19 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 44-47.

20 Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 39-40; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 15.

21 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 107-114.

Roma İmparatorluğu'nun başarıları başlangıçta daha uygar komşuları olan Grek ve Etrükslerden gördükleri yozlaştırıcı, lüks ve zenginliğe dayalı politikaya karşı direnen köylü sınıfına dayanıyordu. Romalılar birbirleri ile gevşek bağlantıları olan kabilelerin meydana getirdiği kent merkezli veya kent merkezli olmayan örgütlenmelerini çok fazla güçlük çekmeden tek çatı altında birleştirdiler. Böylece İtalya şehirlerini siyasî birliği içine alan Roma'nın yükselişi onun Kuzey Afrika'daki Kartaca[22] ile çatışmasına yol açmıştır.

22 *Pön Savaşları* (Kartaca Savaşları), Kartaca ile Roma arasında MÖ 264-146 Akdeniz hâkimiyeti için yapılan savaşlardır. MÖ 272 yılında Güney İtalya'daki bir Yunan kent devleti olan Tarantium'u (Taranto) kontrolü altına alan Roma, ardından Güney İtalya'daki diğer Yunan kent devletlerinde de kontrolü ele geçirerek ticarî, askerî ve kültürel bağlarını genişletmiş, Kartaca ile karşı karşıya gelmiştir. *1. Pön Savaşı:* MÖ 260'ta bir Roma donanmasının Korsika Adası'nı Roma etki alanına almasıyla başlamış ve MÖ 241 yılında 200 parçalık bir Roma donanmasının, Akdeniz egemenliğinin kilit noktası olan Sicilya'daki Kartaca egemenliğine son vermesi ile tamamlanmıştır. *2. Pön Savaşı:* Roma, 1. Pön Savaşı'nın getirdiği bu sınırlı başarıyla yetinmek niyetinde değildi. MÖ 238 yılında Sardinya Adası'nı istila etti. Kartaca'nın buna tepkisi; İber Yarımadası'nda askerî organizasyonlarını güçlendiren ve genişleten Hannibal'in, MÖ 219 yılında İber Yarımadası'nı ve ertesi yıl da yirmi bin piyade, altı bin ağır süvari ve savaş fillerinden oluşan ordusuyla Pirene Dağları'nı aşıp Alp Dağları'nı geçerek Po Ovası'na inip MÖ 217 yılında Roma ordusunu kılıçtan geçirmesi şeklinde oldu. Roma ise, Romalı komutan ve devlet adamı Fabius'un izlediği ve Fabian Strateji denilen, kabaca yıpratma savaşı ya da oyalama savaşı olarak da bilinen bir strateji ile cevap verdi. Roma, MÖ 209 yılında, Hannibal'in elinde tuttuğu Taranto'yu geri almıştır. Daha sonra bir gece baskınıyla Kartaca ordusunu dağıtan Romalı Scipio Tunus üzerine yürümüş ve Kartaca'nın tüm direnme azmini kırmıştır. Kartaca, barış istemek zorunda kalmış ve Hannibal Afrika'ya dönmüştür. Hannibal'in üzerine yürüyen Scipio MÖ 203 yılında yapılan Zama Muharebesi'nde Hannibal'i yenerek barışa zorlamıştır. Zama yenilgisi üzerine Kartaca, savaş tazminatı ödemiş, donanmasını Roma'ya teslim etmiş ve Akdeniz ve İber yarımadalarındaki denetimini geri çekmiştir. *3. Pön Savaşı:* Akdeniz'deki askerî ve politik gücü kırılan Kartaca, bu kez sadece ticarî olarak Akdeniz'de yeniden yayılmayı başarmıştır. Ticarî alanda Kartaca rekabeti karşısında zorlanan Roma, sorunu askerî yöntemlerle çözmeye yönelecektir. Kartaca'ya bir ültimatom vererek Afrika kıyılarından iç kesimlere çekilmelerini ister. Kartaca bunu kabul etmeyince 3. Pön Savaşı başlar. MÖ 149 yılında başlayan savaş, 146 yılında Roma kuvvetlerinin Kartaca kentlerini yakıp yıkmaları, yağmalamaları ile sonuçlanmıştır. Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 217-274.

Yunanlılar ile Kartacalıların yıllardır savaşmakta oldukları Sicilya, Romalılar ile Kartacalıların paylaşamadıkları ilk alan olmuştur. Romalılar, Batı Akdeniz'i bir Kartaca gölü haline dönüştüren Kartacalıları yenebilmek için önce donanma kurmak zorunda kaldılar[23]. Böylece Roma, tarihinde ilk kez bir deniz gücü durumuna gelmiştir. MÖ 241 yılında Kartacalıları Sicilya'dan sürmeyi başardılar. Ada özel bir Magistra (vali) tarafından yönetilen ve Roma'ya vergi vermek zorunda bırakılan *ilk Roma Eyaleti* oldu[24]. Ancak yetenekli Kartaca generali Annibal, İspanya'dan getirdiği bir ordu ile Galya'nın güneyinden geçip Alpleri aşarak İtalya'ya girdi. MÖ 216'da Roma'yı mağlup etti. Kartacalılar İtalya'daki Roma'ya bağlı kentlerin ve onların halklarının çoğunun ayaklanacağını ummuşlardı. Ancak bunların çok azı Annibal'ı bir kurtarıcı olarak karşıladı. Annibal 12 yıl sonra ülkesine deniz yolu ile döndü[25]. Bu süre içinde Afrika'ya gönderilen bir Roma birliği Kuzey Afrika'daki yerlileri Kartacalı efendilerine karşı kışkırtmaya başladı. Onlarla birlikte MÖ 202 yılında Kartacalıları yenilgiye uğrattılar.[26] Böylece büyük siyasî rakibi Kartacalıları bertaraf ettikten sonra Roma bir Akdeniz İmparatorluğu haline geldi. Bir taraftan da Roma kuzey-batıya, barbarların coğrafyasına doğru yayılmasını sürdürmekteydi.

Tabii bu arada uzun süren savaşlar İtalya'yı yıkıntıya uğratmış, çiftçilerin belini bükmüştü. Bunların sonuçlarından biri de İtalya kentlerinin anayasal gelişmesinin yön değiştirmesi oldu. İtalya'da siyasî birliği sağlayan Roma, Pön Savaşları sonrasında Kartaca'yı ortadan kaldırarak Batı Akdeniz'e hâkim olduktan sonra gözünü Doğu Akdeniz'e dikmiş ve Makedonya'nın Roma'nın ticarî menfaatlerine zarar verecek Boğazlar rejimine

23 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 28.

24 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 225.

25 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 239-252.

26 Romalılar Kartaca'nın istilasından sonra şehri tamamen yaktılar ve şehri sabanla dışarıdan merkezine doğru sürdüler. Bu eski toplumlardan beri devam eden şehirlerin de insanlar gibi ruhları olması fikrine dayanıyordu. Böylece Kartaca bir daha dirilemeyecekti. Bugün modern anlamda şehirlerin bir insana benzetilerek canlı bir organizma olarak tanımlanması ile eski dönemlerde şehirlerin ruhlarının olduğuna inanılması arasında bir benzerlik vardır.

müdahalesi ve Roma taraftarı Pergama ve Atina topraklarına saldırısı savaş için yeterli bir bahane olmuş ve dolayısı ile Mekadonya ile savaş başlamıştır (MS 199)[27]. Roma aynı sebeplerden dolayı Selevkosların Suriye kralı ile de savaşa tutuşmuştur. Zira Suriye kralının da Marmara havzasında hâkimiyetini genişletmek çabası Anadolu şehirlerinin Roma'ya başvurmasına sebep olmuştur. Savaş sonrasında yapılan Apemia Barışı ile Selevkoslar Torosların güneyine çekilirken bu onların çöküşü anlamına da gelmekteydi. Bu sırada Selevkosların Mısır işlerine müdahalesi de Roma'nın karşı müdahalesi ile engellenerek Makedonya gibi bunların da her ikisi vassal durumuna sokulmuştur[28].

Kartaca[29] ile savaşlara kadar hükümet işleri iki ayrı halk meclisince seçilen *Magistralar* tarafından yönetiliyordu. Üçüncü mecliste yasa çıkarılıyordu. Bu hantal sistemi bir arada tutan *Senato* idi. Kartaca savaşları *Plep* önderlerinin itibarını azalttı. Onların yerlerini en önemli siyasal önderler grubu olarak *Generaller* aldı. Bu generallerin gücü askerlerinin kişisel bağlılıklarına dayanmaya başladı. Yine de Senato bu durum karşısında gücünü korumayı sürdürdü. Roma'nın siyasî rejimi zamanla generallerin eline geçti. Bunlar arasındaki uzun mücadelelerden sonra galip

27 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 304.

28 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 314-391.

29 Kartaca, MÖ 813 veya 814 yılında Tyre (Sur) kenti kraliçesi Elishar tarafından, Tunus yarımadasında kurulmuş olan bir Fenike kolonisidir. Kartaca, Fenike dilinde Kart-hadaşt yani "Yeni Şehir" anlamına gelmektedir. Kartaca ve Fenike yazılı kaynakları zamanımıza kadar ulaşmamıştır. Akdeniz'deki merkezî konumu Kartaca'ya deniz ticaretinde geniş imkânlar sağlamış ve Fenikeli tüccarlar açısından geleneksel hale gelen Doğu Akdeniz ticaretinin yanı sıra Batı Akdeniz'de de koloniler kurma imkânı vermiştir. Akdeniz'de Kartaca genişlemesi, İspanya kıyılarından başlayarak iç kesimlere, Sicilya, Balear Adaları, Sardunya ve Kuzey Afrika kıyılarındaki kolonileşmeyle altın devrine ulaşmıştır. Kartaca'nın ekonomik gücünün deniz yoluyla yapılan ticarete dayanması onları, bu deniz yollarının güvenliğini sağlayacak güçlü ve dinamik bir donanma geliştirmeye zorlamıştır. MÖ 3. yüzyıldan itibaren İtalya yarımadasında Yunan kent devletleri üzerinde kesin hâkimiyet kuran Roma, Akdeniz ticaretinden payını artırmaya gitmek yolundadır ve Kartaca ile Pön Savaşları olarak tarihe geçecek bir dizi çatışmaya yol açmıştır. Bkz. Gökhan Tok, "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler", *TUBİTAK* Bilim ve Teknik, Şubat 2001, s. 90-94.

gelen düzeni sağlıyordu. Galip gelen general dinî bir isim olarak *Auguste* (Agust) adını ve *Imperator* (kumandan) lakabını alıyordu. Bundan dolayı bu rejime Empire/İmparator denilmiştir.

Roma hükümeti, resmen halkın malı (respublica) olarak kalıyordu. Asilzadeler arasından seçilen magistralar yine bir sene müddetle atanıyorlardı. Senato meclisi eski magistralardan oluşuyordu. Fakat halkın delegesi mevkiini tutmuş olan İmparator, onun bütün kudretini eline almış, yani mutlak kudret ve nüfuza sahip olmuştur. Halk tarafından seçilmesi gereken magistraları o seçiyordu, kanunları o yapıyordu ve ordulara o kumanda ediyordu. Nüfuz ve kudreti kaydıhayat şartı iledir, irsen intikal etmiyordu. Bundan dolayı imparatorluk henüz bir monarşiye dönüşmemişti. İmparatorluğun veraset meselesi ile ilgili henüz hiçbir kaide konulmamıştı. İmparator bazen senato tarafından seçiliyor, fakat çok kere generalin biri kendisini askerlerine imparator ilan ettirebiliyordu.

Roma'nın doğrudan doğruya idare ettiği İtalya kavmi dışında bütün imparatorluk *province* (eyalet)lere bölünmüştür. Buralara eski bir magistra geniş yetkilerle gönderiliyordu. Her vilayette yalnız bir vali, birkaç memur ve bir askerî garnizon bulunuyordu. O bölgenin iç işlerine karışılmaz ve her kavim mahalli hükümetini muhafaza ederdi. Böylece İmparatorluk yapısının idaresi içerisinde eyaletlerden her biri kendine özgü kamu kurumlarına ve hükümet yönetimlerine sahip olan birçok kent devletlerine bölünerek idare ediliyordu[30].

Roma uzun süre dışarıdan gelen tehlikelerden değil ülke içerisindeki karışıklıklardan dolayı kargaşa içerisine girmiştir. Üçüncü asrın sonlarından itibaren doğu sınırlarında önemli savaşlar oldu. Doğu Akdeniz ve Helenistik dünyasının yönetimini doğrudan doğruya üzerine almaktan kaçındılar. Ancak Romalılar, Helenistik uygarlığının inceliklerinden veya lüksünden yeterince etkileneceklerdir. Gittikçe artan bir oranda profesyonelleşmiş paralı askerlere dayalı birlikleri komuta eden generaller arasındaki iç savaş, askerî diktatörlüğü Roma'nın başına bela etmiştir. Julies Sezar (öl. MÖ 44) diktatörlük yetkisini ele geçiren

30 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 46-49.

ve bunu uzun süre elinde bulunduran ilk kişidir. Onun Roma yönetimini yeniden örgütleme çabası diğer senatörlerin tepkisine yol açmıştır. Senato merdivenlerinde öldürülmüştür. Cumhuriyeti geri getirmek düşüncesi ile giriştikleri bu eylem sonucunda evlatlığı Augustus yönetimi ele geçirmiştir.

Augustus, Akdeniz'de güçlü bir donanma meydana getirdikten sonra cumhuriyeti yeniden kurduğunu söyledi. Bunun yanında Senato'nun yetkilerini kısıtladı. Artık Roma'da ne seçimler yapılıyor ne de iktidar babadan oğula geçiyordu. Yetki kaba bir yolla bir imparatordan diğerine geçiyordu. Böylece Roma Devleti, MÖ 1. yüzyılda Augustus'un reformlarından sonra cumhuriyetten imparatorluğa geçmiştir. "Roma İmparatorluğu" ünlü Latince ifadesi ile *Imperium Romanum*'un tercümesidir. Imperium sözcüğü; bölge, vilayet anlamına gelmekteydi. Roma dünyası Augustus'tan sonraki iki yüzyıl içinde onun kurduğu genel bir barış içinde yaşadı. Bu barış *Pax Romania* (Roma Barışı) olarak adlandırılmıştır[31]. Bu sürede sınırlarda savaşlar sürdü. Augustus sınırlarını Avrupa'da Ren ve Tuna'ya arkasından da Britanya, kuzeydoğu bölgesinde Almanya, Macaristan, doğuda Mezopotamya ve Filistin'e kadar genişletti. Bu arada Roma'da Helenistik uygarlık İtalya'yı aşarak İspanya'ya kadar yayıldı. Latince egemen dil oldu. Heykelcilikten edebiyat ve düşünce gibi alanlara kadar Yunan etkisine rastlanırsa da kendine özgü bir Roma anlayışı geliştirmiştir.

MS 1. ve 3. yüzyıllar Roma gücünün doruğu olduğundan bu dönem Roma'nın *"Altın Çağı"* olarak da adlandırılmıştır[32]. Böylece Roma imparatorları Akdeniz dünyasını, bugünkü Fransa ve İngiltere'nin karşısındaki kuzeye doğru olan bölgeyi çevreleyen uçsuz bucaksız bir krallığı nispi bir barış içerisinde idare ettiler. Roma, kadim dünyanın en geniş sınırlarına ulaşan, en zengin, en çok çeşitliliğe sahip olan bir imparatorluktu. Bundan dolayı tarihçiler umumiyetle bu iki asırlık dönemi *Pax Romania* (Roma

31 Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. Ufuk Uyan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 16.

32 C. Warner Hollister, *Medieal Europe A Short History*, Sixty Edition, New York, s. 6.

Barışı) olarak adlandırdılar[33]. Oysa daha MÖ 167 yılından itibaren Roma hazinesi o kadar doludur ki, İtalya'daki kent halkından doğrudan vergi alınması uygulaması kaldırılmış ve MÖ 122 yılında Roma kentinin fakirlerine piyasa fiyatının yarısına tahıl satılmaya başlanmış, diğer yarısı kamu hazinesinden karşılanmıştır. MS 57 yılına gelindiğinde halka bedava tahıl dağıtılmaya başlanmıştır[34]. İmparatorların hepsinin ülkeyi akıllıca idare ettiklerini söylemek zordur. Öyle ki, İmparatorluğun "Altın Çağı"nda bile Caligula ve Neron gibi kötü idareler olmuştur. Ancak buna rağmen imparatorların birçoğu uzak görüşlü ve yetenekli idiler ve en kötülerin idaresinde bile hükümet fonksiyonunu devam ettirebiliyordu. Roma lejyonu uzaklara kadar yayılmış sınırları koruyordu. Kaldırım döşeli yollar eyaletleri Roma'ya bağlıyordu. Roma gemileri Akdeniz ve Karadeniz'de seyrederken nadiren korsan veya düşman gemileri tarafından tacize maruz kalıyorlardı. Tapınakları, umumî binaları, hamamları, okulları, açık tiyatroları ve zafer takları ile klasik Roma stilindeki şehirler İmparatorluğun karşısında serpiliyordu. Onların harabeleri hâlâ Akdeniz'in çevresinde ve ötesinde Roma politik otoritesinin muhteşem genişliğine ve Roma mimarîsinin birliğine şahitlik etmektedir. İmparatorluk doğudan batıya yaklaşık 3000 mil boyunca uzanıyordu. İmparatorluğun nüfusu tahmini olarak 50 milyon civarındaydı ve bu nüfus genelde ticaret ve medeniyetin geliştiği doğu vilayetlerinde ağırlıklı olarak toplanmıştı. Mısır, İsrail, Mezopotamya ve Grek şimdiki Roma otoritesi altında yıkıldı. Her ne kadar Roma kültürüne baskın çıkan Grek yok olmuşsa da kimin kimi fethettiği şüpheli olarak kalmıştır. Gerçekte ise, Roma tarafından fethedilen Grek dünyası Roma'yı dili, edebiyatı ve sanatı ile fethetmiştir[35].

Peki bu Altın Çağ ne kadar sürdü? İmparatorluğun önce parçalanması ve arkasından da Batı Roma'nın yıkılması nasıl gerçekleşti? Her şeyden önce şunu hemen belirtmek lazımdır ki, Altın

33 Clifford R. Backman, *Worlds of Medieval Europe*, Oxford University Press, Incorporated, 2002, s. 7.

34 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 46.

35 Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 46.

Çağ fazla uzun sürmedi ve hemen arkasından imparatorluğun dağılma süreci başladı. Bundan dolayı bu Pax Romania geçici bir barış, son bir nefes olarak görülmelidir. Hatta manzaranın kötüleşmeye başlaması MS 200 yıllarından itibaren başlamaktadır. Bu tarihten itibaren imparatorluğu birlikte ayakta tutan hükümet ve ordu artık onu genişletemediği gibi bu sınırlar içerisinde barış ve huzuru sağlamaya uğraşmaktadır. Bu tablo barbarlar kuzeyde güçlü saldırılara başladığından ve doğuda da güçlü bir İran imparatorluğu ortaya çıktığından beri zorlaşmıştı. Part İmparatorluğu ile olan sınırdaşlık 3. yüzyıl boyunca yeni ve saldırgan bir Pers İmparatorluğu lehine doğunun elden çıkarılması demekti[36]. Roma'nın yayılması diğer bölgelerde Araplar ve Sahra çölleri, Kafkasya dağları, Ren ve Denube nehirleri ötesindeki geniş merkezî Avrupa ormanları, büyük İskoç platoları ve Atlantik Okyanusu tarafından sınırlandı[37].

Kısaca Roma sınırları Roma ordusunun yayılabileceği ve Roma toprak sahiplerinin verimli toprakları kullanabileceği sınıra ulaşmıştı[38]. Bu sınırları koruyan ordu giderek daha az Romalı hatta daha az İtalyalı hale gelmişti. *Legion*'lar eyaletlerden gelenler ve barbarlarla dolmakta ve bunlar üst kademelere kadar yükselmekteydiler. Bunlara dürüst davranışlar için büyük bedeller verilmekte olmasına rağmen isyanlar ve kargaşalıklar engellenememektedir. Bu durum, barbarların federasyon üyesi, müttefik gibi sıfatlarla orduya alınması ve eyaletlere yerleştirilmesi sonucu Orta Çağ'a özelliğini veren Romalılar ile barbarların kaynaşmasının ilk denemeleridir[39]. İmparatorlar onların kılıçlarının gölgesi altında seçilmekte ve onlar tarafından tahttan indirilmekteydi. Ancak iktidarda kalmak da yine onlara dayanmaktan

36 V.V. Barthold, "Halife ve Sultan", *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 134-135.

37 Harita II: En Geniş Sınırları ile Roma İmparatorluğu.

38 Roma İmparatorluğu, Avrupa'nın kuzeydoğusundaki Cermen kavimlerinin yaşadığı yerlere birkaç sefer yaptıysa da gerek burada yaşayan toplulukların pek barbar oluşu ve gerekse topraklarının bataklık ve ormanlarla kaplı olması nedeni ile bu yerleri işgal etmeyi faydalı bulmamıştır.

39 Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. H. Güven - U. Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999, s. 16.

geçiyordu. MS 217-285 yılları arasında 39 imparator tahta çıkmış ve bunlardan sadece biri eceli ile ölmüştü. İç savaşlar kentlerin ve kırsal bölgelerin yağmasına sebep olmuş, bu durum Cermenlerin ve İranlıların saldırılarını cesaretlendirmiştir. 2. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluk üzerindeki Cermen tehdidi sürekli kendini hissettirmiş ve bunalımların temel sebebini teşkil etmiştir[40]. 3. yüzyılın ortalarında Ren ve Tuna arasındaki topraklar terk edilmiştir.

İmparator Diocletianus (284-305), imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için reformlara girişti ve bunun ilk adımı olarak imparatorluğu ikiye ayırdı. Adriyatik'in doğusunda kalan kısmı 306-337 yılları arasında idare eden Konstantinus bu toprakların başkenti olarak Konstantinopolis'i kurdu. İmparatorluğun bu kısmı en zengin toprak ve bölgelerden meydana geliyordu. Batı kısmında ise, uzun süre küçük kabileler halinde sızmalardan sonra büyük ve kuvvetli topluluklar halinde gelen barbarları durdurabilecek bir iktidar yoktu. Lejyonlar Britanya ve Ren bölgesinden MS 400 yılından hemen sonra çekilip karışıklıkları bastırmak için İtalya'ya geldiklerinde Galya, İspanya, İngiltere ve Kuzey Afrika barbarların istilacı gruplarının elinde kalmıştı. Bunlardan Alaric, İtalya'da Vizigotlar için daha çok toprak taleplerinin reddedilmesi üzerine 410 yılında İtalya'yı yağmalamıştı. 476 yılında ise Odoaker'ın benzeri bir talebi benzeri bir cevapla karşılık bulunca imparatoru tahttan indirdi ve kendisini kral ilan ederek bütün topraklara el koydu. Böylece Roma İmparatorluğu'nun batıdaki hâkimiyeti de sona erdi[41].

D- Roma'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu

1- *Toplum Yapısı ve Sosyal Hayat*

Roma en eski hali ile İtaliklere dayanan bir toplumdu. Her toplumda olduğu gibi Roma toplumunun da çekirdeğini, en küçük birimini aile meydana getirmekteydi. Roma ailesi, aile reisi olan babanın başkanlığında karısı, çocukları, gelin ve torunlarıyla

40 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, 17.

41 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 53-54.

büyük aile şeklindeydi. Babanın aile üzerinde mutlak bir hâkimiyeti vardı. Öyle ki, baba ölmeden erkek evlatlar serbest olup aile reisi olamıyorlardı ve ancak kız çocuklar evlendikten sonra eşlerine tabi olurlardı. Baba ailede bir kral gibidir; karısını veya oğlunu satabilir, baba sağ iken evlatlar servet sahibi olamazlar, reşit olmuş evladını dahi öldürebilirdi. Başka toplumlarda çok rastlanmayan bu durum Roma'da uzun süre devam etmiştir. Aileden sonra toplumda hiçbir hukuka sahip olmayan yanaşmalar ve köleler gelmektedir. Yanaşmalar hukuklarını kaybetmiş ve çeşitli hizmetler yapmayı taahhüt ederek aile reisinin himayesine giren kimselerdi[42].

Roma aileleri birleşerek Gens (klan) birliğini meydana getirirlerdi. Kan bağına dayanan *Gens Birliği* arasında ortak bir hayat tarzı gelişmişti. Genslerden sonra Roma toplumunda *Curia Birlikleri* vardı ki bunlar kan bağına değil sosyal ve siyasî bir gruplaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar aynı zamanda Roma toplumu içerisinde en eski meclis olan Curia Meclisi'nde oy verme birliği idi. Roma'nın siyasî ve askerî idaresinde rol oynadıkları için bunlar tam hukuklu vatandaşlar idi. Roma toplumunda en büyük birlikler ise *Tribus Birliği* idi. Tribus, Roma toplumunun kan akrabalığına dayanan en büyük kesimi idi.

Ancak bütün bunların yanında Roma toplumu başlangıçtan itibaren büyük çoğunluğu büyük arazi sahiplerinden meydana gelen tam hukuklu vatandaşlar olan *Partici*ler (Baba oğulları) ile vatandaşlık haklarına kısmen sahip olan *Pleb*lerden meydana gelmekteydi. Siyasî haklardan mahrum olan plebler oy hakkı olmayan vatandaşlar olarak anılmışlardır. Ancak vatandaşlık hukuku açısından meydana gelmiş olan bu ayırım sonraki dönemlerde iki sınıf arasında bir mücadeleye sebep olacak ve Plebler sahip oldukları vatandaşlık haklarının bir kısmını bu mücadelelerin sonunda kazanabileceklerdir[43]. Daha sonra vatandaş sıfatı, ya fethedilen yerlerin zengin kimseleri ya da efendileri tarafından azat edilmiş kölelere şahsî bir imtiyaz olarak verildi. Diğer taraftan eski magistraların ailelerinden oluşan üst

42 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 48-49.

43 Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1, s. 50-53; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 39.

sınıf noblesse (asalet) unvanını aldı ve bu ad bütün Avrupa'da yüksek sınıfın adı olarak kaldı. 3. yüzyılın başında bir kanunla imparatorluğun bütün hür insanları Roma *vatandaşı* diye kabul edilince birlik sağlandı ve bütün hür insanlar *Romalı* ismini aldı. İtalya dışında hâkimiyet altına alınan kavimler Roma kavmi içine alınmıyor, her biri geniş yetkilere sahip Romalı bir magistra tarafından idare edilen *province*ler halinde teşkilatlanıyordu[44].

Bunların yanında Roma'da zamanla servet, bütün nüfuz ve kudret küçük imtiyazlı bir azınlığın elinde kaldı. Ticaret ve resmî vergileri toplayarak servet kazanmış aileler de "şövalye sınıfını" teşkil ediyorlardı. Bu imtiyazlı sınıflar muazzam malikânelere sahip oldular. İmparatorlukta imalat faaliyetlerinin önemli bir bölümünü elinde tutan *esnaf* kesimi de sosyal yapıda yerini almaktaydı. Büyük şehirlerde aynı meslekten esnaf grupları *lonca*larda toplanmışlardı. *Collegia* adı verilen bu dernekler, ekonomik olmaktan çok sosyal amaçlı kuruluşlardı. MÖ 200 dolaylarında beliren bu derneklerde sosyal dayanışma, yoksullara yardım, ölen üyelerin dinî merasimlerinin icrası gibi amaçlara hizmet ettikleri gibi siyasî çatışmalara da katılmışlardır[45]. Genel olarak imparatorluk halkının büyük çoğunluğu kölelerden, azatlılardan ve büyük malikâneler üzerine yerleşmiş kolonlardan meydana gelmekteydi. Kadınların sosyal-kültürel hayatta yerleri yoktu. Roma'da bir kadınla ancak meşru bir evlat yetiştirmek için evlenilirdi[46].

2- *Ekonomik Hayat*

Roma şehirlerinin zarafetine rağmen imparatorluk ekonomisi esas olarak ziraata dayandırılmıştı. Ancak tarımsal faaliyetler çok ilkel bir durumda yapılıyordu. Sivri uçlu bir ağaç parçasının eştiği kanala elle buğday, bakla, nohut, lahana, arpa ve pancar

44 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 50; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 15.

45 Muammer Gül, "Orta Çağ İslam Tarihinde Sosyal Sınıfların Tarihine Bir Bakış: Ahdas hareketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 7, s. 86; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 19; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 52.

46 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 51-55.

tohumu serperek üzerinin ayakla kapatılması usulüne dayanan bu yöntem Roma'nın tahıl ihtiyacını karşılamadığı gibi köylülerin asgari ihtiyaçlarını karşılamaktan da uzak idi. Bunun üzerine zeytin ve üzüm yetiştiriciliği ile tarıma elverişsiz yerlerde büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine önem verilmiştir[47].

MS 1. ve 2. yüzyıllardan önce Roma'nın geçmişteki küçük aile çiftlikleri zengin aristokratlar (*Particiler*) tarafından elde edilen ve köle ya da yarı-hür köylüler tarafından işletilen büyük malikânelere dönüştürüldü. Her ne kadar Roma çiftliklerinin ürünleri bölgeden bölgeye bir hayli değişse de Roma İmparatorluğu'nun başlıca ürünleri *hububat, üzüm* ve *zeytin ağaçları* idi. Bunlar Akdeniz'in üçlü takımı olarak adlandırılmıştır ki, Akdeniz havzasındaki pek çok ürün içerisinde baskın gelmişlerdir. Hububat –*buğday ve arpa olmak üzere*– ve üzüm asmaları imparatorluğun hemen her tarafında yetiştiriliyordu. Romalıların tükettiklerinin başında ekmek ve şarabın gelmesi tesadüf değildir. Zeytinyağı da bu sıralamada yerini almaktadır. Zira Akdeniz havzasının sakinleri tereyağı yerine zeytinyağı kullanıyorlardı. İtalya çevresinde koyun ve sığır yetiştiriciliği de önemli idi. Burada şunu da söylemek gerekmektedir ki, Mısır ve Kuzey Afrika'daki verimli buğday yetiştiriciliği, Roma halkını doyurmak için ekmeğin başlıca kaynağı idi. İmparatorluğun nüfusunun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Teknik açıdan Roma tarımı geri olmasına rağmen köleliğin sağladığı işgücü fazlalığı sayesinde bunu telafi etmekteydi. Pön Savaşları da toplumsal yapıda önemli değişmelere sebep olmuştu. Bu askerî seferlere katılan köylüler topraklarını terk ederek tarımdan vazgeçtiler. Bu ise *latifundia* denilen ve işgücü kölelere dayanan *büyük çiftlikleri* ortaya çıkardı[48]. Roma ekonomisini ve toplumsal yapısını altüst eden Pön Savaşları'nın da etkisi ile Latifundiaların sahipleri olan particilerin daha da zenginleşmesi sınıf farklarını büyütmüş, bunun sonucunda Pleblerin daha fazla vergi vermesi ve MÖ 141 yılında olduğu gibi 70.000 Sicilyalı kölenin isyanı ile

47 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 45.

48 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 44; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 16; Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 46.

sonuçlanmış, bu da toprak reformu teşebbüslerini beraberinde getirmiştir[49]. Roma, aslında tarımda olduğu gibi endüstri alanında da tarihe geçecek bir başarı sağlayamamıştır[50].

Tarımda ve endüstride yaratıcı olmayan Roma, ticaret sahasında önemli ölçüde gelişme sağladı. Savaşların olumsuz etkilediği endüstriyel ve tarımsal faaliyetlerdeki kısırlık sebebi ile tahıl üretiminin imparatorluk nüfusunu besleyememesi Roma'yı iki yolda hareket etmeye itmiştir. Birincisi, bol miktarda tahıl üretimine ve stokuna haiz ülkelerin imparatorluk ülkelerine dâhil edilmesidir. İkincisi ise, imparatorluğun büyük bir kısmını Roma'ya bağlayan yolların mevcudiyetidir. Bu, iç ticareti arttırdığı gibi denizlerde kuvvetli bir donanmaya, karalarda ise mükemmel bir ulaştırma şebekesine sahip olmaları ile dış ülkelere olan ticaret hacminin de artmasını sağlamıştır. Dış ticaret dengesindeki açığı ise güçlü olduğu dönemlerde dış ülkelerden aldığı haraç ve vergilerle kapatabilmiştir[51].

Roma uzak eyaletleri bir tek politik-ekonomik ünite içerisinde tutuldu ve Akdeniz çizgisi boyunca himaye edildi[52]. Cumhuriyet idaresi yerine imparatorluk idaresinin kurulması ile, iç savaşlara son verilmiş, eyaletlerin talanı kısıtlanmış ve böylece iki yüzyıl boyunca nispi bir barış ve refah sağlanmıştır. Galya ve Britanya'daki kabileler arası mücadeleler sonlandırılmış, Akdeniz'de korsanlığın beli kırılmış, kara yolculuğu ve taşımacılığı

49 Bununla beraber her geçen gün biraz daha zenginleşen Latifundialar zamanla kendi kendilerine yeter hale gelmişler ve mensubu bulundukları millî ekonomilerden koparak Orta Çağ ekonomisinin başlıca düzeni olan senyörlüğün temelini atmışlardır. Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 46-47.

50 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 47; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 43-44. Romalıların mimari dışında ne edebiyatları ne de güzel sanatları vardı. Mimarîdeki kubbe ve kemer Etrüsk tesiri altında gelişmişti. Ancak deniz ve kara yolları ile muhtelif ülkelerle tesis edilen irtibat, sonunda bütün imparatorlukta usul ve âdette, lisanda, hukukta, teknikte, ilimde, edebiyatta ve güzel sanatlarda bir ortaklık meydana getirdi. Hâkim kavmin ismine izafetle *Romalı* adı verilen bu müşterek medeniyet bütün eski dünyadan ve özellikle Doğu'dan ve Yunan coğrafyasından gelmiş icatlardan oluşuyordu.

51 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 45-51.

52 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 6-7; Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 50; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 16.

yol şebekesiyle kolaylaştırılmış ve hızlandırılmıştır. Artık bir posta, Roma'dan Kuzey Denizi kıyılarına bir ay gibi bir zamanda ulaşabilmektedir. Tek bir para, ölçü ve tartı sisteminin getirilmesiyle eyaletler arası ticaret daha kolay hale gelmiş, bu ise bugünkü hukukun temeli sayılan Roma hukukunun da aynı derecede yayılmasını sağlamıştır. Böylece *Akdeniz serbest bir ticaret alanı* haline gelmiştir. Roma meydana getirdiği bu ekonomik-politik birlikle gelişmemiş batı ile gelişmiş ve zengin doğuyu bir potada birleştirerek hem batı ve kuzey bölgelerini kalkındırmış hem de imparatorluk ekonomisini kurmuştur[53]. Genişleme dönemindeki Roma ekonomisinin bir göstergesi olarak Roma nüfusu 2. yüzyılda en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Bu tarihten sonra Batı Roma'nın yıkılışına kadar nüfus düştü. İmparatorluğun son döneminde kronik bir nüfus yetersizliği olduğu, belki çöküşün bir sebebi, en azından bir göstergesi olduğu, kabul edilmektedir[54].

İnsanlığın hayranlık uyandıran abidelerinden biri olan Roma İmparatorluğu'nun bütün özellikleri arasında en çarpıcı ve aynı zamanda en esaslı olanı *Akdenizlilik* karakteridir. Bu niteliğinden dolayı, doğuda Yunanlı, batıda da Latin olan bu imparatorluk bu deniz aracılığı ile birliğini bütün eyaletler üzerinde sağlamıştır. Bu deniz, *Mare Nostrum* (Bizim Deniz) deyiminin sahip olduğu bütün güçle fikirleri, dinleri ve malları taşımaktaydı[55]. Hayat bu büyük gölün etrafında yoğunlaşmaktaydı. Akdeniz, Roma'nın Kuzey Afrika buğdayı ile beslenebilmesi açısından vazgeçilmez bir niteliktedir. Binlerce yıllık korsanlığın önlenebilmesi refah arttırıcı bir etki yapmıştır. Bütün eyaletlerinin hareketliliği yollar aracılığı ile Akdeniz'e yönelmektedir. Denizden uzaklaşıldığı ölçüde medeniyet seyrelmekte ve yoğunluğu azalmaktadır[56]. Roma bir şehir medeniyeti idi. Burada şehirlerin en önemli görevi mahalli yönetim merkezleri olmalarıydı. Bazı şehirler ise, askerî bir fonksiyona sahiptiler. En büyükleri dışında bütün şehirler geniş bir tarım ekonomisinin

53 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 47-48.
54 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 15-16.
55 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 7-8.
56 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 50.

merkezlerini oluşturuyorlardı. Roma şehri ise, dönemin şartlarına göre oldukça büyük idi ve muhtemelen nüfusu yarım milyon ile bir milyon arasındaydı[57].

İmparatorluğun bu Akdenizlilik karakteri MS 4. yüzyıldan itibaren bir deniz kenti olan İstanbul'un başkent olması ile daha da belirginleşti. Denizcilik imparatorluğun doğu kısmında yoğunlaşmakta idi. Suriye, Hint, Çin gibi uzak ve yakın medeniyetler ile temas sağlanıyordu. *Roma İmparatorluğu, Akdeniz sayesinde çok açık bir şekilde bir ekonomik birlik meydana getirebilmekteydi.* İmparatorluk toprakları Pazar vergileri alınan ama gümrükleri olmayan muazzam bir alandır. Roma İmparatorluğu gibi büyük ölçekli siyasî-ekonomik birliklerin sağladığı ticarî avantajlardan Roma vatandaşları yararlanıyorlardı. Ticaret imparatorluğa hayat kazandıran ve zenginliğin temelinde yatan unsurdu. İyi düzenlenmiş yollar, ulaşıma elverişli nehirler ve hepsinden de önemlisi Akdeniz, ticareti ve mal hareketlerini teşvik ediyordu. Bu yüzden ticaret, Roma'nın ihtiyaçlarını sağlamasının dışında önemli ölçüde zengin kesimin lüks ihtiyaçları ile ordunun taleplerini de karşılamaktaydı. Doğu'nun ve Uzak Doğu'nun lüks mallarına büyük bir talebin olduğu Roma'da tahıl, zeytinyağı, şarap, inşaat malzemeleri ve tabii ki *köleler* önemli yer tutmaktaydılar. Roma, bu gelişmiş ticarete aracılık edebilecek istikrarlı ve sağlam bir para düzeni de kurmuştu. Oysa Roma ilk yüzyıllarında parayı tanımayıp mübadele usulünü uygulamaktaydı. Roma'nın Akdenizlilik karakteri onu paranın toplandığı bir Pazar haline getirmişti. Roma'nın altın parası *Solidus* veya *Aureus* ile gümüş parası *Denarius* idi. Bu paralar uzun bir süre ayar ve ağırlıklarından bir şey kaybetmemişlerdi[58].

3- *Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*

Roma'nın çöküşü genel olarak Roma tarafından barbar olarak nitelendirilen kavimlerin istila, işgal ve büyük göçleri ile birlikte başlamaktadır. Bu hareket Asya'da Büyük Hun İmparatorluğu'nun

57 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 17.
58 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 17-19.

yıkılmasından sonra Güney Rusya'ya göç eden Hunların bu bölgeyi yüzyıl idare eden Ostrogotları yenmesi ile ivme kazandı. Hunların saldığı bu korku arkasından Vizigotların Roma sınırına girmesine sebep oldu. Vizigotlar 410 yılında Roma kentlerini yağmaladıktan sonra batıya yürüyüp 711 yılına kadar sürecek bir krallık kurdukları İspanya'ya gittiler. Çok geçmeden birçok yağmacı Cermen kabilesi, Vizigotların yolunu izledi. Attila'dan sonra Hun İmparatorluğu'nun yıkılması Batı Avrupa'ya herhangi bir düzenin gelmesi yönünde bir etki yapmadı. Hunlara boyun eğen Cermenlerin bir kısmı güney ve batı bölgelerine yayıldılar. Bunlardan; Vandallar Kuzey Afrika'da, Burgonyalılar Galya (Fransa ve İspanya)'da, Ostrogotlar İtalya'da yeni krallıklar kurdular. Cermenler ise, çok daha uygun bir yerleşme sonunda Britanya ve Ren bölgelerine yerleştiler ve kurdukları devletler daha kısa süreli oldu.

Roma'nın barbar olarak adlandırdığı bütün bu göçebe topluluklar ile Roma arasında Roma'nın yıkılmasına sebep olan gelişmeler ve hatta ondan sonraki Roma mirası arasındaki ilişki açısından farklı değerlendirmeler vardır. Her şeyden önce bu işgalci topluluklar Roma İmparatorluğu'nu yıkmayı hiçbir zaman düşünmedikleri gibi özellikle ona saygılı ve hayran olmuşlardır. Roma'nın dilini konuşmaya, kurumlarını benimsemeye ve sanatını canlandırmaya çabaladılar. Roma İmparatorluğu'nu birkaç yüzyıl içerisinde yavaş yavaş ve dolaylı olarak yıkmışlarsa bu kanlı istilalar şeklinde olmamıştır. Hatta aksine çoğu ücretli olarak Roma'nın hizmetine girmiş kendi soydaşları tarafından durdurulmuştur. İçtimaî ve kültürel seviyeleri farklı olan bu topluluklar Roma evrenine bu halleriyle girmişler ve buraya yerleştikten sonra da yerleşik olan bu dünyaya hemen uyum sağlayamamışlarsa da zamanla bu dünya içerisinde değişmişlerdir. Dolayısı ile aslında Roma bu işgaller ile hemen yıkıma uğramamış ancak yavaş yavaş işgallerden önceki durumunu kaybetmiştir[59]. Yine bu yavaş olan değişimin sebebi de Roma'dır. Son derece büyük servetlere sahip olan Roma ileri gelenleri evlenmeye, askerliğe

59 Emmanuel Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, çev. Gülseren Devrim, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 24-25.

karşı bir tavır almışlar ve bu sefahat hayatının tesiri ile ordu ve idare dışarıdan gelenlere bırakılmıştır. Öyle ki, Roma'da askerlik yalnız ücretli sınıfın elinde kalmış, illerin başına ruhanî ve yabancı reisler gelmiş, onlar da zamanla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Yine de Roma medeniyetinin büyüklüğü ve üstünlüğü öyle bir yerde idi ki, muhtelif bölgelerdeki komutanlar bağımsızlıklarını ilan etmekle beraber bulundukları yerlerde Roma adına idareyi sürdürebiliyorlardı ve kendilerini Roma'nın meşru temsilcileri olarak görüyorlardı.

Gerçekten de Merovenj hanedanını tesis eden Clovis[60] İstanbul'daki imparator tarafından kendisine verilen Roma konsülü unvanı ile gurur duyuyordu. Clovis öldükten otuz yıl sonra onun yerine geçenler imparatorların koydukları yasaları içten gelerek kabul ediyor ve uyguluyorlardı. Charlemagne (Şarlman)'a kadar barbar krallarının hiçbiri imparator unvanını almaya cesaret edememişti[61]. Odoaker, 476 yılında Batı Roma İmparatoru Romulus Augustus'u tahttan indirdiğinde, imparatorluk simgelerini Konstantinopolis'teki İmparator Zenon'a göndererek tek imparatorun yeterli olduğunu bildirir. "*Biz kendi unvanlarımızdan çok imparatorların bize verdiği unvanları seviyoruz*" derken Roma medeniyetinin barbarlar üzerinde meydana getirdiği tesiri gösteriyordu[62]. Hatta Gol bölgesine geçenler tarafından çıkarılan paralarda imparatorların resimleri yerine kendi resimlerini koyabilmelerine cesaret edebilmeleri için bile yedinci yüzyıla kadar gelmek gerekiyordu. Kısacası Roma güneşinin kaybolması o kadar yavaş ve belirsiz bir şekilde gerçekleşmiştir ki, bu o çağları yaşayanlar tarafından anlaşılamamıştır. Bundan dolayı Roma medeniyeti bu göçebelerin istilalarından ziyade Hristiyanlığın getirdiği fikir ve düşüncelerin etkisi ile çözülüp parçalanmaya uğramıştır görüşü de bir değer ifade edebilmektedir. Hristiyanlığın yayılması ile Roma medeniyeti temel karakterlerinden biri olan askerî niteliğini kaybederek zamanla bir din medeniyeti halini almıştır. Girdiği Bizans'ta sanat

60 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 60.
61 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 21.
62 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 21.

ilerlemiş, ancak fikir ufukları daralmıştır. Bizans ise, uzun sürecek dinî tartışmalar içerisinde gücünü kaybederek sadece Türklerin ilerleyişini seyredecektir[63].

Göçebe akınlarına karşı Romalılar gerekli başarıyı gösteremişlerdir. Ayrıca 234-284 yıllarındaki iç kargaşada Roma imparatorluk yönetiminin artık kesin olarak üzeri örtülür. Sistem artık bir askerî zorbalık düzenine dönüşmüştür. İmparator Konstantinus (306-337) Roma yönetiminde iki önemli değişiklik yapar. Birinci olarak, adını Konstantinopolis diye değiştirdiği Bizantium'da başkent kurar. Bu başkent hem ticaret hem savunma yönünden iyi bir konumdadır[64]. İkinci olarak, Hristiyanlık, Konstantinus döneminden başlayarak Roma yönetimine önemli bir destek sağlar. İmparator Theodosius (379-395) Hristiyanlığa rakip bütün dinleri yasaklayarak Roma'yı resmen Hristiyan bir devlet yapar ve bu yeni din Roma coğrafyası boyunca yayılır[65]. 6. asrın ortalarında kuzeyden gelen saldırılar sonunda Roma, Kuzey Afrika, İtalya ve İspanya'daki topraklarından vazgeçmek zorunda kalır.

Göçebeler tarafından istila edilen bu imparatorluk güvenliğini sağlamak için, uzunca bir süre, sınırların yalnızca lejyonlar vasıtası ile korunması yeterli olmuştur. Ancak 3. yüzyılda iç karışıklıkların da yardımı ile bendin arkasındaki su sürekli birikmiş, önce çatlaklar sonra da yarıklar belirmiştir. Bu sınırların ötesindeki Cermenleri durdurmak için artık Limes yetmemekte, şimdi derinlemesine bir savunmaya ihtiyaç duyulmaktadır. İmparatorluğun içlerindeki kentler de artık tahkim edilmektedir. Roma ile İstanbul artık diğer şehirler tarafından model alınan iki tahkim edilmiş şehirdir. Bundan sonra artık söz konusu olan, barbarlara karşı içe kapanma değildir. Nüfus azalmakta, asker için ve tarlaların işlenmesi için göçebelere ihtiyaç duyulmaktadır.

63 Gustave Le Bon, *Tarih Felsefesi*, çev. Hüsrev Akdeniz - Murat Temelli, Ataç Yayınları, İstanbul 2004, s. 42-43.

64 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 22; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 22 vd.

65 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1975, s. 42 vd.; Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 27-32, 36-39, 55; Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul 1987, s. 76.

Zaten Roma'nın hizmetine girmekten başka bir şey düşünmeyen göçebelerin Roma'ya karşı duyguları göçebenin medenîye karşı duyduğu saygının aynıdır.

Roma dünyasının yabancılar tarafından istilası bu geniş coğrafyada kültürel standartların da hızla düşmesine sebep olmuştur. Yeni toplulukların bu katılımı özellikle askerî örgütlenmelerde de kendini hissettirmiştir. İlliryalılar, Trakyalılar, Gotlar ve Franklar İtalya ya da Gal millî lejyonlarının yerine konuldular ve sadece bu acemi erlerin katılması sayesinde 4. ve 5. asrın imparatorları tehdit edici felaketi geçici olarak bertaraf edebildiler. Ordunun dönüşümü o kadar başarılı oldu ki, "*barbar*" (barbarus) sözcüğü ekseriya asker anlamında kullanılır oldu. Artık pagan sözcüğü bölgesel bir halkı ifade etmek yerine kâfirin eş anlamlısına dönüşürken barbar sözcüğü de askerin eş anlamlısı olarak kullanılır oldu[66]. Bu yeni askerler eyaletlerdeki tüm askerî kuvvetlere yerleştirildiler ve onların kolonileri müstakil idarî bölgeler olarak teşkilatlandılar. Bütün milletler örneğin Burgondlar, Vizigotlar, Ostrogotlar ve Franklar gibi imparatorluğun sınırları içerisinde müttefik olarak kabul edildiler ve eyaletlerde fiili olarak toprakların 1/3 hatta 2/3'ünün sahibi olacak şekilde yerleştirildiler[67].

66 Barbaros Hayreddin Paşa'nın ön ismi olan *Barbaros* ismi de bizce bu mana içerisinde düşünülmelidir. Kadim çağın insanlarına göre imparatorluklar uygarlık âlemini simgeliyordu. İmparatorlukların görevi dışarıdaki barbarlara karşı medenî dünyayı korumak ve onları medenîleştirmek idi. Kadim insana göre barbarlar, bolluk, kültür ve görgüye ortak olmak ve medenî olmak için imparatorlukları istila eden *göçebe* toplumlardır. Roma da kendisinden olmayan atlı-göçebe toplulukları barbar olarak adlandırmıştır. Bunlar ister Avrupa'nın kuzey ve doğusundan gelen Cermen, Hun, Moğol ve Slavlar olsun isterse Afrika'da mücadele ettikleri Kuzey Afrika yerlileri olan Berberîler olsun. Zaten Berberî ismi de Roma'nın bu insanları bu şekilde isimlendirmesinin bir hatırasıdır. Dolayısı ile Barbaros Hayreddin Paşa'nın da Cezayir bölgesinde ortaya çıkması yani Berberî coğrafyasına ait olması ve âdeta Berberîlerin Roma'ya kök söktürmesi gibi Haçlı donanmalarına kök söktürmesi Batılıların onu bu isimle adlandırmalarına sebep olmuştur.

67 Paul Vinogradoff, *Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku*, Yay. Haz. Mehmet Tevfik Özcan, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 23.

Aslında Roma'nın çöküşü, bu istilalara da bağlı olarak, daha çok bir ekonomik temel üzerine de dayandırılabilir. MS 3. ve 5. yüzyıllar arasında askerî üstünlüğünü nispi olarak kaybetmesiyle birlikte artan mali yük bilhassa savunma ihtiyaçları, içteki kargaşalar, sınırlardaki istikrarsızlık iktisadî faaliyetlerin felç olmasına sebep olmuştur. Tarlalar işlenmiyor, atölyeler ve ocaklar çalıştırılmıyor, karayolları bakımsız, denizyollarının korsanlarla dolu olması ve bütün bunların beslediği kıtlıklar ve salgınlar, savaşlardaki insan kayıpları genel olarak imparatorluktaki işgücü kıtlığını ifade etmekteydi. Devlet toprakların işlerliğini sağlamak için latifundialarda çalışan kölelerin yanındaki serbest köylüleri toprağı terk edemez duruma soktu. Kolonluk sistemi adı verilen toprağa dönüş şeklindeki bu uygulama ile hür köylü de toprağa bağımlı hale geldi. Ticaretin sekteye uğraması ile şehirle kır, öte yandan da bölgeler arasındaki ekonomik bağımlılık yerini bölgesel bağımlılığa bırakıyordu. İmparatorluk bu problemler karşısında bir çare olarak para ayarı ile oynayarak değerini sürekli düşürüyordu. Hızlı enflasyon karşısında devlet, vergileri ürün veya hizmet karşılığında toplama yoluna gitti[68] ki, nakdi ekonomiden ayni ekonomiye geçişin işaretlerini veren bu tablo Orta Çağ Avrupası'nın kapılarını çalan sinyaller olarak görünmektedir. Hatta kısaca şu kadarını söyleyebiliriz ki, Roma İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalkmasının *"askerî hâkimiyetin ekonomik hâkimiyetten üstün tutulması"* politikası ile ilgili olduğu[69] reddedilemez bir gerçektir.

Gerçekte Roma'nın hâkimiyeti altındaki Avrupa iki âleme bölünmüştü: Bir tarafta güney ve batı taraflarında yoğunlaşan İmparatorluk âlemi ki, bunlar yerleşik ve medenî idiler. Doğu ve Yunan medeniyetlerinin tesiri altındaydılar. Diğer tarafta doğuda ve kuzeyde yoğunlaşan göçebe (barbar) âlem. Bunların nüfusları pek az olup şehirlerden mahrum basit bir hayat sürüyorlardı. İşte Avrupa'daki büyük değişimi bu göçebelerin imparatorluğu istilaları başlatmıştır. Roma'nın mirasına gelince; imparatorluğun Hristiyanlaşması onun kaderini kiliseye bağlamıştı.

68 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 20-22; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 57.
69 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 49.

476 yılında Batı Roma ortadan kalkarken onun yerine iki güç geçti: Bunlardan biri dinî güç olan papalık, ikincisi ise dünyevî güç olan Cermenlerdir[70]. Başkentin Konstantinopolis'e taşınması papayı Roma'nın savunucusu, Roma sitesinin dukası yaptı. Diğer taraftan batıda siyasî iktidar askerî kumandanlara yani Cermenlere geçiyordu. Papalık Roma'yı elde tutacak Cermenler ise imparatorluğu yeniden kuracaklardı. Got Kralı Teodorik'in ilk teşebbüsü onun Ariusçuluğundan dolayı başarısız oldu.

Ariusçuluk, Hz. İsa hakkındaki üçleme inancı ile ilgili olarak. 4. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Uzun tartışmalardan sonra o döneme kadar Hristiyan Kilisesi'sinin gerçekleştirdiği en büyük zirve olan İznik Konsili MS 325'te toplandı ve 300'ü aşkın din adamı I. Konstantin'in çağrısı üzerine bir araya geldi. Konstantin'in amacı, imparatorluğunun geleceği ve güvenliği açısından bu tartışmalara bir son vermekti. Bu konsilde, Hristiyanlığın temelini oluşturan inanç, "imparatorluğun güvenliği için", "insanların verecekleri bir karara göre" tanımlanacaktı. Konstantin, imparatorluk topraklarında yaşayan Hristiyanlara geniş bir inanç ve ibadet özgürlüğü tanımıştı, ama kendisi Hristiyan değildi. Roma'nın geleneksel putperest inanışlarını korumaya devam ediyordu. O, çıkarlarını koruyan bir devlet yöneticisiydi ve sınırları içinde yaşayan tüm dinlerle kaynaşmayı sağlamaya çalıştığı sırada Hristiyanların kendi aralarında teolojik bir tartışmaya girmelerinden çok rahatsız olmuştu. Konsil'de iki taraf vardı. Bunlardan birincisi Hz. İsa'nın Allah'ın yeryüzündeki bedenleşmiş şekli olduğu yönündeki batıl enkarnasyon inancıydı. Bu grubun lideri İskenderiye Piskoposu Athanasius'tu. Athanasius'un karşısında ise ünlü Mısırlı rahip Arius (280-336) vardı.

Libya kökenli Mısırlı bir ailenin oğlu olan Arius, Allah'ın birliğine iman ediyor ve o sıralarda Roma Kilisesi tarafından kabul edilmiş olan ve Hz. İsa'yı sözde tanrı sayan öğretinin yanlış olduğunu vaaz ediyordu. Arius'un bu düşüncelerini dinleyen

70 Bu durum 11. yüzyılda İslam âleminde dinî otoriteyi temsil eden Abbasî Halifeliği ile dünyevî otoriteyi temsil eden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun konumuna benzerlik gösteriyordu.

halk, onun fikirlerini kolayca kabul etti. Ancak İskenderiye Piskoposu Athanasius, "Ariusçuluk" akımından çok rahatsız oldu. Athanasius, Ariusçuluğa karşı şiddetli bir saldırı başlattı. 318 yılında Arius ve takipçileri kiliseden aforoz edildi ve Filistin'e sürgüne gönderildi. İznik'te toplanan bu konsilde (Sinod), bugüne dek ulaşacak olan üçleme inancı tanımlandı. *Bu inancı kabul etmeyenler ise "sapkın" (heretik) olarak ilan edildiler.* İznik Konsili'nde gerçekte İmparator Konstantin'in büyük bir ağırlığı vardı ve çıkan karar da kendi himayesine girmiş olan Roma Kilisesi lehineydi. Konsile katılan üç yüzü aşkın rahibin arasında yalnızca yirmi tanesi Arius'a yakın isimlerden oluşuyordu. Hz. İsa'nın sözde ilahlaştırılmasının o zamana kadar yapılmış en açık ve en somut ifadesi olan İznik Yemini'nde şöyle deniyordu: İnanıyoruz ki... *Rab İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu'dur, Baba Tanrı'dan südur etmiştir, Baba Tanrı ile aynı özdendir. Ve inanıyoruz ki Kutsal Ruh da (Tanrı'dandır).* İznik Yemini, yayınlandığı tarihten sonra Hristiyan inancının temeli haline geldi ve bu yemine bağlı olmayan herkes sapkın sayıldı. Roma Katolik Kilisesi "Tanrı'nın iradesinin bu konsilde tecelli ettiğini" ilan etti, dolayısıyla İznik Yemini de âdeta bir vahiy gibi kutsal ve hatasız bir metin sayıldı. Oysa tecelli eden irade aslında Roma İmparatorluğu'nun iradesiydi. Ariusçular ise aforoz edildiler. Kiliselerin Doğu-Batı diye ikiye ayrılması bile Arius'un ortaya attığı düşüncelerin yayılmasını, birtakım yeni inanç kurumlarının doğmasını engelleyemedi. Ariusçuluk, başta Mısır olmak üzere, Vandallar, Vizigotlar, Ostrogotlar ve Lombardlar gibi Hristiyanlığa iyice ısınamamış topluluklar arasında hızla yayılmıştır ki bunlara *Oniter* adı verildi[71].

Gerçekten Cermenler ile Romalıların birleşmesi ancak ortak bir inanç zemininde olabilirdi ve bu yönü ile Ariusçuluk bu rolü oynayamazdı. İki yüzyıl yaşayan Lombard egemenliğini de

71 Giovanni Scognamilla, *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*, Kara Kutu Yayınları, İstanbul 2003, s. 113; Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a İS Beşinci Yüzyıl*, çev. Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 87; Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1996, s. 121-144.

kısır ve verimsiz yapan özü ve ruhu ile doğu kökenli olan Arius-çuluktur[72]. Clovis, kendisi için ve Franklar için Katolik inancını benimsemekle 496 yılında ön şartı yerine getirdi. İmparatorluk düşleri kuran Merovenjlerden sonra Karolenjler *imperium romanom*'u diriltecek tek gücün Frank gücü olduğunu kanıtladılar. 800 yılının Noel gününde Papa III. Leon Şarlman'a tac giydirdi. Batı Roma kurulmuştu ancak onun temsil karakteri artık Akdenizlilik değil Kara Avrupası idi[73].

72 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 28-29.

73 Claude Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul 1973, S. 22-23.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ

A- ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN *(I. FEODAL ÇAĞ)* SİYASÎ TASLAĞI: AVRUPA'NIN UĞRADIĞI İSTİLALAR

Avrupa'nın İlk Çağ'ı, siyasî hayatına Orta İtalya'da bir Latin kentleri federasyonunun önderi olarak başlayan Roma'nın, zamanla Akdeniz'i bir iç deniz haline getirecek şekilde Avrupa'nın güney bölgelerini hakimiyeti altına alması ile tanımlanabilir. Bu dönemde kuzey coğrafyası büyük oranda putperest toplulukların yaşadığı ayrı bir dünya hüviyetinde idi. Orta Çağ Avrupası[74] ise, Roma'nın önce ikiye ayrılması ve arkasından da Batı Roma'nın yıkılmasına sebep olan ve 11. yüzyıla kadar devam eden istilalar sonrasındaki gelişmelerle şekillenmiştir.

Orta Çağ feodalitesini doğuran, son derece çalkantılı bir ortamın yaratılmasına ve onun devamına etki eden faktörlerin birçoğu aslında Avrupa toplumlarının iç evrimlerine yabancı olmasına rağmen, yine de Orta Çağ Avrupası veya feodalitesi, bizzat bu çalkantılardan doğdu diyebiliriz. Önce Kavimler Göçü'ne

74 Antik medeniyetin sonu olarak kabul edilen 5. yüzyıl ile Rönesans'ın ortaya çıktığı 15. yüzyıl arasındaki bin yıllık döneme tarih meraklısı İtalyan din adamı *Medio Evo* (Orta Çağ) adını vermiştir. Bu adlandırma çok büyük bir kabul görmüştür. Orta Çağ terimi sonradan herkes tarafından kullanılmış ve dünyanın Batılılaşması ile birlikte, Avrupa'dan dünyanın tümüne aktarılarak, dünya tarihinin 500-1500 yılları arasındaki zaman dilimini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu kullanım yanlıştır. Çünkü burada ifade edilen, Avrupa tarihinin daha doğrusu Batı Avrupa tarihinin Antikite ile Rönesans arasında yer alan bölümüdür. Dünyanın Avrupa dışında kalan kesimi ne bir Antikite'ye ne de bir Rönesans'a tanık olmuştur. Bu sebeple her özel tarih kesitinin kendine, kendine özgü bir Orta Çağ bulması ve bunun nelerin arasında kaldığını iyi belirtmesi gerekmektedir.

sebep olan Batı Hun baskısı ve bu baskının Cermen topluluklarını Avrupa'ya doğru hareketlendirmesi, arkasından Slavların ve Avarların istila dalgaları, 8. yüzyıldan itibaren İspanya'dan Sicilya-Adriyatik hattını içine alacak şekilde Akdeniz boyunca uzanan Müslüman saldırıları ve bunları takip eden Macarlar ile en son İskandinavların şiddetli saldırıları... İşte Orta Çağ Avrupası'na şekil veren dış faktörler bunlardır. Orta Çağ Avrupa toplumunu etkileyen unsurları genel olarak dört başlık altında toplamak da mümkündür. Bunlar;

1- Karmaşık kültürü, gelenekleri ve kurumları ile Roma mirasının etkisi. Bu etki kıtanın güney ve güneydoğu bölgelerinde daha etkindir.

2- Avrupa topraklarına yerleşen ve yerli halklarla kaynaşan, ancak bazı karakteristik özelliklerini de koruyan Cermenler başta olmak üzere istilaların etkileri.

3- Bütün Orta Çağlar boyunca Doğu-İslam dünyası ile olan ilişkiler Antik döneme kadar giden bir tesir sahası oluşturdu.

4- Kilisenin evrensel niteliği. Kilisenin etkisi, din, politika ve ekonomide hissedilmekteydi ve giderek kıtanın büyük bir kısmına yayılmıştı, kıta coğrafyası ilk kez inanç noktasında birlik oluşturabilmişti[75].

75 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 25.

I- Kavimler Göçü ve Cermen İstilası

Roma'nın askerî birlikleri Cermen aşiretleri ile ilk karşılaştıkları zaman Cermenler çobanlık ve çiftçilik yapan yarı göçebe topluluklardan meydana geliyordu. Romalıların MS 1. yüzyılda Ren boylarına ulaşması ve Elbe'ye kadar Alman bölgesini işgal etmelerinden sonra Cermenlerin basit yarı göçebe hayat tarzlarında değişmeler başlamıştır. Roma diplomasisi de, Cermen baskılarını önlemek için, kendine yakın unsurları destekleyerek onların kabile sisteminden aristokratik bir topluma dönüşmelerine yardım etti[76].

Böylece devam eden bu etkileşim sürecinde Cermen topluluklar daha birinci yüzyıllardan itibaren Roma içlerine girmeye başlamışlardı ve bu yayılma ikinci ve üçüncü yüzyıl boyunca da devam etmişti. Ancak ilk dönemlerde Roma onları kendi politik yapısı içerisinde eritmeyi başarabilmişti[77]. Dördüncü yüzyıldan itibaren Hun baskısı ile gelen yoğun ve büyük dalgalar karşısında Roma'nın pek yapacak bir şeyi olmayacaktı[78]. Hunların baskısını ilk hisseden Cermen kavimlerinden Ostrogotlar oldu. Ostrogotlar Teodorik'in komutası altında 482'de Konstantinopolis'e, 493'te ise İtalya'ya saldırarak hâkim oldular. Arkasından Vizigotlar Tuna'yı geçerek Roma sınırını aşmaya başladılar ve önce İtalya'ya sonra da Galya'ya geçtiler. Ve nihayet Vizigotlar 416 yılında Roma kentlerini yağmaladıktan sonra batıya doğru göçlerine devam ederek 711 yılına kadar sürecek krallıklar kurdukları İspanya'ya yerleştiler.

76 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 26-27.
77 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 16-17.
78 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 28.

Alanların da büyük kısmı Hun baskısı ile batıya göçmüş, bazı kolları Galya'ya yerleşmiş, bir kısmı İspanya'ya geçerek Suevlerle karışmışlar veya Gotlarla karışarak o bölgeye "Got-Alan" (Katalonya) adını vermişlerdir[79]. Bütün bu Cermen kavimlerini batıya süren Hunlar, Atilla ile 451 ve 452 yıllarında Roma'yı istila ederek yağmaladılar[80]. Kuzey Denizi kıyılarından gelmiş olan topluluklar olan Donlar, Angıllar, Jutlar, Saksonlar, Anglo-Saksonlar ise, 441-443 yılları arasında Büyük Britanya'nın güney ve doğu taraflarını işgal ettiler. Yenilen Brötonların bir kısmı Kıta Avrupası'ndaki Fransa'ya gittiler[81]. Böylece Roma'nın Avrupa toprakları babadan oğula geçecek şekilde irili ufaklı Cermen krallıkları arasında taksim edildi.

Cermenler daha ziyade güneye ve batıya gitmeyi tercih ettiler. 4. asrın ortalarından itibaren Roma İmparatorluğu'nda yayılmaya başlayan Cermenler, imparatorluk içerisinde muhtelif tarzlarda yerleştiler. Başlangıçta Romalılar tarafından mağlup edilen ve şeflerinden mahrum kalan Cermenleri, Roma hükümeti ahalisiz kalmış büyük malikânelere kolon (çiftçi) olarak yerleştirdi. Sonra birer çete olarak birleşmiş olan savaşçılar imparatorluğun hizmetine girdiler ve vilayetlere garnizon komutanı olarak yerleştirildiler. Burada kendilerine arazi ve teçhizat verildi. Nihayet bütün bir kavim imparator ile kendi kralları arasında yapılan anlaşma ile müttefik oldular ve imparatorluğun bir bölgesine yerleşerek kendi şeflerinin irsî krallığı altında yaşadılar. Buralardaki büyük arazi sahipleri de artık vergilerini bu krallara vermeye başladılar.

Resmî olarak imparatorun hizmetinde bulunan bu barbar krallar fiiliyatta kendilerine tahsis edilmiş arazilerini genişlettiler ve sonunda bağımsız bir hükümdar gibi davrandılar. İtalya'da yerleşmiş bu barbar çetelerinin şefi 476 yılında bir imparator ilan ettirmekten vazgeçip imparatorluk alametlerini Konstantinopolis'e iade ettiği zaman imparatora bağlılık da

79 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s. 88.

80 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 56-57.

81 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 23.

tamamen ortadan kalktı. Bazı kavimler imparator ile hiçbir resmî anlaşma olmadan ya 5. asırda İspanya'daki Vandallar gibi ya da 6. asır sonunda İtalya'da Longobardlar gibi Roma ordularına karşı harp ederek yahut da Roma tarafından terk edilmiş bir ülkede Britanya'da Saksonların ve Anglelerin yaptıkları gibi halkı zorla itaat altına alarak imparatorluğa yerleştiler[82].

Cermen istilası hiçbir genel plan olmadan iki yüzyıl boyunca bazı barbar şeflerinin keyfi müdahalelerine kalmış olan saldırılar halinde devam etti. Bu arada bazı kavimler birkaç defa yer değiştirdiler. Tuna'yı geçerek imparatorluğa yerleşmiş olan Vizigotlar İtalya'ya, sonra Galya'ya geçtiler[83] ve nihayet İspanya'da yerleştiler. Doğudan gelmiş olan Vandallar, Burgondlar, Gotlar, Almanlar ve Longobardlar mızrakla savaşırken, Kuzey Denizi kıyısından gelmiş olan Franklar, Saksonlar, Angıllar balta ile piyade olarak savaşıyorlardı[84].

82 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 54-55.

83 Galya, bugünkü kuzey Fransa bölgesi.

84 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 82-84.

II- Frank Krallığı

1- *Merovenj Hanedanı*

Bu barbar krallıklarının en büyükleri İtalya'daki Ostrogotlar, İspanya'daki Vizigotlar, Kuzey Afrika'daki Vandallar ve Fransa'daki Franklardı[85]. Bunların en kuvvetlisi ise, Clovis tarafından tesis edilen (456-511) ve iki buçuk asır *Merovenj* ailesi arasında intikal eden Frank Krallığı'ydı. Merovenj hanedanı, genel olarak Franklar olarak bilinen Almanların bir kabilesi olan Skambrianlardan gelmektedirler. Bu aileden gelenler daha önce de Frankları yönetmişlerdi.

Merovenj ismini veren hükümdarın tarihî kişiliğine efsaneler gölge düşürmektedir. Merovée (Merovech veya Meroveus) tabiatüstü bir kişilik olarak tasvir edilir. Hükümdarın ismi mucizevî köken ve karakterine işaret etmektedir. Bu isim Fransızca ve Latincede anne ve deniz manalarına gelmektedir. Frank tarihçilerinin rivayetlerine göre Merovenj iki babalı olarak doğmuştur. Biri Kral Clodio, diğeri ise Neptün adlı bir deniz yaratığıdır. Merovenjlerin çift kan taşıması insanüstü güçlerin bir bağışı olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı bunlar sık sık *"mucize yaratan krallar"* olarak anılmışlardır. Rivayete göre omuz arasında veya kalbinin üzerinde ilahî kutsal kan taşıdıklarına işaret eden bir benek vardı ki, bu daha sonra Tapınak Şövalyeleri'nin arması olarak ortaya çıkacaktır. Bunlar aynı zamanda "uzun saçlı krallar" olarak da adlandırılmışlardır.

Merovenj hanedanını kuran Skambrianlar 5. yüzyıl başlarındaki Hun işgali sonrasında Ren'i geçerek bugünkü Belçika ve

85 Harita III: Cermen Krallıkları

Kuzey Fransa'da Ardennes'e yerleştiler. Oradan da Galya bölgesine yayıldılar[86]. Putperest olmalarına rağmen Romalılarla yüzyıllarca sıkı ilişki içerisinde oldular. Roma âdetlerini takip ettiler, Roma ordusunda yüksek görevlere geldikleri gibi Roma konsülüne bile seçildiler. Roma İmparatorluğu çöktüğünde yönetim örgütünün kontrolünü sağladılar ve Merovenj rejimi eski Roma İmparatorluğu devlet modeline tam uyumlu bir şekilde sürdü.

Skambrianların reisi olarak Merovée adını taşıyan biri Roma'nın idaresi altında 417 yılında savaştı ve 438 yılında öldü. Bu sarı saçlı Frank kralının aynı adı taşıyan oğlunun da 448 yılında Frank kralı olarak ilan edildiği anlaşılmaktadır. Bu muhtemelen Frank topluluklarını birleştiren ilk resmî kral olabilir. İşte Frank Krallığı bu Merovée'nin ailesinden çıkmıştır. Merovenj Frank Krallığı'nın sanıldığı gibi ham barbar kültürü yoktur. Laik eğitimi ile Bizans'ın yüksek kültürüyle karşılaştırılacak düzeydeydi. Merovenjlerin idaresindeki laik eğitim 5 asır sonra ikiye ayrılan hanedanlığınkinden daha yaygındı. Bu eğitim sistemine yöneticiler de dâhildi. 6. yüzyılda idarede bulunan Kral Childeric, Paris'te Roma stilinde gösterişli bir amfitiyatro inşa etmiş olduğu gibi dinî otoriteler ile tartışabilmiş ve şiir sanatına olan ilgisi ile de ün kazanmıştı.

Merovenj idaresindeki Franklar zalim fakat Viking, Vizigot, Vandal ve Hunlar gibi savaşçı değillerdi. Asıl uğraşları çiftçilik ve ticaretti. Özellikle Akdeniz'de deniz ticaretine büyük önem vermişlerdi. Bu dönemin el yapımı işleri oldukça ileri derecede idi. Merovenj Krallığı'nın zenginliği kaliteli altın sikkelerinden de anlaşılmaktadır. Sikkelerin çoğunda, daha sonra Kudüs'teki Haçlı Frank Krallığı'nın kullandığına benzer şekilde, kollarının uzunluğu birbirine eşit bir haç bulunmaktadır.

Merovenj kralı, saygı gösterilen bir şahsiyet, rahip kraldır ve görevi basit işlerle uğraşmak değildir. Kısaca kral ülke yönetmezdi. Bu açıdan, kralın statüsü biraz şimdiki İngiliz kraliyet ailesine benzemekteydi. Hükümet ve yönetim işleri, "Saray Reisi" unvanında bir şansölye rütbesindeki kraliyetten olmayan bir memura bırakılmıştı. Merovenj rejiminin yapısı tümüyle

86 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 24.

modern anayasalı monarşilerdekine benzer birçok kurumu içermekteydi.

Merovenj hükümdarlarının en ünlüsü 481-511 yılları arasında idareyi elinde bulunduran Merovée'nin büyük oğlu I. Clovis idi. Clovis'in ismi tüm Fransız çocukların aşina olduğu bir isimdir. Franklar, Clovis ismi verilerek Roma Hristiyanlığına kabul edilirlerdi. 5. yüzyılda varlığı daima tehdit edilmiş, kararsız ve güvenilmez bir konumda olan Roma Kilisesi, bu isim dolayısı ile Batı Avrupa'daki bin yıl sürecek tartışmasız üstünlüğünü sağlayacaktır. 384-399 yılları arasında Roma rahibi kendisini papa olarak ilan etmesine rağmen statü olarak bugünkü ve o günkü rahiplerden farklı değildi.

Roma Kilisesi resmî olarak sürekli garip çıkışlar yapan Kelt Kilisesi'nden daha büyük bir otoriteye de sahip değildi. Kelt Kilisesi ise, İsa'nın ilahî yönünü reddedip insan olduğunda ısrar eden heretik Aryanizmden daha büyük bir otorite değildi. 5. yüzyıl boyunca Batı Avrupa'da her piskoposluk bölgesi ya Aryan ya da Roma Kilisesi dışındaki fikirleri savunuyordu. Eğer Roma Kilisesi yaşayacaksa kendisini temsil edecek oldukça güçlü dünyevî bir şahsiyetin desteğine ihtiyacı olacaktı ve eğer Hristiyanlık, Roma doktrinine göre yorumlanacaksa bu doktrin dünyevî güç tarafından empoze edilecekti. Normal olarak Roma Kilisesi'nin zor anında Clovis ortaya çıktı. 486 yılında Clovis, Merovenjlerin sınırlarını rakip bir kabile ile yöredeki krallar ve prenslikleri yenilgiye uğratarak Ardennes'in dışına taşıdı. Clovis, 511 yılında öldüğü zaman Franklar Provence dışında tüm Galya'yı ele geçirmişlerdi[87]. On yıl içerisinde Clovis, Batı Avrupa'nın en güçlü kralı oldu.

Rivayete göre Clovis'in Roma Hristiyanlığına dönmesi ani ve beklenmeyen bir harekettir. Onu etkileyen Roma'nın ateşli destekçisi eşi Clothilde idi. Bu gayretlerinde Clothilde'e vaftizci Aziz Remy yardımcı olmuştur. Bilinenlere göre, 496 yılında Clovis ve Aziz Remy (Saint Remy) aracılığı ile Roma Kilisesi arasında gizli bir anlaşma yapıldı. Roma için bu anlaşma politik bir zafer demekti. Anlaşmayla Roma Kilisesi'nin varlığını sürdürmesi ve en

87 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 24.

yüksek ruhanî otorite olması onaylanmaktaydı. Roma'nın statüsü, merkezi İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi'nin seviyesine yükseltilerek güçlendirilmekteydi. Bu anlaşma Roma hegemonyası karşısında her türden sapkınlığın ortadan kaldırılmasını da öngörmekteydi. Clovis'e, Roma Kilisesi'nin kılıcı olarak "Yeni Konstantin" unvanı verildi. Diğer bir deyişle Clovis çok önceleri Vizigotlar ve Vandallar tarafından yıkılan "Konstantin" adı altında tekrar kurularak üniter imparatorluk haline getirilen Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına getirilecekti.

Kısacası Clovis ve Roma Kilisesi arasındaki anlaşma sadece zamanın Hristiyanlık âlemi için değil aynı zamanda sonraki bin yıllık devre içindeki Hristiyanlık için de önemli sonuçlardan biri olacaktır. Clovis'in vaftiz edilmesi Roma Kilisesi'ne dayanan bir Hristiyan imparatorluğu kurması ve dünyevî işlerin Merovenj soyu tarafından yönetilmesi yeni bir Roma İmparatorluğu'nun doğumunun işaretiydi. Kilise ve devletin birbirleri ile dayanışma sergiledikleri, birbirlerinin devamında anlaştıkları kopmaz bir bağ oluşmuştu. Bu bağın onaylanması ile 496 yılında Clovis'in, Rheims'te Aziz Remy tarafından vaftiz edilmesine izin verildi. Clovis'in vaftiz edilmesi zaten bir kral olduğu için bir taç giyme töreni değildi, kilise Clovis'i olduğu gibi kabul ediyordu. Bu Tevrat'ta Tanrı ile Kral Davud arasındaki anlaşmaya benzemektedir.

Clovis ömrünün kalan kısmını bitmez tükenmez bir inançla kilise inancını kılıç zoru ile insanlara empoze etmekle geçirdi. Kilisenin ruhanî inancı, fermanı ve yaptırımları ile Frank Krallığı'nın toprakları bugünkü Fransa'nın doğudan batıya ve yine bugünkü Almanya'nın çoğunu kapsayacak şekilde arttı. Clovis'in birçok düşmanı arasında en önemli olanı Arian (Aryan) Hristiyanlığına bağlı Vizigotlardı. Clovis, 507 yılında Vouille Savaşında Vizigotları yendi ve Vizigotlar merkezlerini önce Carcasonne'ye daha sonra da Rennes Şatosu'nun bulunduğu Razes'e taşıdılar. 511 yılında Clovis öldü ve imparatorluğu dört oğlu arasında paylaşıldı. Merovenj hanedanı, bir asırdan fazla bir zamanda birbirinden tamamen farklı ve sık sık savaşan krallıklar vasıtası ile ülkeyi yönetti. Nesil bağları gittikçe karıştığı için tahtı

ele geçirme girişimleri daha da karmaşık hale gelmiştir. Clovis zamanındaki merkezî otorite gittikçe zayıflamakta ve laik düzen gittikçe kötüleşmekteydi. Bu ortamda saray şansölyesi veya saray valileri zamanla gücü ellerinde toplamışlardı. Aslında bütün Merovenj tarihi boyunca güç, otorite demek saray valisi demekti. Bu durum hanedanlığın yıkılışında önemli rol oynayacaktır. Bu şekildeki Merovenj kralları "tembel krallar" ya da "zayıf bırakılmış krallar" olarak halk arasında anılacak ve efsanelere geçeceklerdir[88]. Ancak bunlar içerisinde II. Dagobert gibi muktedir olanlar da vardı.

Dagobert önce bir Kelt prensesi ile evlenmiş ve bu yolla o dönemde Roma'nın otoritesini tanımayan Kelt Kilisesi'ni Roma cemiyetine dahil etmeye niyetlenmiştir. Ancak eşinin ölümünden sonra bu defa bir Vizigot prensesi ile evlenmiş ve bu evlilikle de Pirenelerden Ardennes'e kadar uzanan bugünkü modern Fransa'nın ilk tohumlarını atmayı başarmıştı. Üstelik böylesi bir imparatorluk hâlâ güçlü Aryan eğilimlerini sürdüren Vizigotları da Roma'nın kontrolü altına sokmuş olacaktı. Ancak Dagobert dönemi başta Roma Kilisesi olmak üzere ilişkilerin bozulmaya başladığı, Dagobert'in merkezîleşme eğilimleri karşısında muhaliflerinin arttığı bir dönem olmuştu. Onun üzerindeki Aryanizm etkisi de buna ilave edilebilir.

Böyle bir ortam içerisinde Saray Kâhyası Şişman Pepin, 679 yılında bir av sırasında II. Dagobert'i öldürttü. Böylece, her ne kadar bu aileden gelenler *gölge krallar* olarak 754 yılında II. Childeric'in ölümüne kadar var oldularsa da Merovenj hanedanı sona erdi. Buna en çok sevinenler arasında onun katlini onaylayan Roma Kilisesi olmuştu[89]. Bu arada 6. yüzyılda Roma İmparatoru Justinian (Justinyan), Vandallar ve Ostrogotları ortadan kaldırarak imparatorluk nüfuzunu Afrika'da ve İtalya'da yeniden tesis etmişti. Ancak 568 yılında Cermen Kavimlerinden olan Lombardlar Kuzey Afrika ve Roma'ya kadar olan bölgeleri

88 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 27.

89 Michael Baigent - Richard Leigh - Henry Lincoln, *Savaşçı Keşişler Tarikatı Tapınak Şövalyeleri*, çev. Mehmet Topdaş, Nokta Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 289-293

ele geçirdiler[90]. Yine de Romalıların torunlarını hâkimiyetleri altına alan Got, Vandal, Burgond, Longobard, Alan ve Süeblerin kurdukları krallıklar yok olup gitmişti. Sadece göç etmeyen fakat çevreye yayılan Franklar bundan müstesna idi. Gerçekten de Franklar, içinde yaşadıkları coğrafyayı değiştirmek yerine onu genişletmeyi tercih etmişlerdi. Aksine onlar fethettikleri ülkelerde kendi görüşlerini yani Ariusçu inancını bir yana bırakarak yerli halkların Katolikliğini benimsemişlerdi[91]. Vizigotlar ve Ostrogotlar gibi diğer barbar krallıklar hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolurken Galya'da Franklar, Katolikliği benimsemekle Avrupa'nın dokusuna ayak uydurarak Orta Çağ'a damgalarını vurdular. Daha sonraları kendi barbar reislerinin ismini almış bu memleketler (Fransa, İtalya, Lombardiya, Galya) Avrupa medeniyetinin teşekkül etmiş olduğu birer merkez oldular[92]. Ancak Orta İtalya'da papa (590-604) hâkimiyetini tesis ederek belli bir süre Lombardların bu bölgedeki hâkimiyetine son vermiştir.

Frank Krallığı'nın öteki krallıklara nispetle daha güçlü olması Roma mirası olarak kalan alt yapı ile de ilgilidir. Orada yollar daha fazla idi ve çabuk bozulmuyordu. Merovenjler, gerçekte yeni bir devlet kurmuş değillerdi. Daha çok, hiçbir zaman yapısını değiştirmeye kalkışmadıkları bir ülkede işgalci bir güç durumundaydılar. Öldüklerinde, mirasçıları tahta bağlı toprakları bitmez tükenmez bir ganimetmiş gibi aralarında paylaşıyorlardı. Ülkenin büyük bir kısmı Roma'dan kalan teşkilat ile iyi kötü sürüp gidiyordu ve kral, işlerin idaresini kendi şahsına bağlı bir kont olan bir temsilci aracılığı ile kontrol etmekteydi. Merovenjler, Roma geleneğine saygı gösteriyorlardı ve onlar gibi giyinip Latince öğreniyorlardı. Merovenjlerin yıkılışının gerçek sebebi aslında Roma mirasının tükenmesiydi. Ticaretin iflası ile

90 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 25.

91 L.N. Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Rusçadan çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2003, s. 331. Bu aynı zamanda bu döneme kadar tek olan Akdeniz dünyası kültürünün, Romano-Cermen birliğinin ortaya çıkması ile ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. Politik bölünme daha önceden var olmasına rağmen yine de Müslüman ve kuzeyli kâfirlere karşı verilen mücadelelerde halkı birbirlerine kenetleyen Hristiyanlık gibi bir din vardı.

92 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 57 vd.

toprak sahipliği önem kazanıyordu[93]. Bu 476 yılında siyasî olarak tarih sahnesinden silinen Batı Roma İmparatorluğu'nun ekonomisi, teşkilatı, kültürü ile bir bütün olarak tükenmesi ve tabii ömrünü tamamlaması anlamına gelmektedir. Merovenj hanedanının sona ermesi, bir taraftan da, Neustria (Batı Frank Ülkesi) ve Austrasia (Doğu Frank Ülkesi) olmak üzere iki kısımdan meydana gelen Frank Krallığı'nda uzun süre krallığa hâkim olan Neustria'nın sahip olduğu Roma mirasının tükenmesi ile üstünlüğün doğuya doğru yer değiştirmesi anlamına da gelmektedir. Çünkü uzun zamandır doğudan gelenler yönetimde yer alıyorlardı ve son Merovenj Dagobert'in ölümünden sonra hiçbir şey Austrasia'nın ve Austrasialı idarecilerin yükselişini engelleyemedi.

2- *Karolenj Hanedanı*

Diğer taraftan Austrasia (Doğu Frank) Krallığı'nda 7. yüzyılın ilk çeyreğinde babadan oğula geçen saray nazırlığı makamıyla güçlü bir konum elde eden I. Pepin'in ailesi, 679'da saray nazırı olan II. Pepin'in döneminde, baştaki Merovenj hükümdarlarını bir kukla durumuna getirerek gerçek iktidarı ellerinde tuttular. II. Pepin 687'de Neustria (Batı Frank) Saray Nazırı Ebroin'i yenerek bütün Frank toprakları üzerinde etkili bir yönetim kurdu. II. Pepin 714'te öldüğünde geride 6 yaşında yasal bir vâris bıraktığından çeşitli ayaklanmalar başladı. Sonunda duruma egemen olarak 719'da saray nazırlığını ele geçiren evlilik dışı oğlu Charles Martel, 725'te bütün Frankları yönetimi altında topladı. Bununla birlikte Merovenjlerin biçimsel egemenliğini korudu. Ama VI. Theoderic'in 737 yılında ölümünden sonra tahtı boş kaldı. 750-887 yılları arasında hüküm süren Karolenj Frank Krallığı'nı ortaya çıkaran, Dagobert'in ölümünü planlayan Saray Nazırı II. Pepin'den sonra, gayrimeşru oğlu Frank harp şeflerinden Charles Martel oldu. Gelecek nesillerin gözünde Martel, Fransız tarihinde kahraman şahsiyetlerden biridir. Charles kahramanlığı hak edecek bazı işler yaptı. Onun yönetimi altında 732 yılında Puvatya (Poitiers) Savaşı kazanılarak Endülüs

93 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, 63-64.

Müslümanlarının Fransa'yı işgali önlenmiş oldu. Bu başarı ona hem dinin savunucusu hem de Hristiyanlığın kurtarıcısı unvanını vermiş olmasına rağmen iktidarı ele geçirememiş, ancak onun halefleri Merovenj prensesleri ile evlenerek meşruiyetlerini kurmaya çalışmışlardır. Karolenj hanedanının temellerini atan Martel kendisini hâlâ bir komutan ve vassallarının şefi olarak görüyordu. Tahta Merovenj hanedanından Tierry adında çok az tanınan birini oturttu ve onun arkasından ülkeyi yönetti. Kendisi dindar olmasına rağmen askerlerini memnun etmek için kilise mallarının büyük bir bölümünü onlara dağıttı. 741 yılında Charles Martel öldüğünde oğulları III. Pepin (Kısa Pepin) ve Carloman, krallığı aralarında paylaştılar. Carloman'ın 747'de bir manastıra çekilmesiyle Frankların tek yöneticisi durumuna gelen III. Pepin, güçlü bir konuma dayanarak 751'de Merovenjlerin sonuncusu III. Childeric'i tahttan indirdi[94].

Karolenjler tarafından Batı birliğinin kurulması güneydoğuda İtalya, güneybatıda İspanya, doğuda Cermen ülkesine doğru üç yönde gelişti. Martel, Frank ülkesindeki Alman kavimlerini itaat altına alarak güneyde Müslümanlarla da savaştı[95]. Oğulları Carloman ve Kısa Pepin onun eserini devam ettirdiler. 741 yılında Charles Martel'in ölümünden on yıl sonra oğlu ve Kral III. Childeric'in saray nazırı olan III. Pepin talip olduğu iktidarına yasallık kazandırmak isteyecek ve bunun için yasanın tek sahibi olan kilise ile barışmak isteyecektir. Pepin'in elçileri o yıllarda Lombard tehdidinin korkusu altındaki papaya kim kral olmalı diye sordular. Bu sırada Lombardların papalığa ait malikâneleri işgali üzerine Papa Zacharias, Franklar kralı[96] genç Merovenj prensi adına hükümet eden Pepin'den yardım istedi. Pepin ise, papadan kral unvanını alacağının güvencesini alınca krallığını

94 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 65.

95 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 35-36.

96 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 66. 11. yüzyıla kadar Avrupa'da toprağın ismi değil, kavimlerin ismini taşıyan krallar vardı. İnsanlar yaşadıkları ülke yasalarına göre değil, bağlı oldukları toplumların yasalarına göre yargılanıyorlardı. Fransa kralı yoktu Franklar kralı vardı. Fransa yasaları yok, Franklar yasaları vardı. Çünkü henüz oturmuş bir siyasî coğrafya yoktu ve vatan kavramı henüz ortaya çıkmamıştı.

ilan etti ve piskoposlar tarafından takdis edildi. Papa, Pepin'in başvurusu sonucu "gücü elinde tutan mevcut kralın gücü yoktur" diyerek Pepin'e destek verdi. Papa, papalık yetkisini kullanarak iki buçuk asır önce kilise ve Clovis arasında imzalanan anlaşmayı bozarak Pepin'in Frankların kralı seçilmesini emretti. Ayrıca onun ailesi ve soyundan geleceklerin de "kutsal kişi" ilan edilmelerini sağladı. Roma'nın desteği ile Pepin, III. Childeric'i tahttan indirerek bir manastıra kapattı ve III. Childeric dört yıl sonra da öldü. Daha sonra Galya'ya gelen papa, 754 yılında Pepin ve ailesine Yahudi krallarında olduğu gibi takdis edilmiş yağ sürdü ve böylece Karolenj Hanedanı'nı başlattı[97]. Pepin, Lombardların işgal ettiği şehirleri geri alarak papaya verdi. Böylece kilise devletleri de bu şekilde ortaya çıktı. İşte papaların cismanî nüfuz ve kudretlerinin menşei budur[98]. Bu ise uzun süre İtalya'da siyasî birliğin kurulmasının önündeki en büyük engel oldu. Pepinler, Frank topraklarının Doğu bölgesinde Cermen unsurların ağır bastığı bir bölgeden geliyordu. Bunlar Merovenjlerle hiçbir alakası bulunmayan bir saray kâhyasıydılar. Bir sonraki kuşaktan gelen Şarlman ise yeni kurulan Karolenj hanedanının gücünü doruğa çıkardı. O aynı zamanda Roma Kilisesi ve Hristiyanlığın yayılması için büyük bir gayret gösterdi. Gerçekten Karolenj İmparatorluğu[99], Şarlman ve Charles idaresi altında en parlak devrini yaşadı. Karolenj hâkimiyeti Atlantik sahillerinden Elbe ve Danube ortalarına, Kuzey Denizi'nden Adriyatik'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılıyordu[100]. Buna rağmen Karolenj İmparatorluğu, en parlak döneminde bile, eski Roma'nın ya da bugünün çağdaş Avrupa'sının anladığı manada bir imparatorluk olmadı. O, siyasî bir birliğin bir ifadesi olmaktan ziyade, sadece en büyük şefin otoritesini kabul etmiş senyörlerin ve onların emirleri altındaki muhtelif toplumların meydana getirdiği karmaşık bir insan topluluğuydu[101].

97 Baigent - Leigh - Lincoln, *Savaşçı Keşişler Tarikatı Tapınak Şövalyeleri*, s. 295-299.

98 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 26.

99 Harita IV: Karolenj İmparatorluğu

100 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 109.

101 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 66.

Şarlman, İskandinavya ve İngiltere dışında tüm Cermen ve Roma Avrupası'nı hâkimiyeti altına aldı. Saksonları ve öteki çok tanrılı Cermen kavimlerini zorla Hristiyanlaştırdı. Şarlman, katliam ile din değiştirmenin birbirine karıştığı bir fetih geleneğini veya Orta Çağ'ın uzun bir süre uygulayacağı zorla Hristiyanlaştırma geleneğini de başlatmıştır. Saksonların ülkelerini, yıldan yıla bir yandan vaftiz yapmak üzere din gönüllüleri diğer yandan yağmalayan, yakıp yıkan, kitleler halinde sürgüne zorlayan ordular göndererek hâkimiyeti altına aldı[102]. Macaristan'daki Avarları dağıttığı gibi Orta Avrupa'da Slavlar üzerinde bir hâkimiyet tesis etti.

Papa, 800 yılında iktidarının tanınması anlamına gelen bir davranışla Şarlman'a Roma'nın imparatoru olarak taç giydirdi. Şurası unutulmamalıdır ki, batıda imparatorluğun yeniden canlandırılması Karolenjlerden ziyade papanın fikriymiş gibi görünmektedir. Papa Leon, Şarlman'a imparatorluk tacını giydirmekle üç hedefe ulaşmak istiyordu: Romalı düşmanlarına karşı, yetkilerinin fiilen ve hukuken herkesin tartışmasız benimseyeceği bir otorite yani bir imparator tarafından tanınması, tüm kiliselere karşı Roma'daki papanın üstünlüğünü kabul ettirmek ve Aziz Petrus'un eseri olan dünyevî bir devletin başkanı olarak tüm krallardan üstün bir kral tarafından tanınmaktır[103]. Aslında Bizans ve Batı Avrupa bir bütünlük içinde görünüyor olsa da kendi içindeki sebeplerle süper-etnik seviyede bir düşmanlık vardı. Kilisenin resmen doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldığı tarih olan 1054'ten sonra Fransızlar ve Almanlar zaten artık Greklerin ve Bulgarların dinî inanç birliği içinde değillerdi[104]. Batıdaki durumu Bizans'ın da kabul etmesi ile Avrupa'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun yanında batıda da bir Roma İmparatorluğu resmen tanınmış oldu[105].

102 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 36.

103 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 37.

104 Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 333.

105 İznik Konsili'nden sonra Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki teolojik ve siyasî çekişmelerle başlayan bir süreç 1054 yılında iki kilisenin tamamen ayrılmasına sebep oldu. Önceleri daha çok otorite ve yetki gibi sebeplere dayanan bir ayrılık (şizma) daha sonra doktrinel alanlara kaydı ve kiliseler birbirlerini heretik (heresy) olarak suçladılar. Bkz. Steven Runciman, *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and The Eastren Churces during the XIth XIIth Centuries*, Oxford 1956, s. 1-6, 10.

Ancak bu iki imparatorluk arasında hiçbir zaman iyi ilişkiler kurulamadığı gibi dinî tartışmalar ve siyasî rekabetler bu iki ülkenin arasını açmıştır. Bu şu anlama geliyordu ki, o ana kadar resmen Doğu Roma'ya bağlı olan papa ile Bizans arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Azizlerin ve Meryem'in resimlerine ibadeti yasaklaması ve ordusunu güçlendirmek için kilisenin mallarına el koyması Papa ile İmparator arasındaki ilişkileri bozmuştu. Buna paralel olarak Hz. İsa ve onun kimliği konusundaki teolojik tartışmalar sadece papa ile imparatoru ayırmakla kalmıyordu. Bunun yanında o zamanda papalık üzerindeki kuzeyden gelen Lombardların baskısı karşısında papa siyasî menfaati olarak Frank Krallığı'na muhtaç olmuştu. Bunun üzerine Frank ordusu İtalya'ya girmiş, Lombardları yenerek bu bölgeden çıkarttıktan sonra Orta İtalya'da bir toprak şeridini papaya vermişti. Böylece ortaya çıkan papa devleti, XIX. asrın üçüncü çeyreğine kadar varlığını sürdürdü. Papalık ile Karolenjler arasındaki ittifak Karolenjlerin 987 yılındaki yıkılışına kadar sürdü.

Karolenj İmparatorluğu, büyüklük ve görkemine rağmen güçsüz bir yapıya sahipti. Onun güçsüzlüğünü saklayan ise büyüklük ve görkemi idi. Şarlman'ın kişiliği de burada önemliydi. Şarlman'dan sonra yerine tek oğlu Dindar Ludwig'in geçmesi ile herhangi bir veraset meselesi yaşanmadı, ancak güçlü bir imparatorluk ve zayıf bir imparator isteyen kilise, Ludwig'i takdis etti fakat papaların seçiminde kendilerine tanınan haklardan ve Roma'da yargılama yetkisinden vazgeçirmeyi başardı. Bütün bunlar iç kargaşayı artırdı ve İmparator oğullarıyla savaşırken öldü. Bu aynı zamanda Karolenj döneminin en belirgin özelliği olan ve Orta Çağ Avrupası'nın temelini oluşturacak olan iç mücadele, kargaşa, savaşlar ve bölüşümler demekti. Dindar Ludwig'in oğulları[106] arasındaki bu kargaşa sonunda 843 yılında Verdun'da yüz yirmi uzman tarafından gerçekleştirilen taksimatla sonuçlandı. Bu taksimat etnik ve tabii sınırlardan ziyade

106 Dindar Ludwig'in, Lothar, Ludwig (Alman Ludwig diye anılır), Pepin ve ikinci eşinden Charles olmak üzere dört oğlu vardı.

ekonomik menfaatleri esas almıştı[107]. Rakip hükümdarlar arasındaki bu "kardeşlik anlaşması"nın imparatorluğu kurtaracağı sanılmıştı ancak mücadele Karolenjlerin sonunu getirdi ve Karolenjlerin yerini Capetian (Capetler) aldı. Bu hanedan 19. yüzyılın sonuna kadar da devam etti.

Büyük Britanya'daki tabloya bakacak olursak her şeyden önce Romalılar hiçbir zaman bu ülkelerin en kuzey bölgelerine ve İrlanda'ya hâkim olamadılar. Ordularını çektiklerinde barbar ve Seltçe konuşan topluluklar bölgeyi işgal etmişlerdir. İrlanda'dan gelen Scotlar İskoçya'nın bir kısmını işgal ederek adlarını oraya vermişlerdir. Selt dilini muhafaza ederek Hristiyanlığı kabul eden Brötonlar uzun süre müstakil kaldılar. Bu süreçte İngiltere uzun süre birbirleri ile savaşan krallıklara bölündü.

5. yüzyılın ortalarından itibaren deniz yoluyla gelen Cermen kavimler sahillere yerleşmeye başladılar. Juteler, Angleler, Saksonlar sahillerden içlere doğru iskân edilmemiş bölgelere yerleştiler. Küçük hâkimiyet merkezlerinin kurulduğu buralarda Cermence yer adları ağırlıktadır. Doğudaki üç Sakson ülkesi Essex, güney ülkesi Sussex, batı ülkesi Wessex ile iki Angle ülkesi olan Norfolk ve Surfolk, Cermenler tarafından iskâna tabi tutuldu. Scotlar tarafından saldırıya uğrayan Brötonlar ise içlere doğru çekildiler[108]. Bu sıralarda İngiltere'de muhtelif Anglo-Sakson krallıkları arasındaki mücadelelerin bir sonucu olarak bazıları ortadan kalkarken bazıları da yeni ortaya çıkıyordu. Roma İmparatorluğu'nun Britanya'ya paralı askerler olarak gönderdiği Brittlerin davetiyle Saksonlar ve Angleler dost olmuşlar ve birbirlerine düşman yedi krallık kuran küçük halkları idareleri altında toplamışlardı[109]. 9. yüzyılda Saksonlar ile Anglelerin yedi küçük krallığı birtakım kontluklara ayrılan Wessek Krallığı tarafından temsil ediliyordu. Buraya 793 yılından 1066 yılına kadar sürecek İskandinav istilasını ekleyerek etnik kaynaşmayı tamamlayabiliriz.

107 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 40; Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 72-74.

108 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 90.

109 Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 332.

III- Slavların İstilası

Slavlar, Elbe Nehri'nden Asya ve Karadeniz'e kadar uzanan bölgelerde Cermence Knez denilen şeflerinin idaresi altında ayrı topluluklar halinde yaşıyorlardı. Doğudaki Slav kabileleri deniz yoluyla İsveç'ten gelen ve *Rus* denilen kimseler tarafından birleştirildiler. Bunlar Baltık ile Karadeniz arasında Novgorod, Kiev gibi şehirler tesis ederek İstanbul'a kadar sarktılar[110]. İskandinavca olan Rus ismi yavaş yavaş doğunun bütün Slav kavimlerini ifade etmek için kullanıldı. Slavların istilası, 7. asrın başlarından itibaren batı, kuzey ve güney istikametinde biraz da Cermenlerin terk ettikleri yerlere doğru bir şekilde gelişti. Cermenlerden sonra harekete geçen Slavca konuşan kavimler Roma İmparatorluk topraklarının ancak küçük bir kısmını işgal edebildiler. Bu Slavlar diğer barbar topluluklardan daha fakir bir hayat sürüyorlar ve daha zayıf gruplar teşkil ediyorlardı. İmparatorluk sınırlarına girenler iyi silahlanmış gruplar olmadığı gibi irsî şeflere sahip olmayan küçük gruplar halinde bulunuyorlardı.

Slavlar, Karpatların kuzeyi, Yukarı Vistül ve Dinyeper olan asıl memleketlerinden güney, batı ve kuzeye doğru yöneldiler. İlk defa olarak 627 yılında adı geçen Güney Slavları İllirya'da

110 Rusların MS 862 yıllarında Kiev Knezliği (Beyliği)'ni kurmaları ile birlikte tarihin kaydettiği en büyük yayılmalarına tanık olmuştur. Ruslar knezlikten çarlığa geçtikten sonra Üçüncü Roma ideali ile bir dünya hâkimiyeti güderlerken İstanbul sıcak denizlerin kapısı olarak en önemli hedeflerin başında gelmiştir. Bundan dolayı Rusya'nın bir devlet olarak ortaya çıkması ile Rusların tarihi âdeta bir "Rus-Türk" mücadelesinin tarihi olmuştur. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, KBY, Ankara 1990.

yerleşmişlerdi. Sonra hemen hemen bütün Balkan yarımadasına yayılarak Mora'nın en ucuna kadar gittiler. Burada kendilerinden önceki topluluklardan küçük Arnavut halkı, Dacie kolonlarının dökünteleri ve Rumca konuşan gruplar kalmıştı. Rumence, Latince konuşan Dacielerin dilinden çıkmıştır. Batı Slavları Cermenlerin terk ettikleri ülkeleri, bütün Bohemya'yı ve Vistül'den Elbe'ye ve daha ötelere kadar olan bölgeleri istila ettiler. Kuzey Slavları ise, aynı şekilde daha sonraları ortaya çıkacaklardır[111].

111 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 85-86, 137-141.

IV- Arap/Müslüman İstilası

Orta Çağ Avrupası üzerindeki ikinci büyük istila hareketi İspanya'dan İtalya-Adriyatik'e kadar olan bir hat üzerinde Sarazenlerin[112] başlattığı bir harekettir.

Bu coğrafyalardan biri Güney İtalya ve Adriyatik bölgesidir. Bu bölge öncelikle Ağlebîlerin 10. yüzyıldan itibaren de Fatımîlerin etki alanına girmiştir. 902 yılında Ağlebîler Sicilya Adası'nı ele geçirirken aynı dönemlerde Müslümanlar Güney İtalya bölgesini de istila etmeye başladılar[113]. Bu sahil bölgelerinde Adriyatik Denizi çevresindeki yarı bağımsız küçük prenslikler ve daha içerdeki bölgelere akınlarını yoğunlaştırdılar. Bu bölgedeki İslam ilerlemesi, 11. yüzyıldaki Fransız Normandiyası'ndan istilacıların ve maceracıların İtalya yarımadasının güneyi ile Sicilya'yı birleştiren bölgede güçlü bir devlet kurmaları ile sona erdi. Yine de İtalya'da iki yüzyıl (9-11. yy.) boyunca Araplarla mücadele sürdü[114].

Avrupa ile Müslümanlar arasındaki diğer mücadele alanı İspanya'dır. 732 yılında İslam yayılma hareketi Puvatya Savaşı'ndan sonra hız kesmiş olmasına rağmen, kuzeye yönelik İslam fetihleri birçok yenilgi ve gerilemeye rağmen genelde yavaş da olsa bir duraklama içerisinde sürüyordu. İspanya bölgesindeki savaşlar hem yavaş hem de yağma ve çete savaşları şekline bürünmüştü. Aslında Müslümanların İspanya ve Sicilya'yı aldıktan sonra kuzeye doğru fazla ilerlememelerinin Puvatya

112 Avrupa'da, Afrika ve İspanya Müslümanlarına verilen isimdir.

113 Maurice Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, 1968, s. 37-40.

114 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 40-46.

Savaşı ile ilgili olmadığı şeklindeki görüş doğrudur[115]. Çünkü bu dönemde Avrupa'nın batısı az gelişmiştir ve bundan dolayı buraya olan ilgi de az olmuştur. Charles Martel'in 732 yılında Müslümanları yenerek Avrupa'yı İslam istilasından koruduğu şeklindeki Avrupa merkezci görüş tamamı ile bir mittir. Bu savaş, birkaç akıncı birliğinin yaptığı saldırıdan öte bir şey olmadığı gibi askerî önemi de olmayan bir savaştır. Bu konuda B. Lewis, "*Müslüman tarihçiler bu konuya doğru bir perspektiften bakarlar. Franklar burada söylenenden çok daha az sayıda, kendi topraklarından millerce uzakta savaşan bir avuç Müslüman akıncı ile karşı karşıya gelmiştir*[116]" diyerek bu Avrupa merkezci bakışı tarihle yüzleştirmektedir. Ancak bir Hristiyan Avrupa yaratma yolundaki Avrupa merkezci bakış bu savaşı Hristiyanlığı kurtaran bir olay ve C. Martel'i ise Hristiyanlığı kurtaran bir kahraman yapmıştır. Bununla beraber İspanya'nın kuzeybatı bölgelerinde bazı dönemlerde parçalanan bazı dönemlerde tek bir hükümdarlığın egemenliği altında bulunan küçük krallıklar, 11. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlara karşı ilerlemeye başlamışlardır.

Denizcilikte oldukça ileri olan Müslümanlar bu dönemde filoları ile Fransa'nın Akdeniz sahillerindeki Provence bölgesini ele geçirdikten sonra çete hareketleri ile içlere doğru ilerlediler. Bu ilerleyiş 940 yılında Ren bölgesine kadar ulaşmıştır[117]. Alplerde ve Provence sahillerinde güvenliği sağlamak ne Provence ve Burgonya kralları ne İtalya kralı ne de bölgenin kentleri için mümkündü. Bunu kendilerini Lombardların kralı ilan eden Doğu Fransa (Almanya) Kralı Büyük Otto üzerine almış ancak Güney İtalya'daki Müslüman akınları karşısında gösterdiği başarısızlığı burada da göstermiştir.

Arapların buradaki baskınları her ne kadar kırılmışsa da bu akınlar 11. yüzyıla kadar sürmüştür. 11. yüzyıldan itibaren İtalya tüccar kentleri Piza, Cenova, Amalfi Akdeniz'de savunmadan saldırıya geçmişler ve Batı Akdeniz'den Müslümanları çıkarmayı

115 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 118-119.

116 Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, Londra 1994, s. 19-20.

117 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 103.

başarmışlardır. Doğu Roma'nın üzerindeki Müslüman ilerleyişi de 8. yüzyılın başında duraksamış ve daha sonra Çukurova'dan Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru uzanan bir hat üzerinde (Avasım) kilitlenmiştir.

Orta Çağ Avrupası'nın uğradığı istilalar içerisinde Avrupa için belki de en az tahrip edici olanı İslam saldırısıdır[118]. Müslümanlar bu bölgelere fatih olarak geldiler. Müslümanların fethettikleri yerlerdeki tablo ile barbarların Avrupa'daki etkileri farklı olmuştur. Müslümanlar Hristiyanlaşmadığı gibi Avrupalılar da Müslümanlaşmadılar. Aldıkları yerlerde Romalılaşmamışlar ve Latinceyi kullanmamışlardır. Medeniyet olarak üstün oldukları için onları etkilediler. İslam fetihlerinin başladığı dönemde ne Galya ne de İtalya'nın şehir devletleri Bağdat'ın veya herhangi bir İslam şehrinin ihtişamına yaklaşacak herhangi bir gelişme ortaya koyamamışlardır. 8. ve 9. yüzyıllarda İslam halifeliğinin ortaya koyduğu birlik siyasî anlamda parçalanmamışsa da bu birliğin yıkıntıları üzerine kurulmuş olan devletler, yine de, tek başlarına Avrupa için bir korku olmaya devam ediyorlardı. Fakat söz konusu olan; barbar istilalarında olduğu gibi, Batı'nın istila edilmesinden çok İspanya'nın kuzeyinden bütün Akdeniz ve Adriyatik boyunca sınır savaşları şeklinde cereyan etmiştir[119].

118 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 40 vd; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 73-75; Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 119

119 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 147-149.

V- Macar İstilası

Orta Çağ Avrupası'nın üzerindeki üçüncü saldırı dalgası Macarlardan geldi. 833 yılında Macar toplulukları Hazar Hanlığı bölgesinde görülmeye başlanmış, 896 yılında ise Karpatları aşarak Orta Tuna boylarına yayılmışlardır. 899 yılına gelindiğinde kendi adını verdikleri Macaristan Ovası'na kesin olarak yerleşmişlerdir. Macarların bu bölgede kolay hâkimiyet kurmasının sebeplerinden biri Şarlman'ın Avar[120] güçlerini 805 yılına geldiğinde artık dağıtmış olduğundan bölgede herhangi bir devletin bulunmamasıydı. Onları batıya sevk eden şey Uralların ötesinden gelen bir başka göçebe grubu olan Peçeneklerin onları yerinden söküp atmasıdır. Ayrıca bu sırada Bulgarlar bir devlet kurarak güney yolunu Macarlara kapatmışlardı. Bunlardan dolayı Macarların bir kolu bozkıra geri dönerken büyük kol Karpatları aşarak Orta Tuna bölgesine geldiler. Bu bölge 4. yüzyıldan beri uğradığı istilalardan ve yıkımlardan

120 Avrupa'yı istila eden kavimlerden biri de Avarlardır. 552 yılında Göktürklere yenilen Avarlar önlerine kattıkları topluluklarla Avrupa'ya yöneldiler ve 560 yılında Volga ile Tuna arasındaki bölgeye yerleştiler. Cermenya bölgesine olan ilk saldırıları Clovis'in torunu Sigebert tarafından mağlup edilmişti (562). 565 yılında Avarların başına güçlü bir kağan olan Bayan Han geçecek ve Gotlardan olan Gepidleri mağlup ederek Volga'dan Avusturya'ya kadar hâkim olacaktır. 570 yılında ise Franklara karşı olan savaşta Sigebert'i yenmiştir. Bayan Han'dan sonra (ölm. 602) özellikle Bizans kuşatmalarından ağır yaralar alarak Macaristan'a dönmeleri onları Avrupa'da da zayıflatmıştır. Bu şekilde 8. asra kadar Macar ovalarında kalan Avarlara son darbeyi önce 791'de Şarlman sonra 795 ve 799'da oğlu Pepin vurarak Avarları dağıtmıştır. Artık 805 yılına gelindiği zaman Avarların başında Frankların bir vassalı olarak vaftiz edilmiş Teodor adlı bir kağan bulunuyordu. Geniş bilgi için Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 174-176.

dolayı nüfus olarak tamamen boşalmıştı. Bulgarların zayıflaması, Macarların Bizans Trakyası'nı istila etmelerini sağlamasına rağmen, bu sırada Batı Avrupa'nın daha az korunaklı olmasından dolayı oraya yöneldiler.

Macarlar 906 yılında kuzeybatı bölgesinde bulunan bir Slav prensliğini tamamen ortadan kaldırdılar. Aslında bazı Macar grupları daha 862 yılında Karpatlarda iken Cermenya içlerine akınlar düzenlemişlerdir. Macarlar toprak fethetmeyi amaçlamıyorlardı. Onların tek istedikleri talan etmek ve bol ganimet ile üslerine geri dönmekti. Batı Avrupa'daki karışık durum Macarların dikkatini bu bölgeye çekmiş ve bunu takip eden yıllarda bir taraftan Cermenya içlerine diğer taraftan da Po Ovası'na kadar sokulmuşlardır. 10. asrın başlarında kuzeyde Ren bölgesi güneyde Otranto ve batıda Loren ve Kuzey Galya'ya kadar yayılmışlardır[121]. Macar istilasından en çok etkilenen bölgelerin başında Kuzey İtalya ve Bavyera gibi bölgeler gelmekte idi. Macaristan'a sınırı olan Bavyera ve Saksonya halkları haraç ve düzenli olarak Macarlara belli bir süre vergi vererek talanlardan kurtulabilmişlerdir[122]. Macarların bu kadar kısa sürede Batı Avrupa'da etkili olmalarının en önemli sebeplerinden biri de göçebe hayvancılığa devam ettikleri Tuna ovalarının onlar için bir okul olması ve Macar Ovası'nın gerek stratejik gerekse bozkır hayata olan uygunluğudur.

Macarların bu istilalarının başarısı; iyi bir casusluk faaliyeti ile düşmanın durumunu önceden öğrenmeleri ve Batı siyasetinin inceliklerini kısa sürede anlamaları idi. Savaşçı, cesur, teşkilatçı ve mücadeleci olmaları, tahkim edilmiş kalelere asla saldırmamaları, talanlarda daha çok esir peşinde koşmaları ile izah edilebilir[123].

Ancak Macarlar bu dönemde adlarını verdikleri yaylalarda göçebe hayatın dışında sabit bir hayat yaşamaya başlamışlar ve bu dönemlerden itibaren de örgütlü güçlerle savaşmaktan çekinmişlerdir. Daha çok çeteler halinde komşu ülkelere saldırılar

121 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 179.

122 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 40-41.

123 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 103.

gerçekleştirmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Macarların bu talan hareketi Doğu Fransa Kralı Büyük Otto tarafından 955 yılında durdurulabilmiştir. Bu, Macarların Avrupa'da giriştikleri yağmaların sonuncusuydu. Bundan sonra mücadele sınır bölgelerinde meydana gelecekti[124]. 10. asrın ortalarından itibaren Macar akınlarının hızlı bir şekilde azalmasını sadece bu küçük savaşın sonucuna bağlamak yanlış olur. Bunun başka sebepleri olmalıdır. Her şeyden önce bu uzun akınlarda elde ettikleri ganimetleri ve esirleri taşımaları, nakletmeleri çok zor bir iş haline gelmiştir. Macarlar değerli eşyalarını taşımak için kullandıkları arabalar için Avrupa yol trafiği ve güvenliği pek uygun değildi. Bu uzun akınlarda sıkıntısını çektikleri otlak eksikliği, hastalıklar, yıllar geçtikçe sayıları artarak çoğalan müstahkem kentler ve şatolar talan ortamını ortadan kaldırıyordu[125].

Nihayet 930'lu yıllarda Avrupa, Norman saldırısının ve kâbusunun korkusundan sıyrılmaya başlamıştı. Krallar ve baronlar artık Macarlara karşı gelebilme, örgütlenebilme konusunda daha rahattılar. Bütün bunlar Macarların daha az yapmaya başladıkları talancılıktan zamanla vazgeçmelerinin sebeplerindendir[126]. Fakat tüm bu etkiler bizzat Macar toplumunun çok önemli iç değişimler geçirmesi nedeniyle etkili olabilmiştir. Bu iç değişimlerin ilk belirtileri göçebe hayatın yanında ekonomik bir faaliyet olarak tarımın da yaygınlaşmaya başlamasıdır.

Bunun yanında Macarların Hristiyanlaşması ve kiliselerin uzağına gitmemeleri konusunda getirilen yasaklama ve cezalandırmalar da ayrı bir durum arz etmektedir. Bavyera Kilisesi tarafından yürütülen Macarların Hristiyanlaştırılması faaliyeti yüksek düzeydeki evliliklerle kral saraylarında hazırlanmaktaydı. Ayrıca uzun bir süredir yerleşik hayata geçmiş olan Slav kabileleri ve batının eski kırsal uygarlıklarına ait yabancı unsurların Macar toplumu içerisinde erimeye başlamış olmaları hızlanan bir yaşam tarzı değişikliğine yol açıyordu. Bu durum ise, yaşanmakta olan derin siyasî gelişmelerle uyum sağlıyordu.

124 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 144-145.
125 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 47-57.
126 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 76.

Macar Kralı Vayık'ın Stefan adını alarak vaftiz olması bu milletin kaderini değiştirecek[127] ve Avrupa'ya kök söktüren bu savaşçı topluluk bu defa Asya'dan gelecek her türlü saldırıda Batı'nın kalkanı olacak ve daha sonra Haçlı Seferleri'nin omurgasını oluşturacaktır. Macar şefleri önceleri İstanbul'da vaftiz edilmelerine rağmen coğrafî uzaklık ve Katolik misyonerlerin daha faal ve daha başarılı olmaları neticesinde Macar toplumunda Hristiyanlığın Katolik mezhebi ve bunun paralelinde Roma kültürü yayılmaya başlamıştır.

127 Grousset, *age*, s. 179.

VI- Norman (Kuzey Adamı) İstilası

Orta Çağ Avrupası üzerinde etkili olan en önemli istilalardan biri de Norman (Kuzey Adamı) istilalarıdır. Batı Avrupa'da yaşayan Cermen dil ailesine mensup bütün halklar, Şarlman döneminden itibaren, Frank İmparatorluğu'na katılmış ve Batı uygarlığının potasına girmiştir. Buna karşılık kuzeyde bağımsızlık ve geleneklerini korumakta olan başka Cermen topluluklar da bulunmaktaydı[128]. Farklı lehçelere ayrılan bu topluluklar, eskiden ortak olan Cermen dil ailesinden türeyen ve bugün İskandinav kolu adının verildiği yabancılar açısından çok önemlidir. 800 yılı dolaylarında başlayan ve yüzyıl süre ile Batı'yı inleten kuzey putperestleri işte bu topluluklardır. Bunların ilk saldırıları 793 yılında başladı[129].

Araplarda olduğu gibi Normanlarda da denizler sadece kara ağlarına ulaşmak için kullanılan yollardan ibaretti. Bunların farklı özelliği önemli bir nehir taşımacılığı bilgisi ve tecrübesine sahip olmalarıdır[130]. Normanlar, Avrupa'nın karışık nehir ağı içinde yetenekleri ile Avrupa içlerine kadar sokulabilmişlerdir. Ayrıca onlar gerektiğinde nehri terk ederek ganimetlerin peşinde karaların içine dalma konusunda hiç tereddüt etmemişlerdir. Tahkimat kurmak ve bunun ardından kendilerini savunmaları konusunda çok becerikliydiler. Bütün bunların ötesinde Macar süvarilerinden üstün oldukları bir yön vardı ki bu sayede Avrupa'yı altüst etmişlerdir. O da özellikle tahkim edilmiş yerlere de saldırabilme imkânına sahip olmalarıydı. Surlarına rağmen

128 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 59.

129 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 103-104.

130 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 70-72.

Norman saldırılarına dayanamayan kentler daha 880'li yıllarda bile uzun bir liste oluşturacak kadar çoktu. Normanların giriştikleri yağmalar o kadar şiddetliydi ki kendilerini koruyacak bir devlet olmadığı için halk Norman çetelerine haraç vererek bu yağmalardan kurtulmaya çalışıyordu. Bu Norman istilaları, Frank coğrafyasında her şeyi yakıp yıktı. Galya'yı tarihinde hiç yaşamadığı bir sefalet noktasına getirdi[131]. Öyle ki, hükümdarlar bile çetelere haraç ödemeye başlamışlardı.

Norman akınları başlangıçta kuzey sahilleri ve Britanya adalarında küçük Viking grupları tarafından uygun mevsimlerde ve güzel günlerde yapılan baskınlardı. Norman grupları içerisinde yalnızca Danimarka kralları pek başarılı olmasalar bile güney sınırlarında gerçek anlamda bir istila hareketine girişmişlerdir. Başlangıçtaki bu dar kapsamlı hareketler kısa sürede geniş çaplı bir yayılmaya dönüşmüştür[132].

İskandinav yayılmasını anlayabilmek için bu yayılmanın yalnız Batı'ya yönelmediğini hatırlamak gerekir. Bunlardan Danimarkalılar ve Norveçliler, Karolenj İmparatorluğu, İngiltere, İskoçya ve İrlanda üzerine çullanırken, İsveçliler de Rusya'ya yönelmişlerdi. Öyle ki, İskandinavlar Güney Rusya'da etrafı çevrili alanlar olan ve Rusça *gorod* adı verilen üsler kurduktan sonra daha önce buralara kadar gelmiş Arap, Yahudi ve Bizans tüccarlarının yollarını takip ederek Karadeniz ve Hazar Denizi'ne ulaşarak Doğu dünyası ile bağlantı kurmuşlardı. Bu Nordic insanlar Konstantinopolis'te imparatorların özel muhafız birliklerine gireceklerdi[133].

Diğer taraftan bu istilalar Batı İspanya ve Akdeniz'in Avrupa sahillerine kadar uzanmıştır. Ancak bunların Akdeniz harekâtı bu denizlerdeki güçlü Arap filolarından dolayı başarılı olamamıştır. Akdeniz'deki bu başarısızlığa rağmen Normanlar kıtanın ve İngiltere'nin içlerine yayılmıştır. Bu uzun mesafeli hareketler tabii olarak eskinin ani yağmalarına nazaran çok daha farklı bir

131 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 75.

132 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 59-64; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 38.

133 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 32-35; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 38.

örgütlenmeyi gerektirmektedir. Bunun ilk sonucu küçük Viking gruplarının birer deniz kralının etrafında birleşerek büyük bir ordu meydana getirmeleri idi. Bundan dolayı da talanların alanları genişlemiş ve her yıl kuzeye dönmek imkânsızlaştığından Vikingler iki hareket noktası arasında av alanı olarak seçtikleri ülkede kışlama âdetini edinmişlerdi. Bu önce İrlanda'da 835 yılında ve Galya'da 843 yılında uygulanmıştır. Daha çok kıyı ya da nehir yataklarına yakın kısımlar seçilmiş bazıları kadın ve çocuklarını da yanlarına almışlardır. Buradan korsanlıklarına devam ediyorlardı. Ancak artık yarı yerleşik korsanlara dönüşen Normanlar toprak fatihleri haline gelmeyi planlıyorlardı. Vikinglerin böyle bir değişimi geçirmesini kolaylaştıran temel unsur onların savaşçı olmaları, güçlü bir denizci, marangoz ve tüccar bir millet olmaları ve köylü karakterine sahip olmalarına dayanmaktadır. 870 yılından itibaren Normanlar İzlanda'da büyük toprak edinme eylemine girişerek bu bölgelerde önemli koloniler kurmaya başladılar.

Böylece 9. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın her iki ucunda birtakım küçük prenslikler kurulmaya başlanmıştır ki, bunların temel özelliği kentsel bir devlet biçiminde örgütlenmeleriydi. Kuzey adalarında kurulan bu prenslikler 12. yüzyıla kadar bu bölgelerde bağımsız olarak varlıklarını devam ettirdiler. İskandinav kültürü ile Kelt toplumlarının kültürü bu süreç içerisinde kaynaşmıştır. Bu arada, üzerinde durulması gereken, Normanların iki büyük feodal ülkeye yerleşmeleridir ki, bunlar Frank toprakları ve Anglo-Sakson Britanyası'dır.

VII- İngiltere'deki İskandinav Yerleşmesi

İskandinavların İngiliz toprağı üzerinde yerleşme niyetleri daha 843 yılından itibaren bu bölgedeki ilk kışlamalarından anlaşılmaktadır. İskandinavlar gelmeden önceki Anglo-Sakson krallıklarından bazıları bu süre içerisinde ortadan kalkmışlardır. Bazıları ise, bu bölgede yeni kurulmuş olan Norman teşekküllerinin himayesi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yalnızca İskandinav istilasından sonra topraklarını tüm güney bölgesini içine alacak şekilde genişleten Wessek Krallığı ayakta kalmıştır. Bu bağımsızlık, 871'den itibaren Kral Alfred'in dikkatli ve sabırlı mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[134]

Kral Alfred daha sonra 880'lerde başlayan bir istila hareketi ile sınırlarını daha da genişletmiş ve Danimarkalıların egemenlik alanlarını daraltmasına rağmen yaptığı bir antlaşma ile adanın doğu bölgesini Normanlara bırakmak zorunda kalmıştır. Diğer Anglo-Sakson şefleri ise savaş-barış ilişkileri içerisinde ülkeyi kendi aralarında paylaşıyorlardı. Buna rağmen kıyılarda bazı Viking gruplarının akınları hâlâ devam ediyordu. Adada bu karmaşa sürerken 899 yılından itibaren Wessek Krallığı istila edilen yerleri geri almaya başladı ve 954'te Wessek Krallığı adanın daha önce düşman işgalinde kalan her yerinde tanınmış oldu. Viking şefleri Wessek Krallığı'nın denetiminde olmakla birlikte yetkilerini ve topraklarını korumaktaydılar. Bu sırada İskandinavların ana vatanındaki siyasî kargaşadan iki güçlü devlet ortaya çıkmıştı: Bunlar Norveç ve Danimarka'dır.

134 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 142-144.

Danimarka Krallığı, İngiltere Krallığı ile bu dönemde bir mücadele içerisine girmişti. Bu savaşlarda Danimarka Krallığı 1003 yılında İngiliz kentlerini yakıp yıktı. 1017 yılının başlarında Wessek hanedanının son temsilcileri ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra bütün İngilizlerin kralı olarak Swein'in oğlu Knut tanındı. Kısa sürede ana vatanındaki tahtı da ele geçiren Knut, Norveç, Estonya, Baltık ötesi Finleri, Slav toplulukları ve İngiltere'nin batısında kalan bazı adaları da ele geçirerek kuzeyin en büyük imparatorluğunu kurdu. İmparator, ana vatanında Hristiyanlığın yayılması ve örgütlenmesi için İngiliz din adamlarını görevlendirmişti. Knut, hem Cermen hem de Latin olan Anglo-Sakson uygarlığı ile İskandinav halklarının kendine özgü geleneklerini kaynaştırmıştı. Bu güçlü imparatorluk Knut'un ölümünden sonra parçalanmış ve 1042 yılında Wessek hanedanından Edward, artık ayrı bir krallık haline gelen İngiltere'nin kralı olmuştur. İngiltere'deki bu boşluk bir taraftan Normandiya'daki Fransız düklerinin diğer taraftan Kuzey Denizi'nin ötesindeki İskandinav krallarının iştahını kabartmaya devam ediyordu.[135]

135 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 70-76; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 38-39.

VIII- Fransa'da İskandinav Yerleşmesi

850'li yıllarda Frank Devleti'nin yapısına bağlı kalmak şartı ile Ren deltasında iki İskandinav prensliğinin kurulma deneyleri yaşanmıştı. Bu dönemde Frank kralları da Norman çete reislerini hizmetlerine almışlardı. 10. asrın başlarından itibaren Normanlar Batı Fransa'ya da yerleşmeye başlamışlardır. Bu sırada Frank Krallığı içindeki hanedan mücadelesi Normanlara aradığı fırsatı vermiş ve Normanların bu istilası 11. yüzyıla kadar sürmüştür. Bir taraftan bütün bu istilalar yaşanırken diğer taraftan bütün kuzey coğrafyası Hristiyanlaşmaktaydı. Bu Hristiyanlaşma süreci 11. yüzyılda daha da hızlanmıştır. Hem bu bölgelere yerleşen Normanların yeni gelenler üzerindeki etkisi hem de gelenler ile buradaki yerliler arasında ticarî ilişkiler din değiştirmeyi kolaylaştırıyordu. Kuzeydeki ilk Hristiyan cemaatlerin ticaret kentlerinde görülmesi bir tesadüf değildi. Ayrıca kilise birtakım misyonerleri daha erken bir tarihten itibaren bu bölgeye göndermeye başlamıştı.

Karolenjlerin bu Hristiyanlığı yayma çabası, genç İskandinav kölelerin satın alınarak papaz olarak yetiştirilmeleri bu Hristiyanlaştırma hareketinin bir diğer yönünü teşkil ediyordu. Kilise bu konuda belirleyici olan kralları ve şefleri yanına alarak kuzeyin putperestlerini yanına çekmeye çalışıyordu. Tabii ki, bu Norman akınlarının sona ermesinde Hristiyanlığı benimsemelerinin getirdiği derin zihniyet değişikliği, yerleşik hayata geçmeleri, İskandinavya'daki nüfus patlaması ile gerçekleşen göçlerle nüfus dengesinin sağlanmış olması, belki bir unsur da Britanya ve Fransa'daki direnç ve İskandinavya'da kurulan düzenli devletlerin kendi toplumlarını belli bir düzen içine almaları bu akınların kesilmesinde önemli bir rol oynamıştır[136].

136 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 77-88.

IX- İstilaların Sonuçları

Roma'nın barbar olarak nitelediği kuzeyin ve doğunun göçebe topluluklarının istilası ile eski zaman tarzındaki medenî hayat şartları Latince konuşan ülkelerde bile yavaş yavaş ortadan kalktı. 5. asrın sonundan itibaren artık ne tiyatro kalmıştı ne de okullar. Medeniyet merkezleri olan şehirler dar bir sur içinde kapalı küçük kasabalar haline dönmüşlerdi. Ve ne yazık ki, dört yüzyıl boyunca yeni şehirler kurulamamıştı. Yollar duruyordu fakat fena haldeydiler. Denizden Doğu ile olan ticaret ise ancak Suriyeliler ve Yahudiler tarafından hâlâ yapılmaktaydı. Okuma bilmeyen barbarlarla birlikte barbarlaşan bir Latince kullanılıyordu. Eski imparatorluğun halkı barbarların hayat tarzına döndü. Ancak istilaya pek uğramamış ücra kısımlarda medeni hayat devam etti. Güney İtalya ve Adriyatik sahilleri kilise ve Konstantinopol ile ilişkileri devam ettiriyordu. İrlanda da böyleydi ve orada da kilise mensupları sayesinde yazı geleneği devam etmiştir[137]. Bu istisnaî durumlara rağmen, istilalar Avrupa'da derin yaralar açtı ve şehirler harap oldu ve küçüldü. Kırsal hayat, kent hayatından daha fazla zarar gördü ve kırsal bölgeler birer birer çöle döndü. Bu istilalar senyörlerin[138] ve kilisenin fakirleşmesini de doğurdu. Ancak zarar sadece maddî değildi.

137 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 88.

138 Senyör (Señior) kelimesinin klasik Orta Çağ döneminde artık yalnızca daha yaşlı bir insanı ifade etmekten çıkarak yöneticiler grubuna şamil kılındığı, açıkça siyasî bir mana kazandığı görülmektedir. Böylece vassallık gruplarının önderlerine özel bir ad verilmek gerektiğinde bu kelime seçilmiştir ve bu himaye kavramı tahmin edileceği üzere aile çevresinde yaşlıya, evin reisine gösterilen saygıdan ayrıştırılmıştır. (Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 52-53.)

Arap veya İslam, Macar ve İskandinav akınları Avrupa toplumunun zihni derinliklerinde önemli bir iz bıraktı ve uzun süre bir alarm süreci geçirmesine neden oldu. İstilaların görülen ilk sonucu tam bir karmaşanın ortaya çıkmasıydı[139].

Bunun yanında derinden giden başlıca etkiler de kendini gösterdi ki, bunların başında *büyük yer değiştirme hareketleri* gelmektedir. Köyleri ve yerleşim alanları tamamen kılıç ve ateş ile yok edilen ya da korkudan köylerini boşaltan köylüler özellikle emin sığınaklar için dağlık bölgelere sığınmışlardır. Din adamları da aynı şekilde yüksek dağlık bölgelere doğru çekildiler. Bu tablo içerisinde siyasal haritanın en hassas değişiklik geçirdiği coğrafya İngiltere'ydi. Kuzey ve doğu bölgelerinin istila alanı olması ve Wessek Krallığı'nın güneye dayanması İngiltere'nin siyasî ve ekonomik merkezinin de güneyine kaymasına sebep oldu. Vikinglerin baskısı ile oralarda yaşayan Anglo-Sakson nüfus, dağlardaki Kelt şeflerinin egemenliği altına girmiş ve böylece İskandinav istilalarının bir ürünü olarak 11. yüzyılda İskoçya Krallığı ortaya çıkmıştır.

Ne Arap korsanları ne de Tuna ovası dışında Macarlar kanlarını önemli oranda Avrupa'nınkine karıştırmamışlardır. Oysa İskandinavlar İngiltere ve Normandiya bölgesine oldukça önemli yeni bir insanî unsur ilave etmişlerdir. İngiltere'ye gelen Norman istilacılar, Anglo-Sakson dilini öğrendiler ve kendi dillerini de katarak bugün dünyanın en çok konuşulan dilini meydana getirdiler. Ancak İskandinav dilleri Kara Avrupası'ndan ziyade İngilizce üzerinde derin etki bıraktı ki, bu onların buradaki gerek nüfus gerekse siyasî hâkimiyetlerinin daha kalıcı olması ile izah edilebilir.

Kara Avrupası'ndaki ve İngiltere'deki coğrafî isimler bu bölge üzerindeki İskandinav istilalarının önemini ortaya koymaktadır. Bütün bu izlerin yanında gerek İngiltere'de ve gerekse Kara Avrupası'nda ve özellikle Normandiya bölgesinde hukuk, idare ve sosyal yapının özellikleri açısından bakıldığı zaman belli bir süre denizin ötesinden gelen bu insanların kendi ana vatanlarındaki hukuku ve uygulamaları bu yeni coğrafyalara hâkim kıldıkları

139 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 95-100.

görülecektir. Dil ile göçlerin paralelliği burada da İngiltere'yi Kara Avrupası'nın önüne çıkarmaktadır. Bütün bu göç dalgasını oluşturan İskandinavların büyük çoğunluğu Danimarkalı, Norveçli ve İsveçli topluluklardan meydan gelmekteydi[140].

Bütün bu istilalar ve istilacılar, Araplar ve İskandinavlılarda olduğu gibi denizcilik yönünden Avrupa karşısında üstün olmaları, Macarlar ve İskandinavlılar gibi göçebe ruhun verdiği bir azim, cesaret ve korkusuzlukla üstünlük sağlıyorlardı. Ya da Müslüman Araplar gibi yeni bir dinin verdiği manevî bir güçle Avrupa karşısında üstünlük sağlıyorlardı. Bunlardan Müslüman istilacıları kültür ve medeniyet bakımından daha üstün oldukları için Macar, Cermen ve İskandinav galipler gibi kısa bir süre sonra hâkim oldukları topraklarda Avrupalılaşmamışlardır. Bütün bu istilalar bir taraftan da Batı Avrupa tarihine ve dünya tarihine bir üslup katmıştır. Batı artık ebediyen istilalardan kurtulmuştur. Bundan sonraki tarihi boyunca artık hiçbir dış saldırı ve yabancı istila ile kesilmeyen çok daha düzenli bir kültürel ve toplumsal evrim tarzı ortaya çıkaracaktır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Batı Avrupa, Cermen hanedanları tarafından yönetilen krallıklar halinde parçalanmıştı. Feodal Avrupa'nın krallıkları az çok doğrudan işte bu monarşiden gelmekteydi. Bu bağlantı, 9. yüzyılın ilk yarısında hâlâ beş ya da altı devlete ayrılmış durumda olan Anglo-Sakson İngilteresi'nde daha net bir şekilde görülebilmektedir.

10. yüzyılda Wessek kralları kendilerine ya Britanyalı ya da daha sıklıkla Angılların ve İngilizlerin kralı unvanını verirlerken, Galler ülkesinde yaşayan Brötonlar çok sayıda prenslikler halinde yaşıyorlardı. İber Yarımadası'nda Got soylularının oluşturdukları ve birbirinden kopararak ya da birleşerek oluşan küçük krallıklar vardı. Bunlar Got Krallığı, Kastilya Krallığı ve Aragon Krallıkları gibi adlar ile anılıyorlardı. Pirenelerin kuzeyinde ise, barbar krallıklarından biri olan Frank Krallığı önce Merovenj ve daha sonra Karolenj hanedanı tarafından oldukça genişletilmişti. Karolenjler döneminde bu krallık Doğu Almanya ve Batı Fransa olmak üzere iki krallığa bölünmüştür. Eski Lombard

140 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 100 vd.

Devleti'nin devamı olan İtalya Krallığı kuzey ve merkezî İtalya'ya hâkim bulunuyordu. Ancak Venedik, Bizans'a sırtını dayayarak hâlâ ayrı bir varlık olarak kendini gösteriyordu. Orta İtalya'da Vatikan bir kilise devleti olarak varlığını sürdürüyordu. Güneyde ve kuzeyin diğer bölgelerinde ise irili, ufaklı birçok dük ve küçük krallıklar bulunmaktaydı. İşte feodal Orta Çağ Avrupası'nın siyasî haritasının ilk taslağı ana hatlarıyla bu çerçeveyi oluşturmaktaydı.

Bu istilaların en önemli sonuçlarından biri de, kuzeyin Hristiyanlaştırılmasıdır[141]. Hristiyanların çok sıkı bir şekilde örgütlenmiş kilisesine karşılık İskandinavya putperestliği başta olmak üzere istilacılar benzer kurumlara sahip değildi. Bu örgütlü din karşısında eski İskandinavya putperestliği ani bir dağılmanın belirtilerini de bünyesinde taşımaktaydı. Tabii olarak, çok tanrıcılığın kendisi de din değiştirmeyi kolaylaştıran bir tabiata sahipti. Böylece 9. yüzyıldan itibaren İskandinavlar, Hristiyanların tanrısını çekinilmesi gereken bir güç olarak tanımaktan başlayıp onu tek tanrı olarak kabul etmeye varan uzun yol birçok aşamalardan sonra gerçekleşmiştir.

Bu arada talan hareketlerinden dönen birçok kuzeyli denizci, bu yeni dini evine bir başka ganimetmiş gibi götürüyordu. Zamanla Hristiyan toprakları içinde yerleşmiş Normanların ana vatandan gelmekte olan ve sayıları da giderek artmakta olan maceracıya yeni dini anlatmalarıyla Hristiyanlığa girenlerin sayısı hızla artmıştır. Bunun bir devamı olarak daha sonra yavaş yavaş savaşların yerini alan ticarî ilişkiler de din değiştirmelerde etkili olmaktaydı. Kuzey coğrafyasında Hristiyanlığın izlerine ilk rastlanan yerlerin daha çok kıyı-ticaret kentleri olması dikkat çekicidir. Oysa vadilerde ve dağlarda yaşayan halk uzun süre putperest olarak kalabilmiştir.

Hristiyanlığın kuzeyliler arasında yayılmasında Karolenjlerin evrensel Hristiyan devleti ideali ve bunun için oldukça erken dönemlerden itibaren kilisenin misyoner yollaması uygulaması da önemli rol oynamıştır. Daha sonra, Hamburg'da kuzeyin Hristiyanlaştırılması için bir piskoposluk kurulmuşsa da,

141 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 36-37.

İngilizler kuzeyin Hristiyanlaştırılması işini Almanların elinden almışlardır. İsveç'te Hristiyanlığa ait kelime hazinesi içinde Anglo-Saksoncadan devşirilen kelimelerin Almancadan fazla olması bunu gösterdiği gibi Knut'un bütün kuzeyi bir siyasî şemsiye altında birleştirmesi ve İskandinav kiliselerinin Britanya azizlerini pir olarak kabul etmesi bunu göstermektedir. Kuzeyliler Britanya'yı istila etmişler ve oraya yerleşerek İngilizler gibi yeni toplumları oluşturmuşlardı. Ama hemen arkasından kuzeyin bir istilası vardır ki, o da; din ve dil olarak gerçekleşecektir. Normanların istilaları ile Avrupa'ya hâkim olduklarından çok Avrupa ve İngilizler kuzeyi din ve dil olarak fethederek onları Avrupa içine dâhil edeceklerdir. Ancak kuzeyde Hristiyanlığın nihaî zaferi kralların ve şeflerin destek ve çabaları ile zafere ulaşmıştır. Böylece Avrupa coğrafyası ilk kez tek bir dinin şemsiyesi altında ortak bir kültürel zemine sahip oluyordu. Öyle ki, Roma bile Avrupa'yı bu kadar geniş bir birlik içinde tutamamıştı. İşte daha sonraları ortaya çıkacak olan ve ortak bir his ve duyguyu ifade eden Avrupa kelimesinin böyle bir mana alması da bu Hristiyanlaştırma ameliyesinin tamamlanması ile gerçekleşmiştir.

Bu, aynı zamanda, şu manaya da gelmekteydi: Roma döneminde gelişmiş ve medenî Akdeniz Avrupası, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'yu içine alan siyasî-iktisadî ve kültürel birliğin yerini; Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Akdeniz Avrupası ile girdiği zorunlu ilişkinin bir sonucu olarak gelişmesini yavaş fakat kesin bir şekilde tamamlama yoluna sokan Kuzey Avrupa'nın oluşturduğu yeni bir birlik aldı. Böylece Roma döneminde Kuzey ve Güney Avrupa'nın farklı iki dünya olma durumu ortadan kalktı. Hristiyanlığın çimento görevi üstlendiği bu tabloda Kuzey ve Güney tek bir iktisadî-kültürel birlik içerisinde ortaya çıkıyordu.

Bunlardan başka bu istilaların Orta Çağ Avrupası için doğurduğu en önemli sonuç, hiç kuşkusuz aynı zamanda Avrupa'nın kendi kendini savunma sistemi olarak da, *feodalizmi* geliştirmesidir[142]. Yine de feodal siyasî düzenin Avrupa'da ortaya çıkışı

142 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 55 vd.

gerçekte istilalar sonucunda hızlanmakla birlikte daha eskilere dayanmaktadır.

Büyük prensliklerin kendi içinde daha küçük siyasî oluşumlar halinde parçalanmaları, Batı Avrupa için başlangıcı eskilere uzanan bir olgudur. İhtiraslı ordu komutanları, itaatsiz kent aristokratları ile bazen bölgesel birlikler oluşturarak çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nun birliğini tehdit etmişlerdi. Feodal Avrupa'nın bazı kesimlerinde başka çağlara ait bu oluşumların bazı kalıntıları, bu küçük oligarşik *Romania*lar, eski dönemin kalıntısı olarak yaşamaya devam ediyorlardı. Venedik ve Napoli bu küçük Romanialara örnek gösterilebilir. Barbar krallıkları döneminde bu parçalanma Avrupa'nın diğer bölgelerinde de daha şiddetli olmak kaydı ile ortaya çıkmışlardı. Merovenjlerdeki ve daha sonra Karolenjlerdeki bu kontlukların ortaya çıkması ile görülen çözülme Anglo-Sakson coğrafyasında da aynen devam etmiştir. Kontlar ise, daha alt düzeyde kontlar veya vikontlar atayarak Avrupa'yı en küçük yapı taşına kadar çözmüşlerdir. Bu kontlar daha sonra kendi irsî prensliklerini kurmuşlardır. Frank coğrafyası ise, 10. yüzyılda Capet hanedanından gelen ve başlıcaları Akitanya, Burgonya ve Neustria olan dükalıklara bölünmüştü ki, bu üç prenslik âdeta krallığın tamamı demekti. Bunlardan sonuncusu daha sonra Fransa olarak adlandırılacak olan ülkeyi ihtiva etmekteydi[143].

143 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 599-602.

B- ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN (MS 500-1000) SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Batı Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda siyasî olarak ortadan kalkması ile birlikte kültür ve medeniyet olarak hâlâ canlı olması Erken Orta Çağ Avrupası'nın sosyal ve ekonomik tarihini ele alırken onu göz ardı edemeyeceğimizi göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nun 3. yüzyılın sonundan itibaren belirgin olan özelliği, temelde bir Akdeniz kavimler topluluğu olmasıydı. İmparatorluğun büyük toprakları bu büyük iç denizin çevresindeki bölgeye yayıldığı için Akdeniz bu imparatorluğun siyasî ve ekonomik birliğinin teminatıydı. Bu büyük ticaret yolu olmasaydı Roma dünyasının[144] veya evreninin ne hükümet ne savunma ne de yönetim imkânı olurdu.

5. yüzyılda Batı Avrupa topraklarında kurulan barbar krallıklarının eski uygarlığının en çarpıcı ve kaçınılmaz karakterini yani Akdeniz karakterini hâlâ koruduğunu ilk bakışta görebiliriz. İtalya, Afrika, İspanya ve Galya'da yerleşen barbarlar için Akdeniz, Bizans imparatoru ile ilişkisinin aracısı olmaya devam etmiş ve böylelikle sürdürülen ilişkilerin kısaca eski dünyanın devamı olan ekonomik hayatın desteklenmesini sağlamıştır. Özellikle Provence sahillerine yerleşen Frankların (Merovenjlerin) bir Akdeniz devleti olma yolunda nasıl duyarlı bir eğilim gösterdikleri gözden kaçmayacaktır[145].

144 Orbis Romanus = Roma Evreni.

145 Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

Siyasî anlamda tamamen sona eren Batı Roma İmparatorluğu'nun uygarlığı, kaybettiği eyaletlerde onun siyasî egemenliğinden daha uzun ömürlü olmuştur. Roma, kilisesi, dili, ekonomik mantığı ve işleyişi, kurumlarının ve hukukunun üstünlüğü, kültürü ve geçerli olan parası[146] ile fatihlere egemen oldu. Kısaca Cermen istilalarına Antikite'nin ekonomik dengesi ve diğer öğeleri bir süre için başarıyla karşı koydu[147]. Ancak bu durum fazla sürmedi.

Orta Çağ Avrupa tarihçisi H. Pirenne, Arap-İslam istilasının Akdeniz çevresindeki geç klasik medeniyetin birliğini kesintiye uğrattığını iddia etmiş ve bu yeni süreci, "Müslüman taarruzu sonunda İbn Haldun'un deyimi ile Hristiyanlar Akdeniz'de bir tahta parçasını bile yüzdüremeyecek duruma gelmişler ve bunun sonucunda da Avrupa kendi içine kapanması ile tamamen ayrı bir dünya haline gelmiştir" şeklinde izah etmektedir[148]. Ancak Orta Çağ Avrupa tarihinin bu ünlü tarihçisinin tezine birçok itirazlar olmuştur. Gerçekten bir kopuş var mı ve varsa bu kopuşun sebepleri nelerdir? Feodal Çağ'ın başlamasını sadece bir sebebe dayandırabilir miyiz?

Öncelikle Pirenne'nin bu tezinin ana dayanaklarını burada belirtmemiz gerekiyor. Pirenne, *"İslam istilasının Batı Avrupa üstündeki çok büyük etkisi belki yeterince değerlendirilememiştir"*[149] diyerek Avrupa'nın uğradığı istilalar içerisinde İslam istilasına daha büyük bir önem vermek gerektiğini belirterek tezinin önünü açmakta ve devam etmektedir:

"İslam istilası, daha önceki olguların hiçbirine benzemeyen yepyeni bir durum yaratmıştır. Batı Avrupa her zaman Doğu'nun kültür damgasını taşıyagelmişti. Akdeniz'e dayanarak yaşıyordu; oysa şimdi ilk kez kendi ayakları ile yaşamak zorunda bırakılmıştı. Akdeniz'in İslamiyet tarafından kapatılması ile Karolenjlerin

146 Solidus, Roma Altını.

147 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 9.

148 Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 27.; Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 11.

149 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 27.

sahneye çıkışının aynı zamanda oluşu, kuşkusuz salt bir rastlantı değildir. Bu iki olay arasında açık bir neden-sonuç bağı vardır. İslamiyet olmasaydı belki de Frank İmparatorluğu hiç olmayacaktı. Hz. Muhammed'siz bir Şarlman düşünülemez.

Akdeniz'in yüzyıllarca tarihsel önemini koruduğu Merovenj dönemi ile, bu denizin etkisinin kendini duyurmaz olduğu Karolenj dönemi arasındaki birçok çelişki bu durumu ortaya koymaktadır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, dokuzuncu yüzyıl uygarlığı, Antik Çağ uygarlığından kesin bir kopma gösterir. Kısa Pepin'in hükümet darbesi, bir sülalenin yerine başka bir sülalenin geçmesinden başka bir şey ifade ediyordu. Bu olgu, tarihin o zamana değin izlediği doğrultunun yeni bir yön almasını belirlemişti[150]. Her şeyden önce Şarlman'ın Konstantinopolis'e karşı tavır alması, kilisenin hizmetine verdiği kuvvetlerin kuzeyli kuvvetler olması, dinî ve kültürel konularda iş birliği yaptığı başlıca kişilerin eskiden olduğu gibi güneyli değil kuzeyli bölgelerden ve Anglo-Saksonlardan olması ile artık Akdeniz'le bağı kopmuş olan ülkenin devlet işlerinde güneylilerin hemen hemen hiçbir rolü kalmamıştır. Akdeniz dünyasına sırt çeviren Karolenjler, Kuzey Avrupa'ya yayıldığı ve Sen-Ren coğrafyasını merkez aldığı oranda Cermen etkisi ağır basmaya başlamıştır. Ekonomik bakımdan Merovenj dönemi Akdeniz merkezli ticaretin gelişip serpildiği bir dönemken, Şarlman imparatorluğu ise, tam tersine bir *kara ülkesi*ydi"[151]. Karolenjler ile yeni bir dönem başlıyordu ve bu dönem Orta Çağ Avrupası'ydı. İşte Orta Çağ Avrupası'nın veya feodalitenin temelleri Frank İmparatorluğu'nu temsil eden bu Karolenjler tarafından atılmıştır[152].

Pirenne'nin bu tezine Batı'dan birçok itirazlar gelmiştir. Her şeyden önce şu Müslümanların Akdeniz'e hâkim olmalarının Akdeniz'i Batı Avrupa'ya kapatmak anlamına gelmeyeceğini belirtmek gerekiyor. İslam âlemi ile Hristiyanlar arasında çatışma

150 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 27-29.

151 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 29.

152 Avrupa feodal uygarlığının tarihi belli bir zamanla başlamaz: Bunun için bir seçim yapmak gerekirse bir dereceye kadar keyfî bir davranış ile bunu Karolenj dönemi ile başlatmak en doğrusudur. Zira Karolenj Frank İmparatorluğu feodal uygarlığın oluşmasında en önemli katkıyı yapmıştır.

ve gerilime rağmen Bizans ve İtalya ile Akdeniz'de ticarî faaliyetler devam etmiş, ayrıca Karolenjlerin Abbasîlerle kurdukları siyasî-askerî ilişkiler ve ittifaklar[153] da Kıta Avrupası'nın Akdeniz'den kopmasını engellemiştir. Bizans-Endülüs blokuna karşı Karolenj-Abbasî blokunun oluşturduğu tabloda Avrupa'dan binlerce hacı kafilesi Kutsal Mezarı ziyaret için Kudüs'e gidiyordu[154]. Ayrıca ticaret İspanya üzerinden ve kuzey sularında devam ediyordu. Doğu-Batı arasındaki ticaret çok eski tarihlerden beri eski dünya ölçeğinde sürmüş ve hiçbir zaman askerî ve siyasî mücadeleler bunu sekteye uğratamamıştır[155].

Küresel ticaretin tarihini MÖ 3500'lere kadar götüren Wink "*Avrupa ve Arap dünyası arasında yakın bir ilişki vardı ve Karolenj Rönesansı, İtalyan şehir devletlerinin başarıları ile Hanseatik Lig'in büyümesi, Müslüman Doğu ile kurulan irtibattan dolayı gecikmek şöyle dursun hızlanmıştır. Ticaret 8. yüzyıl sonu ve 9. yüzyıl Avrupa'sında çok fazla yerde yeniden canlanmıştı. Pirenne'nin tersine tarihçiler artık erken Orta Çağ Avrupası'nın ekonomik olarak İslamlaşmasından söz ediyorlar*" demektedir[156]. Böylece 751'de Karolenj İmparatorluğu'nun doğuşu ve 8. ve 9. yüzyıllarda çeşitli İtalyan ticaret kentlerinin ortaya çıkması ile küresel ticaret sistemi Avrupa'ya yayıldı ve bu sayede Avrasya'nın her iki ucu da birbiri ile ilişki içerisindeki imparatorluklar ağına bağlanmış oldu. Wink'e göre küreselleşme 20. yüzyıla

153 Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, çev. M. Ali Kılıçbay, Birey-Toplum Yayınları, Ankara 1984.

154 H.A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 20-21.

155 Diğer taraftan bu görüşün geçersizliğini işaret eden, Emevî ve Abbasî halifelerinin yeni Bizans ve yeni Sasani İmparatorlukları denecek şekilde tarihteki yerini aldıkları, İslam şehirleri ile öncekiler arasındaki devamlılıkta her alanda ortak unsurlar bulunduğu, Mısır'dan Anadolu'ya kadar şehirlerin barış yoluyla teslim olduğundan doku ve yapı olarak bozulmadıkları şeklinde sıralanan ve kesintiyi esas alan bu ünlü tezin sağlam bir zeminden mahrum olduğu şeklinde görüşler de vardır. Bkz. Jr Sp. Vryonis, "Byzantine Circus Factions and Islamic Futuwwa Organizations (Neania, Fityan, Ahdas)", *Byzantinische Zeitschrift*, Los Angeles 1965, s. 46-47.

156 Andre Wink, *Al-Hind: the Making of the Indo-İslamic World, I*, Leiden: E.J. Brill, 1990, s. 35-36.

özgü değildir. Asıl önemi ise, sadece Avrupa'nın "Karanlık Çağı"nda başlamış olması değil, onun doğmasına yardımcı olan etmenlerden biri olmasında yatar[157]. Pirenne'nin tezine Batıdan gelen bu itirazlar bir tarafa, aslında Avrupa'nın kendi içine kapanması olayı vardır. Bunun en önemli sebebi sistemde yer alan insan unsurundaki değişmedir. *Avrupa'daki Frank İmparatorluğu'nun güneyli-Akdenizli insanî unsurunun denizci mantığından kara mantığına doğru meydana gelen merkez kaymasıdır.* Kara insanının devlet bürokrasisinde, askerî sistemde ve diğer kurumlarda yerleşmesi kara mantığının da yerleşmesine sebep olmuş ve bu yüzden 8. ve 11. yüzyıl arasında Batı kendi içine kapanmıştır. Sen-Ren coğrafyasının bu "kara" insanî unsurunun "barbar" niteliği ile Akdeniz insanına göre daha "muhafazakâr" yapısı Roma medeniyetinin Akdenizli dokusuna uymuyordu. İnanç yönünden kilise Hristiyanlığa yeni giren kuzeyli insanları kendine daha sadık görmüş ve bu taze kuvvetlerden istifade etmiştir. Akdeniz sıcak ikliminin insanı Bizans, Yahudi ve İslam teması ile kilisenin sapkın olarak gördüğü düşüncelere daha eğilimli idiler. Aslında Pirenne de, Şarlman imparatorluğunu Roma ve Merovenjlerin tam tersine esasen bir kara imparatorluğu ya da bir kıta imparatorluğu[158] olarak nitelemesine rağmen feodalitenin doğuşunda bu temel olabilecek niteliği hesaba katmamaktadır.

Bu tartışmanın temeli, daha Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Doğu ile büyüyen ticaret dengesizliğinde yatmaktadır. Ekonomik açıdan daha ileri olan ve talep ettiği ipek, baharat, mücevher ve hububatı sağlayan Doğu'ya karşı Batı'nın köle dışında satacak bir malı yoktu. Bu yüzden ithalatını altınla karşılamak zorundaydı. Sonuç, altın rezervlerinin Doğu'da birikmesi ve Batı'nın ithalatı ödeyemez duruma gelmesiydi. 476 yılında barbar krallıklarının kurulması ile siyasî istikrarın bozulması Akdeniz ticaretini olumsuz yönde etkileyecektir. Ancak bu durum sanıldığı kadar ileri boyutlarda olmamıştır. Roma İmparatorluğu tabii gerilemesini yaşamakta idi. Özellikle Merovenj

157 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 49.

158 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 11.

dönemi barbar krallıklarının Roma mirasını devam etmeleri, Frank coğrafyasında Suriyeli ve Yahudi tüccarların varlığı, Roma para sisteminin hâlâ devam ediyor olması ve Doğu Roma'nın siyasî istikrar ve ekonomideki gücü Akdeniz'in fonksiyonunu hâlâ devam ettirdiğini göstermekteydi. Büyük Akdeniz ticaretinin kesilmesinin Cermen istilası yüzünden değil de 7. yüzyılın sonlarındaki Müslüman fetihlerinden dolayı olduğunu iddia eden Pirenne'ye göre Karolenjler döneminde Avrupa ekonomisinin gerileyişinin sebebi buydu.

Pirenne'nin bu görüşüne itiraz edenlerden *Robert S. Lopez*, Müslüman ilerlemesinin kültürel olarak Cermen istilasından daha etkili olduğunu kabul etmesine rağmen ekonomik konularda bunların geçerli olamayacağını ileri sürerek farklı düşündüğünü ve Pirenne'nin Müslümanların Akdeniz'i fethetmeleri ile aynı zamana rastladığını ileri sürdüğü Batı Avrupa'daki pek çok yokluğun Arap fetihleriyle ilgili olmadığını ileri sürdüğü zikredilmektedir. Ona göre Fransa'da altın para darbının 8. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmesi ve 9. ve 10. yüzyıllar boyunca Doğu'nun lüks dokuma mamullerinde Akdeniz ticaretinin devam ettiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Lopez'e göre, Müslümanların ilerlemesi ile Akdeniz ticaretinin kesilmesi şeklinde *derhal etkisini gösteren bir sonucun* ortaya çıktığını söylemek doğru değildir. Ona göre bu daha sonra ve daha çok Bizans ile İslam imparatorluğu arasındaki mücadele sonunda Bizans altın parasının Akdeniz'de dolaşımının kesilmesi ile ilgilidir. Kaldı ki, Roma şehirlerini yakıp yıkan İslam ilerlemesi değil Cermen istilaları idi[159].

Lee Goff, feodalitenin doğuşunu daha çok Avrupa'nın kendi iç evrimindeki gelişmeler ve ticaret gibi dış açılımlarla ilişkili olduğunu zikrederken[160] F. Vercauteren'e göre ise, Akdeniz ticareti 4. yüzyılın başından 9. yüzyılın sonlarına kadar bir dalgalanma göstermiştir; 4. yüzyılda ve 5. yüzyılda azalmış, 6. yüzyılda ve 7. yüzyılın başında canlanmış, 7. yüzyılın sonunda ve 8. yüzyılın başında yine azalmış ve 9. yüzyıl boyunca da muhtemelen

159 Güran, *İktisat Tarihi*, s.

160 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 44-45.

bu düşük seviyede kalmıştır. Ona göre ne Cermen istilaları ne de Müslümanların ilerlemesi ticaretin tamamen son bulmasına neden olmuştur. Her ticarî gerilemenin yol açtığı kayıplar, başka ticarî bağların gelişmesiyle giderilmiştir. Özellikle kuzeyde 6. yüzyılda başlamak suretiyle 9. yüzyılda görülen canlanma Vikinglerin Rusya kanalı ile İskandinavya ile İstanbul arasında kurdukları ticarî bağdan kaynaklanıyordu. Kısaca, Karolenjler döneminde barbar krallıkları döneminde olduğundan daha şiddetli bir ticarî depresyon yaşandığı tezi bugün kabul edilmemektedir[161].

Pirenne'nin bu görüşüne karşı çıkanlardan Lombart ise, aksine Batı'nın İslam fetihleri sayesinde Doğu uygarlıkları ile temasa geçtiğini ve bu kanaldan dünyanın büyük ticaret ve kültür hareketleri ile ilişki kurduğunu zikretmektedir. Lombart devamla, 4. ve 5. yüzyıllarda kuzeyin büyük barbar istilasının, Merovenj ve daha sonra Karolenjlerin idaresindeki Batı'da ekonomik çöküş sebebi olduğunu belirtmektedir. Yeni İslam imparatorluğunun kuruluşu aynı Batı için şaşırtıcı biçimde ekonomik gelişme kapılarını açmıştır. Cermen istilası Batı'nın çöküşünü nasıl hızlandırmışsa Müslüman fetihleri de bu uygarlığın yeniden uyanmasına yol açmıştır demektedir[162].

Gerçekten de burada Lombard'a hak vermemek mümkün değildir. Çünkü şunu düşünmek lazımdır: Paranın, ticaretin, ekonominin mantığı farklıdır ve her zaman siyasî tabloya uymaz. Bunu Orta Çağ Avrupası'nın İslam dünyası ile olan ilişkilerinde de görmek mümkündür. Haçlı Seferleri, Doğu-Batı ilişkilerini bir çatışma ortamına sürüklemekle birlikte Doğu-Batı arasındaki ticaret hacmi İtalyan şehir devletlerinin aracılığıyla devam etmekle kalmamış, papanın yasaklarına rağmen, ticaret hacmi daha da artmıştır. Bu kültürel açıdan da aynı tesiri yapacaktır. Demek ki, İslam taarruzu ve Haçlı Seferleri dönemi boyunca Batı ile İslam ülkeleri arasında ticarî ve diğer ilişkiler devam etmiştir. Karolenjlerle başlayan feodalitenin sebeplerini

161 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 38-40.

162 Maurice Lombart, *İslamın Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 19.

başka yerlerde aramak lazımdır. Ayrıca Bizans-Endülüs Emevî ittifakına karşı Abbasî-Karolenj/Şarlman ittifakının siyasî, diplomatik, kültürel ilişkileri ve bu bloklaşma tablosu da Akdeniz'in Hristiyanlara kapatılması gibi bir durumu yansıtmıyor.

Belki daha erken bir dönemde Roma İmparatorluğu'nun başkentini Bizans'a taşımasının getirdiği bir dengesizlik olabilir. Batı Avrupa'yı ayakta tutan doğu bölgesi ayrılınca ekonomik denge Batı Avrupa aleyhine bozuldu[163]. Burada çok gariptir ki, *"Başta Venedik olmak üzere Akdeniz ticaretini ellerinde tutan İtalyan kentleri üzerinde Karolenjlerin kontrol sağlayamamaları ve İtalya'daki Norman Devleti tehdidi onları Bizans imparatorlarının himayesi altına sokmuş ve adı geçen kentler Bizans yörüngesinde hareket ederek deyim yerindeyse Batı'ya arkalarını dönerek Doğu'ya yönelmişlerdir."*[164] diyen Pirenne'nin bu sözlerine hak vermemek elde değil. Zira bunlar bu Orta Çağ otoritesinin temel tezine aykırı düşmektedir. Yine Pirenne'nin şu tespitine kendi tezine aykırı olmakla beraber katılmamak mümkün değil: "Toprağın her şey, ticaretin ise hiçbir şey olduğu Batı Avrupa ile yalnızca ticaret ile yaşayan ve topraksız bir kent olan Venedik arasında var olan zıtlıktan daha çarpıcısı düşünülemez." Evet işte Roma'nın gerçekleştirdiği de birbirlerine zıt ancak birbirlerini tamamlayan Batı ve Doğu'nun aynı ekonomik-siyasî-kültürel birlik içerisine alınması idi. Batı Avrupa'nın Roma'nın parçalanmasından sonraki süreçte giderek Doğu'dan kopması ve Karolenjlerle birlikte tamamen sırtını dönmesi kendi ayakları üzerinde duramayarak içe kapanmasına sebep olmuştur. Kısaca Karolenjlerin Doğu Roma'ya sırtlarını dönmeleri, yani Doğu ve Batı Hristiyanlığının iki ayrı varlık haline gelmeleri Akdeniz'den kopmanın Karolenjlerden kaynaklandığını ya da Hristiyan dünyasındaki genel bölünmeden kaynaklandığını da göz önünde bulundurmalıyız.

Aslında tam da burada Roma dünyasının içinde Batı Avrupa coğrafyasının yerini biraz açmak gerekir. Gerçekten Roma dünyasını meydana getiren doğu ve batı bölgeleri arasında imalat

163 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 39, 43, 48.

164 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 26, 29.

faaliyetlerinin gelişme düzeyi bakımından önemli bir farklılık görülüyordu. Doğu eyaletleri zengin bir sınaî geleneğe sahip mamul mal üreticisi bölgelerdi. Buna karşılık imparatorluğun Avrupa'daki batı eyaletleri daha çok ham madde yetiştiricisi durumundaydı[165]. Ticaret de, imalat da ve diğer her türlü zenginlik de Roma'nın doğu eyaletlerindeydi. Roma İmparatorluğu'nun nüfusu tahmini olarak 50 milyon idi ve bu nüfus genelde ticaret ve medeniyetin geliştiği doğu vilayetlerinde toplanmıştı. Roma, doğudaki işgallerinde köleler de dahil olmak üzere bol miktarda zenginliğe el koyarken İspanya, Galya ve Britanya'yı işgal eden orduları ise talan edecek çok az şey bulabilmişlerdir. Ve zaten ancak Roma'nın Batı Avrupa'yı istila ve işgali ile bu bölgenin üretkenliği artmış ve hayat seviyesi yükselmiştir[166]. Roma'nın ikiye bölünmesi, arkasından Batı Roma'nın yıkılması, istilalar ve nihayet Doğu'dan kopması; kısaca Roma'nın kurduğu büyük siyasî-ekonomik birlik içerisinde iyi bir yerde olan Batı'nın, bu birliğin parçalanması ile, Doğu'dan koparak kendi ayakları üzerinde durması mümkün değildi ve bu durum tabii olarak Batı Avrupa'nın kendi içine kapanmasını doğuracaktı. Zaten Batı Avrupa, Roma'nın kurduğu o büyük siyasî-ekonomik birlik içerisinde de daha çok tüketen konumundaydı.

Avrupa feodalitesinin ortaya çıkışı üzerine herhalde bu ismin mucidi M. Bloch'un şu cümlesini hem genel tarih metodolojisi hem de özel anlamda Avrupa feodalitesinin ortaya çıkışı olayında dikkate almak durumundayız: Aslında "Feodal Uygarlık"ı zaman içinde, tek dayanaklı bir blok halinde düşünmek, çok büyük bir hata olurdu. Hiç kuşkusuz, son istilaların sona ermesiyle harekete geçen veya mümkün olan, ama aynı zamanda da, bu büyük olayın sonucu oluşan ve ondan ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan çok genel ve çok derin bir dizi değişim, 11. yüzyılın ortasından itibaren gözlenmeye başlanmıştır. Hiç de bir kopuş olmayan, ama bir yön değişikliği biçiminde beliren; ülkeden ülkeye, olaydan olaya kaçınılmaz zaman farkları

165 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 44; Güran, *İktisat Tarihi*, s. 19; Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 39 vd.

166 Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 39, 43.

ile birlikte, bu değişimler, sırayla, toplumsal etkinliklerin hemen tüm alanlarını kapsamlarına almışlardır. Tek kelime ile çok farklı yoğunluklarda iki Feodal Çağ meydana gelmiştir[167] diyerek Orta Çağ Feodalitesi'nin doğuşunun tek bir sebebe dayandırılamayacağını göstermektedir.

Burada yine şu hususu da dikkate almak durumundayız. Avrupa'yı istila eden kavimler içerisinde Müslümanların fetihleri İspanya dışında sınır savaşları şeklinde olmuş, Cermen ve Norman istilalarında olduğu gibi bütün kıtayı kuşatan ve derinden etkileyen bir boyutta olmamıştır. Ve Müslümanların kanı bu açıdan hiçbir zaman Norman, Cermen hatta Macar kanı kadar Avrupa'nın kanına karışmamıştır. Bloch da, Batı Avrupa'yı istila eden düşmanlar içerisinde "Hiç kuşkusuz en az tehlikeli olanı İslam'dı, Batı'nın istila edilmesi yerine sınır savaşları oldu. Bu mücadele iki tarafın karşılıklı toprak kazanımları veya kayıpları biçiminde ve küçük dalgalanmalar halinde sürmüştür. Ancak bu mücadele süresince asıl önemli nokta, Katolik dünyası açısından bu kavganın önemli görülmemesi ve marjinal olay olarak kavranmasıdır."[168] diyerek Pirenne'nin daha başlangıçta büyük rol vermek istediği İslam istilasının Batı Avrupa'nın kendi içerisine kapanarak Feodal Çağı başlatamayacağını göstermektedir. Ve yine muhtemelen Norman ve Cermen istilaları boyutunda olsaydı Batı belki feodalite değil daha ileri bir etkilenme süreci yaşayabilirdi. Çünkü Müslümanların Norman, Cermen, Macar, Slav ve Avarların aksine Roma mirasına ekleyecekleri daha üstün bir medeniyetleri vardı. Bloch da yine Batı Avrupa'yı istila eden toplumlardan bahsederken "Cermen istilalarının yakıcı potasında oluşan yeni Batı uygarlığı"[169] cümlesi ile Batı Avrupa'nın doğudan, kuzeyden gelen istilalarla derinden etkilendiğini vurgulamaktadır.

Bu çerçevede Karolenj dönemi ile birlikte ticaretin durması tüccar sınıfının kaybolmasına neden olmuştur. Tüccar sınıfının kaybolması onlar tarafından ayakta tutulan kent hayatının da

167 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 39-40, 122.
168 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 40-41.
169 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 40.

yok olması anlamına geliyordu. Roma kentleri piskoposlukların idarî merkezlerde olması sayesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu kentler belediye ve ekonomik fonksiyonlarını kaybetmişlerdir. Genel bir fakirleşme Avrupa için açıkça görülüyordu. Altın sikkeler ortadan kalkarak Karolenjlerin onun yerine ikame etmek zorunda kaldıkları gümüş sikkeye yerini bırakacaktır. Eski Roma altını Solidus'un yerine gümüş sikkenin oluşturduğu yeni para sistemi Antik ekonomiden ya da Akdeniz ekonomisinden kopmanın açık bir deliliydi[170]. Şimdi bu tartışmayı burada noktalayarak Erken Orta Çağ Avrupası'nın ya da I. Feodal Çağ'ın sosyal-ekonomik tablosunu belirli yönleri ile ortaya koymaya çalışalım. Ancak önce feodalite ve onu ortaya çıkaran şartlara bakalım.

170 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 13-14.

I- Feodalite Kavramı ve Feodalitenin Doğuşu

Böylece Feodalite'nin ortaya çıkışının Pirenne'nin iddia ettiği gibi Müslümanların Akdeniz'i kapatmaları ile doğrudan ilgili olmadığını ancak Karolenjlerin Akdeniz'e sırtını dönmeleri ve Batı Avrupa'nın Eski Dünya içindeki yeri ile ilgili olduğunu, bunun ise daha birçok sebepleri olduğunu anlamış bulunmaktayız.

Feodalitenin ortaya çıkışı daha gerilere götürülecek nedenleri yanında temel olarak Avrupa'nın genel anlamda gördüğü istilalar olduğu ve bu istilalar içerisinde de özellikle Avrupa kıtasını bir bütün olarak derinden etkileyen Cermen ve Norman istilaları olduğunu belirtelim. Beş asır boyunca Avrupa'nın gördüğü istilalar kıtayı dünyadan koparmış, kaos ve tam bir alarm durumuna sokarak nasıl Feodalite'nin ortaya çıkmasında rol oynamışsa bunlardan Norman istilaları ve arkasından Haçlı Seferleri aynı Feodal Çağ'ın sona ermesinde etkili olmuşlardır. Bu istilalardan dolayı merkezî otoritenin parçalanışı yüzünden barbar kavimlerin yağmalarından bıkan halk kitleleri ister istemez senyörlerin yaşadığı surlarla çevrili şatolardan medet ummuşlar, buralarını kendileri için sığınma yerleri yapmışlardır. Zira köylülerin sakin tarım hayatlarında tek ihtiyaçları olan emniyeti sağlayacak bir merkezî otoritenin yokluğu, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak köylülere iki tercih tanımıştı; ya dış saldırılara karşı kendi emniyetlerini kendileri sağlayacak veya kendilerine bu tür emniyeti vadeden derebeylerin şatolarına sığınacaklardı. İleride askerî bir üs ve idare merkezi olacak şatolar böylece doğdu[171]. Derebeyinin uyruğu olmayı kabul eden köylüler ise kendilerine sağlanan imtiyazlar mukabilinde, kabul

171 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 86.

ettiği sözleşmeyle bazı esaslara uymak zorundaydılar. Böylece himaye altına giren kişi, kralın tebaasından çıkıyor ve derebeyinin tebaası oluyordu. Himaye altına giren kişiye *Vassal* veya Fidele, koruyucusuna ise *Senyör* adı veriliyordu[172]. Feodal sisteme farklı bakış ve onun Avrupa coğrafyasındaki farklı uygulamalarından dolayı muhtelif tanımları yapılmıştır.

Feodalite, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlayan Orta Çağ'da özellikle Batı Avrupa'da hâkim olan toplum düzenine denir. Feodal toplumun üretim ilişkilerinin temeli, senyörün toprak üzerinde mutlak mülkiyet hakkına sahip oluşu ve toprağa bağlı köylü üzerinde de bir mülkiyete sahip bulunuşudur. Feodal sömürü, serflerin artı-ürününü senyörlerin kendilerine mal etmeleri biçiminde gerçekleşir.

Aynı zamanda siyasî, hukukî, iktisadî ve sosyal bir rejim olan feodal düzende devlet birliği mevcut değildi; ülkeler birçok beyliklere ayrılmış bulunuyorlardı.

Feodalitenin siyasî yönden getirmiş olduğu en büyük özellik, devlet iktidarının parçalanmış olması ve halkın doğrudan doğruya devlete değil, toprakların sahibi senyörlere tabi olmalarıdır. Feodalitede, Roma hukukunda olduğu gibi toprağı serbestçe tasarruf edebilmek söz konusu değildir. Senyörsüz toprak istisna teşkil etmektedir. Geri kalan topraklar fief mukavelesi ile hiyerarşik bir düzene tabi tutulmuştur.

Diğer taraftan feodal düzen içerisinde kilisenin de önemli bir yeri olduğunu hatırlamak gerekir. Laik senyörlere ait malikâneler yanında rahipler sınıfından senyörler, kilise ve manastırlara ait malikâneler de pek çoktur. Bunlar işletme ve idare bakımından öbürlerinden büyük farklılıklar göstermiyorlardı[173].

Bununla birlikte feodalite kavramı üzerinde çok farklı tanımlar ve münakaşalar yapılsa da bu kavramın ana vatanı Orta Çağ Avrupası'dır. Peki o halde feodalite denince ne anlaşılıyor? Montesquieu'ya göre, "feodal yasaların" egemen olması türünün ilk örneği olup, "Dünyada bir kez karşılaşılan bir olgu ve belki de bir daha hiç oluşmayacaktı". Daha geniş bir çerçeveden bakan

172 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 56-57.

173 Murat Sarıca, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 8-9.

Voltaire, buna karşı gelerek "Feodalite tekil bir olay olmayıp, yerküremizin dörtte üçü üzerinde farklı yönetimlere rağmen egemen olan çok eski bir biçimdir." demiştir. Günümüz bilim adamları genellikle Voltaire'e daha yakın bir tanımı tercih etmektedirler. Mısır, Aka, Çin, Japon feodaliteleri ve bunlar gibi birçok ülke ve millet adıyla bu kelimenin birleşik hallerinin kullanılmasına artık alışılmıştır[174]. Kimi tarihçilere göre bu sistemin temeli topraktır kimine göre kişisel gruptur. Ama asıl olan şudur ki, zaman ve mekân bakımından birbirlerinden farklılıklar gösteren toplumlar feodal adını Batı feodalitesine benzerliklerinden veya benzedikleri iddia edildiğinden almışlardır. O halde feodalitenin özellikleri nelerdir? Kelimeyi ilk kullananlar feodalite adını verdikleri rejimde, her şeyden önce, merkezî devlet kavramının antitezini görmekteydiler. Buradan da insan üzerindeki her türlü iktidarın parçalanmasına da feodalite denilmesine giden yol çok kısa idi[175]. Diğer taraftan fiilî olarak toprağa dayalı zenginlikle iktidarın birbirlerine karışmaları Orta Çağ feodalitesinin belirleyici çizgilerinden biridir. Orta Çağ Batı feodalitesi, tüm köylü toplumlarda olduğu gibi sınırlı sayıda kente sahip olan ve Batı Hristiyanlık dünyasına özgü feodalite terimi ile ifade edilen bir sistemle yönetilen bir köylü toplumudur[176].

Feodalite, devletin derin bir şekilde güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri koruma konusunda tamamen yetersiz kaldığı bir dönemle çakışmaktadır.

Feodal toplum, kandaş bir toplumla ve devlet gücünün egemen olduğu bir toplumdan yalnızca farklı olmakla kalmamakta, aynı zamanda onlardan sonra ortaya çıkan bir tarz olduğundan, onların damgalarını taşımaktadır.

Avrupa feodalitesi, daha önceki toplum tarzlarının sert bir şekilde çözülmelerinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

174 Abbasî İmparatorluğu'nun dağılması ile başlayan süreçte Orta Doğu Türk-İslam devletlerinin aldığı tablo için de Orta Doğu feodalitesi ya da Türk-İslam feodalitesi gibi tanımlar kullanılmasına rağmen esasta bu coğrafyadaki yapı da Avrupaî anlamda feodalite değildir. Bu iki coğrafyanın mukayesesi için Bkz. Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, C. 1, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, 3. Baskı İstanbul 2005, s. 221-225.

175 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 664.

176 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 67.

Feodalite, her şeyden önce, toplumun hâkim kesimlerinin mensuplarını belirli bir hiyerarşi içerisinde birbirine bağlayan kişisel bağlar bütünüdür. Bu bağlar somut bir temele, senyörün vassalına belirli bir hizmet ve bağlılık yemini karşısında verdiği toprak ayrıcalığına dayanır. Feodalite, kısaca bağlılık yemini ve fief demektir[177].

Feodal toplum, iki toplum tarzının kaynaşmasına yol açan Cermen istilaları olmadan anlaşılamaz. Bu istilalar her iki toplumsal tarzın da kadrolarını parçalayarak özellikle birçok ilkel düşünce tarzının ve toplumsal âdetlerin yüzeye çıkmalarına sebep olmuştur. Gerçekte feodalite, toplumun yapabildiği en ilkel örgütlenmedir. Öyle ki, insanoğlu bir adım geriye gitse Taş Devri'ne dönecektir[178].

Feodalite kesin olarak, son barbar saldırılarının atmosferi içinde oluşmuştur. Feodalitenin oluştuğu bu ortamda insanî ilişkiler derinlemesine bir şekilde bozulmuş, azalmış; para dolaşımı felç olmuş ve ücret ilişkileri mümkünün dışına çıkmış; nihayet, kavranabilen, elle tutulabilenle yakındakine bağlanabilen bir zihniyet oluşmuştur. Bu şartlar değişmeye başladığında da feodalitenin sonu gelmiştir.

Feodal toplum hiyerarşik bir toplum olmaktan çok eşitsiz, hiçbir zaman tam olarak düzenlenemeyen bir toplumsal sınıflandırmayı ortaya koymuştur[179].

Feodal toplumda karakteristik insan ilişkisi, bir astın en yakınındaki şefe bağlanması olmuştur. Böylece oluşan bağlar, belirlenmesi mümkün olmayan bir şekilde dallanıp budaklanıp, basamak basamak en küçükleri en büyüklere bağlamaktaydılar.

Ve nihayet bütün bunların yanında toprakların üzerindeki hakların hizmetlerin ödüllendirilmesine uyarlanmış bir şekilde sistemleştirilmesi ve bu hakların süresinin de sadakat süresi ile belirlendiği bir model olarak Batı feodalitesi en özgün çizgilerini meydana getiriyordu[180].

177 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 67.
178 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 87.
179 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 665.
180 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 663-670; Sarıca, *100 Soruda Fransız İhtilali*, s. 8-10.

II- Büyük Mülklerden Fieflere: *Kapalı Mülk Ekonomisi*

Ekonomik bakış açısından bu uygarlığın en çarpıcı ve en belirgin kurumu *büyük mülkler*dir. Büyük mülklerin kökleri Roma dönemine kadar gitmektedir. Bundan dolayı büyük mülkün örgütlenişi Avrupa için bir yenilik değildir. Ancak ticaretin ve kentlerin ortadan kalkmasıyla yeni bir işlevsel şekil aldı. Bu büyük mülkler, ürünü dış dünyaya sunacak tüccar sınıfının ve pazarların yokluğundan dolayı elde ettikleri ürünleri kendisinin tüketmek zorunda kaldığı *kapalı mülk ekonomisi* olarak tanımlanabilecek basit bir ekonomi türüne kendisini bağımlı kıldı. Burada, yine de, zorunluluktan kaynaklanan bir ticaret meydana gelmişse de bu profesyonel ve özel anlamda bir ticarî faaliyeti içermiyordu. Her mülk bütün ihtiyaçlarını; tarımsal araç, hizmetli, giysi, ahırlar, ambarlar, bira imalathaneleri vs. kendi başına karşılayacak şekilde erken Orta Çağların *malikâne organizasyonu*nu tamamlıyordu[181].

Senyör ve onun tebaasını teşkil eden insanlar, siyasî olduğu kadar ekonomik yönden de müstakil bir kuruluş meydana getirmiş oluyorlardı ki, feodal sistemin temelini teşkil eden ve *malikâne ekonomisi* olarak adlandırılan bu toprakların ortasında genellikle derebeyinin yaşadığı kalın surlarla çevrili bir şato içinde bir kilise, evler ve ambarlar bulunurdu. Şatoyu dıştan gelecek saldırılara karşı koruyan duvarların iç tarafına yani kapalı avluda ayrıca kumaş dokunan imalathaneler, demirci ve nalbant atölyeleri ile değirmen gibi malikânenin çeşitli ihtiyaçlarına cevap

181 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 16-17, 72-73.

veren iş yerleri kurulmuştu. Bunların dışında kalan fakat malikâne ekonomisine dâhil yerler ise tarıma müsait tarlalar ile hayvan yetiştirmeye elverişli çayır ve meralardı. Malikâne toprakları devam ettirilen bir ananeye göre başlıca ikiye ayrılırdı.

Bunlardan ilki, tipik ziraî işletme görüntüsünde olan bu malikânelerin en verimli toprakları olup, ki bu toplam toprakların dörtte bir ile yarısı kadar tutardı, senyörün kendisi için ayırdığı yerlerdi. Senyörün hususî çiftliği olan bu topraklar çeşitli sosyal sınıflara bölünmüş köylüler tarafından sadece kendisinin nam ve hesabına işletilirdi. Bu şekilde tarım yapılması için her türlü giderleri kendisi karşılayan senyör, mukabilinde elde edilen ürünün tamamının ambara girmesini sağlardı. Senyörün özel çiftliğinde tarımsal faaliyetlerin büyük bir kısmı toprağa bağlı ve yarı köle durumunda olan *Serfler* tarafından yapılırdı. Malikâne topraklarında senyöre hizmetle yükümlü çeşitli sınıflar bulunursa da bunlardan en az hür olanları serflerdi. Serfleri diğer köylü sınıflarından ayıran en bariz husus kendilerinin toprağa bağlı oluşlarıydı. Bazen çok cüzî bir ücret alan bu insanlar genellikle boğaz tokluğuna çalışırlardı; fakat senyörün angaryalarını en çok gören yine kendileriydi. İkinci olarak, *Fief* adını verdiğimiz ve senyör tarafından kendisine temlik edilen belli bir toprak parçasını alarak hizmetlerini yerine getiren kişilerdir ki ileride bundan bahsedilecektir.

Malikâne ekonomisi, her ne kadar tipik bir ziraî işletme şeklindeyse de, aslında tamamen politik ve sosyal bir mahiyet taşıyordu. Zira malikânenin yöneticisi olan senyör, topraklarının ve buralarda yaşayan köylülerin mutlak hâkimiydi. Kendisi, kral tarafından tayin edilmiş, soylu bir devlet memuru olabileceği gibi, havalinin başrahibi veya bir dük yahut kralı için savaştığı harpte büyük yararlılıklar göstererek toprak verilen bir şövalye de olabilirdi. Fakat hangi şartlar altında seçilirse seçilsin, senyörlüğün gereği olan şerefli işlerle iştigal ederdi. Bu konuda İlk Çağ asillerinin düşünce kalıntılarını Orta Çağ'da görmek mümkündür. Çünkü bu tesirler altında kalan senyörler esnaflık yapmak veya toprakla uğraşmayı hiçbir zaman kendilerine layık görmemişler, ancak malikâne toprakları sınırı içinde, koruyucu, idareci, hâkim veya askerî kumandan olmayı benimsemişler ve

bu görevlerle ilgili işlerle uğraşmışlardır[182]. Malikâne sisteminin ekonomik niteliklerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

–Malikâne dâhilinde yapılan ekonomik faaliyetler, kâr elde etmek amacıyla yapılmamaktadır. Kapalı aile ekonomisi sisteminin özelliklerini taşıyan malikâne rejiminde istihsal dışarıya satış için yapılmayıp sadece dâhilî tüketimi karşılamak amacına yöneldiğinden kârın doğmasına sebep olan satış olayı hiçbir zaman ortaya çıkmamış, dolayısıyla kâr ne gaye olmuş ve ne de gerçekleşmiştir.

–Tarımsal faaliyetlerde bir duraklama hatta gerileme göze çarpar: Fazla istihsalin satılması imkânının olmayışı, malikâne sisteminde, ancak ihtiyaç kadar istihsalde bulunmayı zorunlu kılmış ve bu nedenle toprağın veriminin arttırılması hiçbir zaman bir mesele haline gelmemiştir. O kadar ki, İlk Çağ'da uygulanan ve o zamana göre birtakım ileri tarımsal usuller bile sırf bu sebeple gereksiz hale gelmiştir. Hatta tarımdaki bu duraklama zaman zaman ortaya çıkan ve büyük sıkıntılara yol açan kıtlıkların sebeplerinden biri olmuştur.

–Ücret nakdî değil aynîdir. İçe dönük bu malikâne sisteminde istihsal edilen her şeyin istihlak edilmesi ve istihlak edilen her şeyin istihsal edilmesi, paranın lüzumsuz hale gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle derebeyi, fonksiyonlarını ifa edemeyen bir satın alma aracı yerine köylülere ücretlerini mal olarak ödemeyi uygun bulmuştur.

–Ücret miktarı serbest mukavele ile tespit edilmeyip, örf ve âdetlere göre tespit edilmektedir: Derebeyinin toprağında çalışan köylüler ile derebeyi arasında serbest bir mübadele söz konusu olmadığından karşılıklı menfaatler arasında da eşitlik bahis konusu olmaz. Bu ilişkilere menfaatlerden ziyade süregelen örf ve âdetler hâkimdir[183].

Böylece büyük mülklerin mevcut olduğu ülkelerde, bir amme otoritesi adına yapılan icraat yerine, 9.-11. yüzyıllar arasında

182 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 56 vd.
183 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 59-60.

yalnız büyük arazi sahiplerinin hususî hukuku üzerine oturan bir icraat sistemi yerleşti. Bu arazi sahibi, malikânesinde bulunan iki çeşit insan üzerinde, yani araziyi ekip biçen köylüler ile maiyet kuvvetini vücuda getiren harp adamları üzerinde farklı bir otoriteye sahip bulunuyordu. En eski otorite olan mal sahibi[184], serf olsun hür olsun malikânede yerleşmiş bulunan bütün köylülere şamildir. Sahip onlardan hudutsuz itaat isteyebilirdi. Bu nüfuz ve iktidar çoğu zaman kralın kati emri ile teyit edilirdi. Daha sonra ihdas edilen diğer çeşit hususî otorite harp şefi olan senyöre aitti. Bu otorite kaydıhayat şartı ile hizmetine girmiş vassalları olan muharipler üzerindeydi. Vassal, muharip senyöre diz çökerek sadakat ve hizmet yemini eder, onun adamı olurdu. Bu merasime *hommage* denirdi[185].

Bu dönemlerde bir insanın durumu, sivil ve ruhban azınlığın elindeki büyük mülk üzerinde çok sayıda kiracıya dağıtılmış toprakla olan ilişkisine göre belirleniyordu. Toprak sahibi demek, aynı zamanda özgürlüğe ve güce sahip olmak anlamına geliyordu. Böylece toprak sahibi aynı zamanda *Lort*tu. Senyör toprağında yaşayan serfler ise, hem sömürülen hem de korunan ve artık bağımlı olan kişilerdi. Büyük Orta Çağ mülkleri ortalama olarak 300 çiftlik *(mansi)* ya da yaklaşık 40-50 bin dönümlük araziyi kaplıyordu. Ancak bu toprak dağınık halde bulunuyordu. Mülkün merkezi, katedral, kilise, manastır ya da müstahkem bir şato biçiminde toprak sahibinin geleneksel karargâhı idi. Toprağın tümü her biri bir ya da daha fazla köye (*manor*) sahip olarak dağıtılmıştır. Manorlar toprağın verimliliğine göre değişen büyüklükte olmakla birlikte bir aileye yetecek kadar topraktan oluşuyordu. Hepsi de lordun yararına aynî resmleri ve çalışma yükümlülüğü içeriyordu. Lordun dışında bir manorun arazisi dâhilinde yaşayan herkes ya serf ya da yarı serf durumunda idi ki bunlara *Vilen* de denirdi. Malikâne zümresinin diğer bir sınıfı da *Fran*lardı. Senyörün özel çiftliğiyle şatosunun kendisine ilişkin hizmetlerini gören franlar, senyörlerle olan bu yakın ilişkileri ve direkt faydaları sebebiyle diğer sınıflara nispetle daha çok imtiyaza

184 *Dominus*, mal sahibi, sahip, efendi manasına gelir.

185 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi I*, s. 174.

sahip olmuşlardır[186]. Manastırlara ait manorlarda ise, manor ailesinin içinde imtiyazlı bir sınıf oluşmuştu. Manor ailesinin lorda olan bağımlılığı ikincilerin birinciler üzerinde yargı hakkını kullanması ile daha da artıyordu[187].

Senyörlerin yargılama yetkisi, kralın egemenliği altındaki feodal sınırlamaların genişliğine bağlı olarak, ülkeden ülkeye değişiyordu. Her manor yargısal bir bütünlük ortaya koyduğu gibi lortların asıl olarak oturdukları yerlerde bir kilise inşa etmelerinden dolayı dinî yönden de bir bütünlük arz ediyordu. Buradaki görevliler de lordun kendisi tarafından atanıyordu. Manorun sakinleri sadece lordun kiracısı olarak kalmıyordu. Aynı zamanda ve kelimenin tam anlamıyla onun adamıydılar. Manor içerisindeki serfler vergi vermeden evlenemedikleri gibi lorttan izin almaksızın manor dışından bir kadınla da evlenemezlerdi. Ölmeleri halinde ise, lort mirasın tümüne ya da bir kısmına sahip oluyordu. Ayrıca lort, bu manor içerisinde normal vergiler dışında ihtiyaç halinde ek vergiler de koyabilirdi[188].

Senyörün başlangıçta adamlarını yanında tutup onları teçhiz ettiği bu manor örgütlenmesinin yanında yukarıda zikrettiğimiz gibi senyör ile bağımlısı (vassal) arasında ikinci bir uygulama daha mevcuttur. Manor örgütlenmesinde lort, vassalı kendi toprağı üzerinde yedirme, giydirme, silahlandırma ve barınma şeklinde kendine bağlamış iken, bu ikinci uygulamada vassalın senyör tarafından kendisine temlik edilen *fief* adını verdiğimiz belli bir toprak parçasını alarak onun hizmetlerini yerine getirdiği görülmektedir. Senyör bu şekilde (Fransa'da 9. yy. sonlarında) vassalına bir arazi vererek bu yükten kurtuldu. Daha sonra topraktan başka şeylere de tatbik edilen bu usul Latince *fevuns* (fief) veya *feudum* (feodal) olarak tercüme edildi[189].

Bu fief usulü Fransa'da başlamıştır. Oradaki büyük malikânelerde senyör, fief olarak terk edilmiş arazinin sahibi olarak kalıyor ve vassalın ölümünden sonra bunu istirdat hakkına sahip

186 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 57.
187 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.73.
188 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 76 vd.
189 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi I*, s. 175.

oluyordu. Eğer vassalın evladı varsa hizmetin devamına ve fiefi elinde tutmasına müsaade etmek tabii idi. 11. asrın sonlarından itibaren harp adamı (senyör)nın her vassala fief olarak bir malikâne vermesi ve ölümünden sonra oğlunu hem vassal hem de fief sahibi olarak kabul etmesi umumileşti. Dükler, kontlar, ruhanî şefler gibi büyük zatlar kralın vassalları olmuşlardır. Makamlarını kraldan fief olarak aldıklarını kabul ediyorlardı. Feodal rejimi oluşturan şey, vassallık ile bir fiefe malikiyetin bozulmaz bir şekilde birleşmesidir. Bir fiefin bağışlanması ve kabulü, senyör ve vassalın arasında birbirlerine karşı hak ve görevlerini belirleyen bir sözleşme niteliğindeydi ve vassal tarafından senyöre bağlılık yemini edilmesiyle resmiyet kazanmaktaydı. Vassal, harp adamı senyörün evinde yaşadığı müddetçe kendisini ona tabi bir hizmetkâr olarak görüyordu. Fakat babadan intikal eden bir araziye yerleştiği ve burada bir ev sahibi olduğu, gelirini temin ettiği köylerin kendi hesabına çalıştığı andan itibaren kendini her şeyden önce fief olarak verilmiş arazinin sahibi olarak gördü ve senyöre hizmet mecburiyetini sıkıcı bir yük addederek bunu azaltmaya kalktı[190].

Karolenj döneminde ortaya çıkan ve imparatorluğun çöküşünden sonra da devam eden kargaşa ortamında birçok fief elindeki toprakları mülkiyetine geçirmiştir. Bu fief sahipleri I. Feodal Çağ'da aynı zamanda şövalye idiler. Çünkü bunlar at üzerinde tam donanımlı savaşıyorlardı. Ancak 12. yüzyıldan itibaren şövalyelik artık ayrı bir ayrıcalıklı sınıf haline gelecektir[191]. Bu dönemden itibaren şövalyelik sınıfına belli törenlerle girildi ve bu müessese belli kurallara bağlandı. Orta Çağlardaki bu katı hiyerarşi içerisinde önemli yeri olan ve bu ayrıcalıklı yerini ekonomik ve dinî üstünlüğünde gördüğümüz diğer bir sınıf ruhban sınıfı yani kilisedir.

Batı Avrupa 8. yüzyıldan itibaren tamamen tarımsal bir ekonomik duruma geri dönmüştü. Toprak tek yaşama kaynağı ve

190 Orta Çağ Avrupası'nda feodalitenin dayandığı dört temel kavram vardır: *Biat, yemin, temlik* ve *mahkeme.* Bunlar bütün feodal ilişkiler sarmalının omurgasını oluşturan unsurladır. Senyör ile vassalı arasındaki ilişkiler bu kavramlar etrafında şekillenmekteydi.

191 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 179-180.

zenginliğin biricik koşulu oldu. Topraklarından başka bir şeyi olmayan imparatordan en mütevazı serfe kadar nüfusun bütün kesimleri doğrudan ya da dolaylı olarak toprağın ürünleri ile yaşar duruma geldi. Öyle ki, 11. yüzyılda Avrupa halkının % 90'ı kırsal bölgede yaşıyor ve geçimini topraktan sağlıyordu. Nüfusu 1000'i aşan kent sayısı pek azdır. Taşınabilir zenginlikler ekonomik hayatta artık hiçbir öneme sahip değildir. Her türlü toplumsal varoluş toprak mülkiyeti ya da toprağı tasarruf temeline dayanıyordu.

Artık ordu manor ve fieflerden oluşuyor, yöneticiler ise büyük toprak sahiplerinden seçiliyordu. Feodal sistem, yalnızca her birinin toprağının bir bölümüne sahip olduğu, bağımsızlaşmış ve kendilerine devredilen otoriteyi miras haklarının bir parçası olarak gören kendi unsurlarının elindeki kanunsal otoritenin dağılışını temsil ederdi. Aslında ekonomik bakış açısından, Batı Avrupa'da 9. yy boyunca feodalitenin ortaya çıkışı toplumun tamamı ile kırsal medeniyete geri dönüşün siyasî plandaki yansımasından başka bir şey değildir. Peki bu derebeylik düzenine geçiş bir mecburiyetten mi kaynaklanmaktaydı? Buna evet cevabı vermek en doğrusudur.

Avrupa'nın uğradığı o büyük istila ve yağmalar, işgaller karşısında derebeyi koruma duvarları inşa edince halk ancak şükran ve sevgi borcu duyarak sevinmiştir. Çünkü bunlar kendilerine karşı değil kendilerinin faydası için yapılmıştı. Bunlar yükselmiş nöbet yerleriydi. Bunlar aynı zamanda halkın, biçtiği ekinlerin ve servetinin güvenilir bir deposu görevini üsleniyorlardı. Bir saldırı olduğu zaman kendilerine, eşlerine ve çocuklarına birer sığınak idi. Dolayısı ile her sağlam derebeylik şatosu geniş bir kırsal alanın güvencesiydi. Bu yeni savunma sistemi kendine uygun bir siyasî örgütlenmeyi de beraberinde getirdi. Feodalizm dediğimiz bu siyasî organizasyon basit bir yapılanmaya dayanır. Tepede ülkenin bütün toprakları Tanrı tarafından kendisine bağışlanmış bir kral bulunuyordu. Kral ise topraklarını fief adı verilen parçalara ayırarak vassal denilen adamlarına emanet etmiştir. Bunlar da aldıkları toprakları daha küçük parçalara bölerek kendi vassallarına dağıtmışlardı. Bu zincir bu şekilde en alt seviyeye kadar iniyordu. En basit şövalye

altında vassalı bulunmayan, buna karşılık üzerinde büyük lortlar ve senyörler olan kimseydi[192].

Anlaşılacağı gibi derebeylik idaresi, ortaya çıktığı istila çağı bakımından, bir ihtiyaçtı ve yaptığı görev külfeti karşılıyordu. İnsanlar, canları ve mallarını istilalardan koruyabilmek için derebeylerin her türlü tasarruf ve angaryalarına mahkûmdular. Ancak istilaların kesilmesi ile ihtiyaç ve mecburiyet ortadan kalkınca derebeyleri, ayrıcalıklarını korumak için geniş kitleleri tamamen sömüren, hiçbir yararı olmayan bir düzeni temsil etmişlerdir. Yani derebeylik merkezi yönetim tarafından yüzüstü bırakılan Fransa'yı kurtarmış, fakat daha sonra ülkenin başına bela ve yük olan ve bu sebeple de kin ve düşmanlığı üzerine çeken bir düzen haline gelmiştir[193].

Bütün bunların yanında Erken Orta Çağ Avrupası ya da I. Feodal Çağ'da *nüfus* oldukça azalmıştır. Bu çağda daha önce Roma hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan nüfus aynı coğrafyanın eski günleri ile mukayese edilmeyecek derecede azalmıştı. Bu azalma sadece kır nüfusu ile sınırlı olmayıp kentlerin nüfuslarında da büyük erimeler yaşanmıştı. Öyle ki, kentlerin nüfusları ancak birkaç binlik rakamlarla ifade edilmekteydi. Bu dönemde sanıldığının aksine eski Roma yolları da bakımsızlık ve ilgisizlikten yok olma noktasına gelmişti. Kötü ve güvensiz olan bu yollar yine de işlemekteydi. Ancak tüm Feodal Çağ boyunca işleyen ve oldukça düzenli olan tek posta hizmeti Venedik ile İstanbul'u birbirine bağlayan yol idi[194].

Erken Orta Çağ Avrupası'nın Merovenj döneminde Avrupa tamamen içine kapanık olarak yaşamıyordu. Bu içe kapanma daha çok 8. yüzyıldan itibaren başlayacaktır. Çünkü Avrupa uygarlığı ile komşu uygarlıklar arasında birçok *ticaret yolları* bulunmaktaydı. Bunlardan en canlısı, büyük bir ihtimalle Avrupa'yı Müslüman İspanya ile birleştireniydi. Bunun en iyi kanıtı ise, Müslüman altınının kuzey coğrafyasına kadar yayılmış olmasıdır. Karada ise, Tuna yolu Macarlar tarafından kapatılmasına

192 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 30.
193 Le Bon, *Tarih Felsefesi*, s. 52-53.
194 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 123-130.

rağmen, daha kuzeyden geçen yollar canlılığını sürdürebiliyordu. Ancak bu çağda Batı'nın satacak pek bir malı olmadığı için Doğu ile olan ticareti hep açıkla kapanmaktaydı. Çünkü Batı'nın köleden başka satacak bir şeyi yoktu.

Gerçekte Feodal Çağ'da *para* köylü sınıflar arasında tam olarak da kaybolmamıştır. Borçlu çoğu zaman borcunu mal cinsinden ödemektedir fakat teker teker değerleri saptanmış mal cinsinden. Böylece ortada para olmamasına rağmen, mal para cinsinden değerlendirilerek muameleye tabi tutuluyordu. Sikke kıtlığı para basma konusundaki kargaşadan da kaynaklanıyordu. Bu kargaşa siyasî parçalanmadan olduğu kadar ulaşımın güçlüğü ve zorluğundan da besleniyordu. Altın ancak Arap ve Bizans paraları veya onların taklitleri halinde tedavüle çıkıyordu. *Kapalı mülk ekonomisi* tablosuna rağmen sınırlı bir alışveriş ve takas vardı. Para dolaşımı ve ticaretin cansızlığı çok ağır bir sonuca daha yol açıyordu. Bu durum ücretin toplumsal rolünü sıfıra indiriyor, periyodik olarak para ödenmesinin dışında bir ödeme sistemine başvurulmasını doğuruyordu. Bu, ya ihtiyaç duydukları adamı yanlarına alacaklar, besleyecekler, giydirecekler ve o zamanlarda dendiği gibi "provende"sini[195] sağlayacaklar ya da o adama sağladığı hizmet karşılığında bir toprak vereceklerdi[196] anlamına gelmekteydi.

195 *Provende,* derebeyinin toprağında çalışan köylünün her türden ihtiyaçlarını ifade ediyordu.

196 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 130-134.

III- Erken Orta Çağ Avrupası'nda
Malikâne Halkı: Senyör-Köylü (Serf) İlişkisi

Erken Orta Çağ Avrupası'nda fiefler üzerinde yaşayan halk karışık bir sosyal yapı göstermekteydi. Bunlar toprağı işleyen köleler, serfler ve hür köylüler ile statüleri gereği çeşitli gelirlere hak kazanan malikâne lortlarından meydana gelmekteydiler. Orta Çağ'da kölelik devam etmekle birlikte bu malikânelerde esas iş gücünü serfler ve kısmen hür köylüler meydana getirmekteydi. Orta Çağ Avrupası'ndaki sosyal yapının bu alt tabakasını meydana getirenler Avrupa nüfusunun da ezici çoğunluğunu meydana getirmekteydi.

Malikânenin bu alt tabakasını meydana getiren kesimin konumu, malikâne lorduna karşı olan yükümlülüklerine göre belirlenmekteydi. Bu yükümlülüklerin en önemlisi *angarya* idi. Orta Çağ başlarında malikâne lordunun ekili alanın bir bölümünü kendine ayırdığı rezerv (demense) topraklarda gerekli iş gücü köylülerin yükümlülükleri arasında olduğu gibi her türlü araç-gereci de temin etmek zorundaydılar. Yarım işletmeye sahip olan köylünün ise daha az yükümlülükleri vardı. İş gücü ihtiyacının arttığı zamanlarda hür köylüler de bu angaryalara tabi oluyorlardı.

Malikâne toprağında *Vilen* adı verilen köylüler serflerden daha avantajlı bir durumda idiler. *Mans* adı verilen tarlalarında, kendileri için istihsalde bulunurlar, ancak elde edilen ürünün belli bir oranını senyöre verirlerdi. Bununla beraber bu vilenler belirli günlerde derebeyinin gösterdiği yerlerde çalışmak, ürünlerinin bir kısmını vergi olarak vermek mecburiyetindeydiler. Malikâne zümresinin diğer bir sınıfı da *Fran*lardı. Senyörün özel

çiftliğiyle şatosunun kendisine ilişkin hizmetlerini görenlere franlar denilmekte olup senyörlerle olan bu yakın ilişkileri ve direkt faydaları sebebiyle diğer sınıflara nispetle daha çok imtiyaza sahip olmuşlardır[197].

Serf köylüleri, angarya dışında kümes hayvanı ve yumurta verme, bazı özel ödemeler yapma gibi yükümlülüklere de tabi idiler. Serf kızını evlendirme halinde lorda bir ödemede bulunduğu gibi serfin ölümü halinde de onun en iyi hayvanını miras hakkı olarak lort alıyordu. Serf lordun izni olmadan toprağı terk edemezdi; hür bir kadınla veya başka bir malikâneden bir kadınla evlenmesi ancak lordun iznine bağlı idi. Serf malikâne içerisinde lordun fırın, değirmen vs. işletmelerini kullanma karşılığında aynî vergileri ödeme zorunda olduğu gibi posta hizmetlerini de yapmak durumundaydı. Bütün bu yükümlülükler karşısında kendisine ait küçük işletmesinde elde ettiği ürüne sahip oluyordu. Bütün bunların dışında serf, idarî, siyasî, kazaî ve cezaî olarak da lorda bağlıydı ve verilen cezalara itiraz edemezdi. Malikâne mahkemesinin kararları yazısız olup lordun inisiyatifi (malikânenin gelenekleri) dâhilindeydi.

Bu dönemde halkın ezici bir çoğunluğu dış dünyaya karşı korku, şüphe ve çekinme duygusu içindeydi. Halk manastırlarda dinî, feodal organizasyonlar içinde ise sosyal ve siyasî bir izolasyon ile kendi dünyasına çekilmiştir. Sanat, eğitim, ticaret, üretim ve iş bölümü en az seviyeye inmişti. Bu toplumsal yapı içerisinde yalnız iki sınıf; soylular ve ruhbanlar maddî ve manevî yönleriyle iyi bir durumdaydılar. Nüfus az, üretim kıt, yoksulluk aşırı boyutlardaydı. Sosyal yapı oldukça ilkel bir seviyedeydi. Değerler sistemi kuvvete ve inançlara dayanan bir toplumdu. Yalnız savaşçılık ve din adamlığı saygı gören mesleklerdi. İşçiler aşağılık serfler olarak görülüyordu.

197 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 57.

IV- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Kilise*

Kilise,[198] Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra gücünü koruyarak ve daha sonra onun bıraktığı boşluğu doldurarak daha güçlü bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu, Hristiyanları ezmede başarısız kalıp benimsemeye karar verinceye kadar çok zulüm yaptı[199]. Augustus'un Roma Barışı'ndan gerçekte faydalanan Hristiyan Kilisesi oldu. Kilise kök salmak ve yayılmak için bu fırsatı iyi kullandı. Sonunda da imparatorluğun mirasını devraldı[200]. Ayrıca Avrupa'da eski dünyanın yıkıntıları içinde Antik Çağ'ın kültürel değerlerini ele alıp geleceğe aktaran tek kurum kilise olmuştur[201]. Kilise örgütü çok özel bir hukuk ve titizlikle korunan yasama ve yargı ayrıcalıkları ile belirlendiğinden mensupları tam anlamı ile hukukî bir sınıf meydana getirmekteydiler. Papazlar dünyadan soyutlanmış kiliselerde ruhlarını eğitmekteydiler. Manastırlarda[202] ise, okullarını hiçbir zaman papaz cübbesi giymeyecek olanlara

198 *Kilise* kelimesi, Grekçe "ekklesia"dan gelir ve topluluk, toplantı, cemaat anlamındadır.

199 Sayime Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı XI.-XIII. Yüzyıllar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 38 vd.

200 Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 17.

201 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 146.

202 Manastır hayatı ilk olarak 4. yüzyılın sonlarında Avrupa'da görülmeye başlandı. İlk manastırlar St. Athanasius (öl. 371)'un İtalya'nın merkez ve kuzey bölgelerinde inşa ettiği birçok ev vasıtası ile doğuya ait muhtelif figürlerle bezenmiş olarak ortaya çıktılar. St. Martin Tour (ölm. 379), Arian Ostrogotlar arasında uzun süre misyonerlik yapan, Batı'da en erken ve en ideal bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 73-75.

açmamaya çalışıyorlardı. Gregorius reformu ile birlikte manastırlar papaların ve piskoposların kendi riyasetleri için adam yetiştirdikleri fidanlıklar olmuşlardı.

5. yüzyıla kadar Hristiyanlık yalnızca şehirlerde yayılmıştı. Ve Avrupa'da Hristiyanlığın yaygınlığı, coğrafyanın şehirleşme oranı ile orantılı idi. Bu yaygınlık kuzey ülkelerinde, Büyük Britanya'da ve göçebe toplulukların yaşadığı yerlerde oldukça zayıftı. 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Hristiyanlığın köylüler ve barbarlar arasında yayılması büyük ölçüde tamamlandı. Böylece şehirlerden başlayarak köylere kadar inen kilise örgütlenmesi de tamamlanmış oluyordu[203]. Hristiyanlığın yayılması sürecinde ruhban heyeti, yerli dinleri bıraktırmak için eski itikatların kökünü kazma gereği pek fazla duymadı. Hristiyanlığı kaba ve cahil topluluklara kabul ettirmek için ibadeti sadeleştirdiler ve halkın mucize ve şifa bulma yerlerinin kutsiyetini de kabul ettiler. Anadolu'da da Pavlosçuluk şeklinde gelişen Hristiyanlık yerli inançların din içerisinde özümsenmesini ifade ediyordu. Her ne kadar ruhban heyeti dinin kaidelerini yeknesak bir surette tatbik etmeye çalıştı iseler de, 4. yüzyılda Hristiyanlar *teslis* (üçleme) konusunda ayrılığa düşmüşlerdi. Hristiyanlığı ilk kabul eden barbar topluluklar olan Got, Vizigot, Vandal, Burgond ve Longobardlar imparatorun bir *"Arian"* olduğu devirde ihtida etmişlerdi ve kendileri de Arian kalmışlardı. Onlar kendi milletlerinin rahipleri ve kendi dilleri ile ibadet ediyorlardı. Ortodoksluk mezhebine sadık kalmış imparatorluk halkı bunları mutezile kabul ederek kendilerinden nefret ettiler[204]. Daha geç gelen barbarlardan ve Merovenj hanedanının kurucusu Clovis, kendini vaftiz edince Romalı Hristiyanlar arasında yerleşmiş olan Franklar onların dinini kabul ettiler[205].

Kilise örgütünün en altında kırsal kiliselerin az eğitimli ve az gelirli papazları bulunuyordu ve Papa Gregorius'tan önce hemen hepsi evli idi. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere rahip ve keşiş sülaleleri ortaya çıkmıştır. Zirvede ise, ruhanî ve dünyevî

203 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 99-100.
204 Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı*, s. 33 vd.
205 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 98.

hiyerarşilerinin birleşme noktasında kilise kodamanları bulunuyordu. Başrahipler, piskoposlar, başpiskoposlar servet, iktidar ve komuta yetkileri gibi güçleri ile bu büyük kilise senyörleri en yüksek kılıç baronları ile aynı düzeydeydiler. Kilise'nin, ilke olarak her türden dünyevî işlerin dışında olması gerekiyor idi ancak feodal toplumun karakteristik yapısı içinde "kilisenin feodalleşmesi" de bir gerçektir. Bu gerçek, "kilise prenslikleri"nin ortaya çıkması ile kendini gösterdi. Karolenjler, Roma ve Merovenj geleneğine sadık kalarak piskoposun kendi dinî bölgesindeki dünyevî yönetime katılmasını normal görmüşler, hatta bunu teşvik etmişlerdir. Bu, kralın temsilcisine yardımcı olarak, bazen de onun denetleyicisi olma biçiminde, ortaya çıkıyordu. Piskopos, kontun ya yardımcısı ya da onu görevini yerine getirirken denetleyen oluyordu. Bu denetleme piskoposun idaresindeki dinî bölgenin kırsalında değil katedralin bulunduğu kent kısmında söz konusu idi. Krallar bir süre sonra bunlara para basmanın yanında kırsal bölgenin idaresini de verdiler. Kralların buradaki gayesi, ruhbanlarda irsî mülkiyete geçirme olmadığı için, topraklarını korumak idi. Çünkü atamaları kral tarafından yapılmaktaydı. Böylece Frank coğrafyasında kralların yerli kodamanlara ve düklere karşı dayandıkları *piskopos-kontluklar* ortaya çıkmıştır. Ancak papalar ile imparator arasındaki mücadelelerde bu kilise prensliklerinin Alman millî birliğinin dağılmasına etki edecekleri açıktı[206].

Ayrıca kilise mensuplarının üretime katılmaları bir yük ve zaman israfı olarak kabul edilmiş ve onların başkalarının yorgunluğundan geçinmeye hakları olduğu kabul edilmişti. Diğer taraftan, inananların sadakatleri ile oluşturulan, kiliselerin mal varlığı, gerçekte ise azizlerin mal varlığı, esas olarak senyöral nitelikteydi. Böylece kilise kodamanlarının ellerinde bazen bir eyalet büyüklüğünde muazzam servetler birikmekteydi. Onlar, aynı zamanda bir komuta yetkisine de sahip oldukları için, her düzeyde ve çok sayıda laik bağımlının patronu haline geliyorlardı. Köylü, serf ve halk açısından da bir senyörün yanında çalışmaktansa bir kilise kodamanının yanında çalışmak bazen

206 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 609-612.

daha avantajlı olmuştur. Ancak bazen de katı kilise kurallarından dolayı tersi olabiliyordu.

Bu şekilde büyük bir iktidar merkezine dönüşen kilise iki tehlike ile karşı karşıya kalıyordu:

Bunlardan ilki, kilisenin gerçek niteliklerinden çok çabuk uzaklaşması idi. Bunu Reims kodamanının şu sözleri güzel ifade etmektedir: "Eğer ayin olmasa idi Reims piskoposu olmak ne güzel şey olurdu."

İkincisi ise, kilisenin zenginliği karşısında sivillerin, senyörlerin, bilhassa fakirleşen halkın kıskançlığı ve kalplerinin kinle dolmasıdır.

Kilise örgütü içerisinde de bir biat hiyerarşisi oluşmuş ve yerleşmiştir. Onlar da birinin adamı oluyorlardı. Köy kiliseleri, eğer senyörün mülkünde iseler, onun tarafından atanıyorlardı ancak yine de krala bağlı olmayı yeğliyorlardı. Manastırlarda ise, çoğunlukla kurucusu ve mirasçıları tarafından atamalar yapılmaktaydı. Karolenjler döneminde piskoposların merkezden atanması ilkesi ağır basmıştır. Onların aldıkları "yetki belgesi" bir değnek ve piskoposluk yüzüğü idi. Yine de kralların elinde olan piskopos ve büyük manastırların başrahiplerini atama yetkisi, feodal toplumun temel bir özelliği olarak merkezdeki yetkinin parçalanması, burada da kendini gösterdi ve kralın bu yetkisi zamanla zayıfladı.

Gregorius reformu ile piskoposluk otoritesi kuvvetlendirilmiş, bağış ve satın alma yolu ile birçok köy kilisesi laiklerin elinden alınmış ve manastırlara geçmiştir. Öyle ki, artık kilisenin en yüksek makamlarının dünyevî güçlere tabi olmaları önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Dinî öğreti ile sivil halk arasındaki bağ kopma noktasına gelmiştir. Bir taraftan da kilisenin ulu önderleri ile devlet başkanlarının mücadelesi artmış ve devlet başkanlarının kilise karşısında kullanacakları bir güç kalmamıştır.

Kilise mensupları en alt seviyedeki bir köy cemaatinin papazından kademe kademe yukarıya kadar gelirleri halktan alınan bağış ve senyörlerin onlar için koydukları vergilere dayanıyordu ve bu çizgi içerisinde de artıyordu. Bunun yanında, aldıkları toprak bağışları zamanla üzerinde yüz binlerce serfi çalıştıracak

duruma gelmiştir. Kilisenin günah çıkartma, cennete gönderme, din uğruna cihat için bağışları, –ki özellikle Haçlı Seferleri boyunca uygulanan bir sistemdi– önemli bir ödenti yükünü oluşturuyordu[207]. Ayrıca Orta Çağ Avrupası'nda İncil'i sadece bunlar okuyabildikleri gibi en basit okuma ve hesap işlerini de ancak ve sadece bunlar gerçekleştiriyordu. Bu yönüyle erken Orta Çağ Avrupası tam bir cehalet ve karanlık içerisindeydi. Dolayısıyla kralların ve baronların sekreterlik ve noterlik gibi personeli de bu sınıfın imtiyazı altında bulunmaktaydı. Kilise, bu toprağa dayalı feodal yapılanmanın önemli bir direğiydi ve onu korumaya çalışıyordu. Bundan dolayı da, ticareti, fazla kârı, faizi yasaklamasının altında kendi rantını koruma kaygısı bulunmaktaydı. Bu da Orta Çağ Avrupası'nın en belirgin özelliklerinden biri olan skolastik düşüncenin hâkim olması anlamına gelmekteydi.

Senyör ile vassalları arasındaki biat müessesesi piskopos, başrahip, papaz gibi alt dilimlerden bir üste biatlerin ortaya çıkmasını doğurdu. Önceleri kralın görevleri arasındaki bu kilise mensuplarını atama, feodal toplumun temel karakteristiği olarak merkeze ait hakların parçalanması burada da kendini gösterdi ve atamalar kilisenin bulunduğu merkezden yapılmaya başlandı. Avrupa'da Kluni tarikatı gibi örgütlenmeler de feodal toplumun merkezinde bulunmaktaydı. Bu gibi tarikatlar çok geniş topraklara sahip olup bu toprakların domainlerinin işlenmesinde kolaylık sağlaması için kendi arasında özerk senyörlüklere bölünüyordu ki, bunlara da *dekanlık* deniliyordu. Buradaki domainler (kilise toprakları içerisinde bir birim) daha önce bahsettiğimiz büyük mülklerde lordun asıl olarak ikamet ettiği şatosunun ve kilisenin bulunduğu birimi karşılıyordu. Bu senyörlüklerde *kilercibaşının haznedardan daha önce gelmesi nakdi ekonominin değil domain ekonomisinin esas olduğunu* göstermektedir. Bu tarikatlar ortaya çıkmadan daha 8. yüzyılda Fransa'daki toprakların 1/3'ü kilisenin eline geçmiştir.

207 Keşişlerin ve Katolik papazların evlenmeme zorunluluğu pagan hermetizminin Pisagorcu gizli örgütlenmesi içerisinde uygulanan bir kural olup Aziz Paul tarafından Hristiyanlığa sokulmuştur. Bkz. Aytunç Altındal, *Yoksul Tanrı Tyanalı Apollonius*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

Kilise bu anlamı ile Avrupa'nın en zengin kuruluşu olma yoluna girmiştir. Manastır tarikatları kurulduktan sonra (Benediktenler 6. yüzyılda kurulurken, Cluny [Kluni] tarikatı 910 yılında kurulmuş olup daha sonra Hristiyan âleminde Cistercian [Sistersiyen] olarak anılmışlardır) bunlara ait olan toprak bağışları daha da artmıştır[208]. Bunlardan Benediktler, Karolenj Kralı Louis'den de destek almışlardı[209]. Öyle ki, papa bir ara İtalya topraklarında tahıl, demir, zeytin ve ormanlardan oluşan 5500 km²lik toprağa sahip olurken bazı Fransız piskoposları 9. yüzyılda 40.000 dönümden fazla toprağa sahip olabiliyordu. Saksonya bölgesinde ise, bir rahibe manastırı 15.000'den fazla çiftliğe sahip olabiliyorlardı. 11-12. yüzyıllar arasında manastırlar Orta Çağ Avrupası'nın en önemli kredi veren kuruluşları durumuna gelmişlerdi[210]. 11. yüzyıldan itibaren manastır tarikatları, gündelik işleri ile duayı bağdaştıran bir dindarlığı temsil etmişler ve Orta Çağ Avrupası'ndaki değişimde etkili olmuşlardır[211]. Bu toprakların işletilmesi ile elde edilen gelirlerin 1/3'ü yerinde kullanılmakta geriye kalan kısım tohumluk ve ambarlarda saklanmaktadır ki, bazı ihtiyaç maddeleri için bunların bir kısmı pazarlara gönderiliyordu.

208 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 101.
209 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 138.
210 Lee Goff, Ortaçağ *Batı Uygarlığı*, s. 62.
211 Lee Goff, Ortaçağ *Batı Uygarlığı*, s. 63.

V- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Bilim ve Kültür*

Erken Orta Çağ Avrupası'nın tam anlamıyla anlayabilmek için *bilim ve kültür* açısından da bakmak gerekmektedir. Kavimler Göçü ile başlayan ve beş asır süren göçebe toplulukların istilası, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra *bilim geleneğini* de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştı. Antik Çağ'ın kültür değerlerini ele alıp ilerisi için kurtaran ise *kilise* olmuştu. Böylece barbar kavimlerine antik bilimi benimsetme işinde din çıkış noktası olmuştur. Zaten bu göçebe topluluklar da bilhassa kültürel alanlarda Roma İmparatorluğu'nun mirası olan üstünlükleri ellerinden geldiğince benimsemeye hazırdırlar[212]. Yerleşik medeniyetten mahrum olan kavimler kilisenin aracılığıyla eski dünyanın kültür değerlerini yavaş yavaş benimseyerek yetişmişlerdir. Daha sonra Rönesans ile başlayacak Avrupa'nın yeni kültürünü, artık ergenliğe kavuştuklarının bir ispatı olarak, bu genç kavimler hazırlamışlardır[213].

Avrupa tarihinde MS 500 ile 1000 yılları arası bilim ve kültür hayatının en düşük seviyeye ulaştığı yıllardır. Avrupa'nın uğradığı istilalardan sonra laik okullar çoğu yerlerde ortadan kalktı. İtalya bir istisna teşkil eder gibidir. Zira Ostrogot ve Lombard istilasına rağmen laik okullar ayakta kalabildi[214]. Daha sonra Grek ve İslam biliminin ortaya çıkması ile 12. yüzyıldan itibaren yeni bir birikim ortaya çıkmaya başladı ve 13. yüzyıl başlarına kadar yavaş yavaş gelişen bir seyir aldı. Bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun

212 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 29.

213 Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 146.

214 Frederick B. Artz, *Orta Çağların Tini*, çev. Aziz yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1996, s. 246.

giderek dağılması, dönüşüme uğraması ve Hristiyanlığı bir devlet dini olarak zafere ulaştırmasının sonunda gelmiştir.

İmparatorluğun ilk yüzyılının belirgin özelliği olan güçlü merkezî yapının çöküşü ve şehir hayatının çözülüşü karşısında Batı Avrupa'daki entelektüel hayatın gördüğü zarara hiç şaşmamak gerekir[215]. Yine de Hristiyanlığın var olma mücadelesi sürdürdüğü, zayıf ve etkisiz olduğu döneme rastlayan Roma İmparatorluğu'nun ilk birkaç yüzyılında antik dünyanın en büyük bilimsel eserlerinden bazıları Grekçe olarak yazıldı. Tabii ki, bunların bir kısmının daha sonraki Orta Çağ bilimi ve Rönesans dönemi üzerinde tesiri olacaktır. Matematik, Tıp, Biyoloji gibi bilim dallarında İsa'dan sonraki yüzyıllarda önemli çalışmalar oldu. Dördüncü yüzyılda Hristiyanlığın zaferi ile birlikte daha önceki yüzyıllarda yüksek düzeyli teorik bilim geleneğini kavramayı, geliştirmeyi ve sürdürmeyi başaran insanları artık imparatorluğun ne doğusunda ne de batısında görmek mümkün değildir.

Ancak tutulan yolun tabii bir sonucu olarak, kilise antik kültür değerlerinden kendisine ancak uygun olanları seçecektir. Kilise o gün bunu yapabilecek tek kurumdu. Çünkü Roma'nın yıkılmasından sonra ayakta kalabilmiş tek büyük güç idi. Bu süreçte, tabii olarak, Avrupa'ya gelen yeni unsurlar da Orta Çağ kültürüne katkıda bulunmuşlardır. Ama yine de, genel anlamı ile, Orta Çağ bilim ve felsefesi Hristiyanlaştırılmış bir antik felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır[216].

Orta Çağ felsefesinde daha başlangıçta bir çatışma Augustinus'un temsil ettiği resmî kilise öğretisi ile *Yeni Platonculuk*[217] arasında doğmuştur. Kilise öğretisi, felsefenin ana ödevinin kilise öğretisini *bilimsel bir sistem* olarak oluşturmak olduğunu

215 Edward Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, çev. Aykut Göker, V Yayınları, Ankara 1986, s. 1-2.

216 Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 146-147.

217 Yeni Platonculuk (Yeni Eflatunculuk), MS 270 yılında ölen Plotin'in, (Eflatun'un) ideler nazariyesine dayanarak ortaya attığı mistik bir felsefedir. Plotin'e göre dünyanın ulvi kaynağı "Bir-Vahid"dir. "Bir"den akıl veya zekâ, ruh ve madde çıkar. Bu felsefe, Hristiyan ve İslam dünyasında tasavvufun felsefî bir muhteva kazanmasında tesirli olmuştur. Bu açıdan Yeni Eflatunculuk bir varlık ve bilgi nazariyesi olmaktan çok mistik bir hukuk ve devlet felsefesidir. Bkz. S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1984, s. 319-320.

söylemiştir. Bu haliyle de Orta Çağ felsefesi artık skolastik bir felsefedir, bir okul bilgisidir. Yeni Platonculuk akımı ise, ilk planda kiliseyi göz önünde bulundurmaz; onu Tanrı ile birleştirecek o mutlu bilgiye ulaştırmayı hedef alır. Bu yolda olduğu müddetçe de, Orta Çağ felsefesi bir *mistisizm*dir. Skolastik için esas, kilisenin ortaya koymuş olduğu öğreti iken; mistisizm için *ferdî* dindarlıktır[218]. Erken Orta Çağların felsefesi bir yönüyle Kilise Babalarının Felsefesi (Patristik Felsefe) idi. 9. yüzyıla kadar devam eden bu felsefenin en güçlü düşünürü Kuzeybatı Afrikalı *Aurelius Augustinus* (345-430) olmuştur. Patristik felsefe, Hristiyanlık dininin öğretisini oluşturmak, bu öğretiye bir biçim vermek çaba ve denemelerini ihtiva ediyordu. Augustinus'tan önce başlayan bu öğretiye sistemli bir birlik ve bütünlük kazandıran, Hristiyan inançlarını bilimsel bir sistem içine yerleştiren ve dolayısı ile Hristiyanlığın *dogma*sını kesin olarak kuran odur. Augustinus felsefesi, Hristiyanlık felsefesidir. Skolastik felsefe, Patristik felsefede alınan bu değerleri temellendirmek ve sistematik olarak derleyip toparlamak yönündeki çabaları esas alır[219].

Ne yazık ki, bunların bir sonucu olarak, altıncı yüzyılın başlarından itibaren, kilise çağın yetenekli insanlarının çoğunu ya misyonerlikte ya da örgütsel ve doktrinel anlamda kendi hizmetinde kullanmıştır. Bu dönemden itibaren paganizme karşı yürütülen yoğun ve sert bir polemikle Grek felsefe ve biliminin üzerine âdeta kara bir örtü atılmıştır. Bu tablo içerisinde zaten insanların gidecekleri başka kapı da kalmamıştır. Ancak yine de 5. ve 8. yüzyıllar arasında bazı Hristiyanlar, zikrettiğimiz gibi kilise sayesinde ve kilisenin işine yaradığı oranda, bilime bir dereceye kadar ilgi gösterebilmişlerdir. Bunlar bütün bir Orta Çağı, özellikle 1200'den öncesini, derinden etkileyen ve Latince yazılmış olan ansiklopedi yazarlarıydı[220]. Ancak bunlar bir taraftan da uyumsuz ve anlaşılmaz bilgilerden oluşan tutarsız ve sistemsiz bir bilgi kaosu olarak görünüyordu. Öyle ki, Avrupa'nın önündeki önemli engellerden bir tanesi Latince olan bu Ansiklopedik bilimdir. Misal olarak coğrafya ve yerbilim, Hristiyanlığın kutsal metinlerini yazanların hiç de umurunda değildi

218 Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 147-148.
219 Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 148-152.
220 Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, s. 4-8.

ve Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen dönemde coğrafya bilgisi gelişme yerine yozlaşmıştı[221].

Grek biliminin teori ve sonuçlarını yaygınlaştırmayı ve kitlelere ulaştırmayı hedef alan öğretimdeki el kitabı ve ansiklopedi geleneği Aristotales'in unutulmaz katkıları ile en önemli aşamasına ulaşmıştır. Helenistik Çağ boyunca süren bu çalışmalar Öklid, Arşimet, Pergeli Apollonios, Hipparkhos ve diğerlerinin fizik bilimleri alanında verdikleri eserlerin, tıp ve biyoloji bilimlerindeki eserlerle birleştiği çağdır. Bunları coğrafya, meteoroloji, astronomi ve diğer bilim dallarındaki el kitapları takip etti.

Romalıların Yunanistan'ı fethetmelerinin sonucu, MÖ 1. yüzyılda, Grek kültürü ile temas ettiklerinde, Grek el kitabı geleneği iyice yerleşmişti. Romalılar bu eserleri kendi kültürel yararları açısından büyük bir beğeni ile yorumlamışlardı. Ancak Romalılar bu bilim geleneğinden etkilendilerse de teorik olarak bilimle bir ilgileri olmadı. Onlar Grek biliminin sonuçları ile hafif de olsa bir tanışıklık kurmaya zorlanınca, el kitabı yöntemi bunun için biçilmiş bir kaftan oldu. Bunların çoğunluğu bilgilerini Latince çevirilere borçlu oldu. Kısa zamanda Romalılar kendi bilim el kitaplarını kendileri derlemeye başladılar; elbette bunlar Grek karşılıklarından daha alt düzeydeydi. Latin ansiklopedi geleneği MÖ 1. yüzyılda Marcus Terrentius ile başlasa da bunun iki önemli erken temsilcisi Seneca (ölm. MS 68) ve Büyük Plinius (MS 23-24/79) idi.

4. ve 8. yüzyıllar arasında, ansiklopedi yazarları, bütün bir Orta Çağ'ı, özellikle 1200'den öncesini, önemli ölçüde etkisi altında bırakan bir dizi Latince eserler yazdılar[222]. Ama şurası bir gerçektir ki, Batı dünyası Grek biliminin sağlam kökenine ulaşmadıkça Latin ansiklopedicilerinin seviyesinin üzerine çıkamazdı. 8. ve 9. yüzyıllarda Araplar var olan Grek biliminin büyük bir bölümünü Arapçaya aktarıp bu bilime katkıda bulunurlarken ve Grekçe konuşan Bizans İmparatorluğu'nun Grek biliminin okunmasını ve incelenmesini sürdürdüğü bir dönemde Batının önündeki tek şey zikrettiğimiz gelişmemiş ansiklopedik bilim olmuştur.

221 David Oldroyd, *İnsan Düşüncesinde Yerküre*, çev. Ülkün Tansel, Tübitak, Ankara 2003, s. 36.

222 Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, s. 8-9.

VI- Erken Orta Çağ Avrupası'nda *Hukuk*

Hukukun penceresi de Orta Çağ Avrupası için farklı bir tablo göstermiyordu. Roma dili ile konuşan ülkelerde, Romalı ve göçebe topluluklar iki ayrı toplumsal yapılar olarak üç asır birbirlerine karışmadan yan yana yaşadılar. Bu süre içerisinde her ikisi de örf ve âdetlerini, hayat tarzlarını muhafaza ediyorlardı. Ancak Frank, Longobard, Vizigot kral ailelerinden başlamak üzere zamanla yukarıdan aşağıya bir değişme, Roma asalet sınıfı içinde bir kaynaşma ortaya çıktı. Öyle ki, Roma asilzadeleri çocuklarına Cermence adlar verdiler ve Cermen örf ve âdetlerini kabul ettiler[223].

Roma'nın sonlarından itibaren barbar krallıklar çağında yazılı hukukun yanında ağızdan ağza geçen bir gelenek bölgeleri ortaya çıkmıştır. Bir sonraki dönemi –feodal dönemin gerçekten oluştuğu çağ– belirleyen temel özelliklerden biri bu marjın ölçüsüz bir şekilde büyüyerek bazı ülkelerde hukuk alanının tümünü kapsamasıdır. Bu dönemde Almanya ve Fransa'da artık yasama sona ermiştir ve son kral kararnamelerinin tarihi 884'te kalmıştır. Bazı yerel prensler şurada burada birkaç yasa yayınlayıp genelliği çok az olan bazı önlemler alabiliyorlarsa da aslında bu yazılı hukukun çöktüğünün bir kanıtıdır. Eskiden açık bir şekilde formüle edilmiş kurallara artık bir şeyler eklenmiyorsa bunun gerçek nedeni bizzat bu kuralların unutulmaya terk edilmesiydi.

Karolenj iktidarında keyfi bir hukuk olan Cermen hukuku, Roma hukukunun yerini aldı. İnsanlar, yaşadıkları ülke yasalarına göre değil, bağlı oldukları ulusun yasalarına göre yargılandılar[224].

223 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 95-96.
224 Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 69.

10. yüzyıl boyunca Karolenj fermanları gibi barbar yasaları da yazıya dökülmekten ve kullanılmaktan yavaş yavaş uzaklaşmış, bir geçici atfın dışında adları anılmaz olmuştu. Zaten isteseler de bu atıfları yapamıyorlardı. Zira Roma yasalarına atıf yapmak Latince anlamak anlamına geliyordu. Oysa kıtadaki tüm eski hukuk metinlerinin ortak dili olan Latinceyi anlamak çok az istisnanın dışında sadece yazıcı-rahiplerin tekelinde idi. Kendi hukukunu elde etmiş olan kilise toplumunun bu dili başkalarına öğretmeye niyeti de yoktu. Bu dinî hukuk ise, sadece rahiplere açık olan okullarda öğretiliyordu. Yargılama usulünde avukatlar yoktu ve bütün şefler aynı zamanda yargıçtı. Bunun anlamı ise, yargıçların neredeyse tamamının okumayı bilmemesi idi. Bu durum hukukun gerilemesi ile eğitimin gerilemesi arasındaki paralellik ve ilişkiyi ortaya koymaktaydı. Artık Fransa ve Almanya'da laikler arasında eski hukukların gerilemesi ile eğitimin gerilemesi birbirlerine paralel gitmekteydiler. Böylece hukukun tek canlı kaynağı olarak sadece *örf* kalmıştır[225].

Örfî hukukun yerleşmesi aynı zamanda hukukta feodalleşmeyi, parçalanmayı da getirmiştir[226]. Birey nerede ikamet ederse etsin kendi atalarının hukukuna bağlı kalıyordu. Böylece çoğul bir hukuk anlayışı yerleşiyordu. Bu yerel örfler rejiminde toprak üstünde belirli sınırlar içerisindeki her insan topluluğunun kendi ayrı hukukunu geliştirmeye yöneltmiştir.

Yine de hukuk düzenlemesi adına söylenecek birkaç örnek gösterilebilir. Bu çerçevede Roma İmparatorluğu toprakları üzerinde barbar krallıklar çıkardıkları emirlerle yeni düzenlemeler getirmişlerdir. Bu kodlamalarda veya hukukî düzenlemelerde Roma hukukunun tesiri vardır. Ancak çıkan tablo barbarlaşan Roma hukukuydu. Barbarlaşan Roma hukukunun üç temel ifadesi beşinci asrın sonunda ve altıncı asrın başında ortaya çıktı. Bunlar:

1- Ostrogot krallarının fermanları,

2- Lex Romana Burgondionum,

225 Bloch, *Feodal Toplum*, s.

226 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 29.

3- Kral II. Alarik'in emri ile 506'da derlenen Vizigotların Roma Hukuku.

Bunlardan Vizigotların derlemesi Orta Çağ'ın ilk yarısı boyunca Batı Avrupa'nın her tarafında Roma hukukunun standart kaynağı haline geldi[227]. Böylece bu krallıklar hâkim oldukları bölgelerde Roma'nın yozlaşmış hukukî âdetlerini uzun süre uyguladılar. Şurası açıktır ki, artık bir zamanlar bir sistem arz eden imparatorluk hukukunun parçalarına yedirilen, epeyce itibarını yitirmiş ve Cermenize bir biçim kazanmış hukukî âdetlerle karşı karşıyayız. Çünkü, o dönemin hiçbir devleti diğer tüm kanunları hariç tutarak kendi sağlam hukukî düzenlemelerini zorla kabul ettirecek kadar güçlü değildi. Ayrıca etnik durum ve nüfusun yapısı, her yöredeki nüfusun olağan muamelelerini bir düzene sokmak için, mahalli âdetleri ortaya çıkardı. Böylece Roma hukukunun bölgelere göre değişen millî renkler alması Orta Çağ feodal yapısına bir paralellik arz ediyordu. Bu durumda Roma tesirinden en az etkilenen İngiltere dahi bu konuda istisna teşkil etmemektedir. İngiliz kitapları büyük ölçüde krallarla birleşen kilise tarafından yürürlüğe sokulan dıştan getirilmiş bir Romalılaştırmayı göstermektedir.

Yazılı hukukun canlanması ise, ancak 12. yüzyıl ortalarından itibaren başlar. Oysa daha 11. yüzyıldan itibaren hukuk çalışmalarının yönü dikkat çekici biçimde değişmeye başladı. Bu çağ Avrupa uygarlık tarihinde çeşitli yeni hareketlere tanıklık etmiştir. Feodalizm tam ve istikrarlı bir sistem içinde kristalize olmuştu. Norman eyaletleri etkin bir yönetim ve politik düzen umudu ile yükseliyordu. Skolastiğin temelleri sağlam bir şekilde yayılmıştı. Lombard ülkeleri parlak bir ekonomik gelişmenin işaretlerini vermeye başlamıştı. Bu büyüyüp gelişen kendine güvenin arka planında hukuk biliminde bir kendiliğinden uyanışı fark edebiliyoruz. Orta Çağ Avrupası'nda dinî hukukun yanında Roma hukuku da 1170'li yıllarda bazı bölgelerde okullara girmeye başladı[228]. Yine bu dönemden itibaren Provence bölgesinde kilise

227 Vinogradoff, *Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku*, s. 24; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 28-29.

228 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 205.

mensubu olmayanların da bu hukuku anlayabilmesi için halk dilinde özetler yazılmaya başlandı. Esasen hukuk öğreniminin dört güçlü merkezde ortaya çıkışı bunu göstermektedir. Bunlar Provence, Lombard şehirleri, Ravenna ve Bologna. İtalya'da Bologna nasıl yükseliyorsa Fransa'da da Paris Üniversitesi Roma Hukuku alanında önemli bir merkez olma yolundaydı. Aslında Avrupa'daki üniversite geleneğinde bile Salermo, Paris ve Bologna Üniversiteleri bir gelenek oluşturmuşlardır[229]. İngiltere'de de Roma hukuku mahkemelerce tanınan ve uygulanan İngiliz müşterek hukukunun temel bir unsuru haline gelmemiş ancak müşterek hukukun temellerinin atıldığı önemli bir dönem olan 12. ve 13. yüzyıllar boyunca hukuk öğretilerinin şekillenmesinde güçlü bir etkide bulunmuştur[230]. 15. yüzyılda artık Roma hukuku örf ve âdetlerin yerini kısmen almıştır.

229 Artz, *Orta Çağların Tini*, s. 252-254.

230 Vinogradoff, *Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku*, s. 82.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPA TARİHİ

A- GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN *(II. Feodal Çağ)* SİYASÎ TASLAĞI

I- Geç Orta Çağ Avrupası'nın Siyasî Tablosu: Dış Yayılma

11. yüzyıl Avrupa'sı toparlanmasını tamamlayıp artık kabına sığamayacağını gösteren gelişmelere tanık olmuştur. Batı Avrupa'nın güçlenen görünümü, kendini en açık bir biçimde, Latin Hristiyanlık dünyasını belirleyen sınırları her yönde genişletmesinde ortaya koydu[231]. İskandinavya'nın ve Kelt ülkelerinin batı kanadının tam anlamıyla Avrupa toplumunun bir parçası durumuna gelmesi ancak Norveç ve İskandinavya'nın 1000 yılında Hristiyanlığı benimsemesi, Büyük Britanya'daki Galler ülkesinin ve İrlanda'nın 1171'de Anglo-Norman şövalyeleri tarafından zapt edilmesiyle tamamlandı. Aslında 9. yüzyılda Şarlman imparatorluğunun çökmesi ile Avrupa'nın en istikrarlı ülkesi kaos içine girerken diğer bölgelerde yeni milletlerin oluşumu ile birlikte yeni birleşmeler de gerçekleşmekteydi. 11. yüzyılda Norman Guillaume İngiltere'nin tamamına hâkim olarak kendisini papaya kral olarak tanıtabilmişti. Guillaume, Sakson ve Angle arazi sahiplerinin malikânelerine el koyarak bunları maiyetindeki Fransız savaşçılara dağıttı. Fransız feodal rejimi bu sayede İngiltere'de daha muazzam bir şekilde yayıldı[232].

231 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 84-85.

232 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 156; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 38-39.

Pirenelerin kuzeyindeki Frank coğrafyasında Karolenjler tarafından büyütülmüş olan bu barbar krallığı 843 ve 887 yıllarında ikiye ayrılmış ve artık bu hantal yapı bu devleti tek çatı altında tutamamıştır. Daha bu tarihlerden itibaren Ren Nehri'nin doğusundaki geniş Cermenya toprakları *Almanya* olarak anılmaya başlayacaktı. Bundan önce Frank İmparatorluğu'nun bu kısmı için *Doğu Fransa* ve bugünkü Fransa'nın bulunduğu batısı için ise, *Batı Fransa* tabiri kullanılmaktaydı. Bu aslında büyük Frank İmparatorluğu'nun ikili yapısını ortaya koymaktaydı. Fransa tahtındaki Karolenjlerin dönemi, 987 yılında V. Luis'in bir av sırasında beklenmeyen ölümü ve Hugues *Capet*'in kral ilan edilmesi ile sona ermiştir. Bu tarihten sonra Fransa'da Karolenjler yeni hanedanla bir kavgaya girmediklerinden genel bir istikrar ortaya çıkmıştır. Ancak daha 911 yılında Karolenjlerin Cermenya kolu da sönmüştü. Burada ülke kodamanlarının tercihi, kaybolan soya akraba ve dost bir Frank senyörü olan Conrad'a yöneldi. Conrad ise, ölümünden sonra tahta çıkmak üzere Saksonya dükü Heinrich'i seçmişti. Saksonya ailesinden hükümdarlar yüzyıldan fazla (911-1024) bir süre bu hanedandan devam etti. Böylece Fransa'da irsî krallık Capet hanedanlarında devam ederken, Almanya'da seçimli bir monarşi şeklinde devam ediyordu.

Alman Krallığı Heinrich'in oğlu Büyük Otto ya da I. Otto'dan itibaren *imparatorluk* makamına da ulaşmıştı[233]. Gregorius zamanında papalık ile imparatorluk arasında şiddetli bir mücadele yaşanmış; papa, imparatora karşı karşı-kral ilan etmişti. I. Otto'dan itibaren Alman kralları kendilerini Şarlman'ın meşru vârisleri olarak ilan etmişlerdi. Çünkü istilalara karşı koyabilmek için güçlü merkezî iktidar başka bir deyişle derebeylere boyun eğdirecek bir sistem gerekiyordu. Otto'ların bu Roma'yı yeniden kurma çabalarına rağmen gerçekte evrensel krallık iddiaları hiçbir maddî temele dayanmıyordu. Gerçekten de, 1152 yılında tahta çıkan Friedrich Barbarossa'ya kadar Roma İmparatorluğu unvanı kâğıt üzerinde kalmıştı[234].

233 Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 42. II. Otto (973-983), babası tarafından sıkça kullanılan *İmparator Auguste* unvanının yerine "Romalıların İmparatoru" demek olan *"Imperator Romanurum"*u kullanmıştır.

234 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 591-596.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Karolenj İmparatorluğu'nun çökmesi ile çok sayıdaki prenslikler başlıca iki evrensel gücün etki alanına girmişlerdir. Bunlar papalık ve Alman imparatorlarıdır. Bu iki kurum arasında bundan sonra amansız bir mücadele başlayacaktır. Doğu ve Batı krallıkları arasında 843'te oluşan ve dar bir şerit halinde kuzeyden başlayıp Roma'ya kadar ulaşan Lothaire Krallığı ise, daha sonra Doğu Fransa tarafından ilhak edilecektir[235].

Diğer taraftan doğuda ise, Cermen şövalyeleri Elbe Irmağı'nın doğusundaki toprakları istila ederek kolonileştirirken diğer topluluklar Baltık kıyısındaki Prusya, Estonya, Litvanya'yı istila ettiler. Ancak bu toplulukların Rusya'nın içlerine doğru yayılmaları aynen Cermenler gibi şövalye birlikleri kurarak direnen Macar ve Polonya tarafından durdurulabildi[236]. Bu iki topluluk sadece Cermenlerin şövalyeliğini değil aynı zamanda onların en önemli ticaret ve zanaat işlerini, tacir ve zanaatçılarını getirerek onlardan faydalandılar. Böylece Latin Hristiyanlık dünyasının bugünkü ileri karakolu daha önceki bütünleşmeden çok daha sağlam bir biçimde Avrupa toplumuna katılmış oldu.

Latin Hristiyanlık dünyası genişlemesini güney kuşağı boyunca da devam ettirdi. Nasıl bu bölgede 8. yüzyıldan başlayıp 10. yüzyıla kadar devam eden İslam-Hristiyanlık mücadeleleri Avrupa'nın kaderini derinden etkilemiş ve yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuşsa, Latin Avrupa'nın bu bölgedeki karşı saldırısı da (Haçlı Seferleri) aynı şekilde derin izler bırakmış ve daha sonraki Avrupa'nın alacağı biçimde önemli rol oynamıştır.

Eski Lombard Devleti'nin devamı olan İtalya Krallığı, yarımadanın kuzeyini ve merkezini kapsamaktaydı. Venedik ise, hâlâ Doğu Roma'ya dayanıyordu. Bu krallığın kaderi papa tarafından kendilerine taç giydirilen birçok soylu ailenin mücadelelerine tanıklık etti[237]. Güney İtalya'nın ve Müslümanların elindeki Sicilya'nın Normanlarca ele geçirilmesi ile burada 1130'da bir krallığın kurulması bir yana eski Bizans topraklarını

235 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 575, 789.
236 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 88-89.
237 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 577.

Latin Hristiyanlığın ve papalığın yönetimi altına sokmuştur. Güney kuşağındaki asıl saldırı, Müslüman âleminin batı ve doğu bölgelerine aynı dönemde başlatılan Haçlı Seferleri'ydi. Haçlı Seferleri denildiği zaman, ileride zikredeceğimiz gibi, sadece Orta Doğu üzerine yapılan seferler anlaşılmamalıdır. Çünkü her iki bölgedeki saldırı aynı sebep ve süreçlere dayanmaktadır. İspanya'nın kuzeyindeki Leon Krallığı İspanya'nın yeniden fethini Hristiyanlığın yeni nihaî bir ideali haline getirmişti.

Endülüs Emevîleri[238] ise, bu sırada iç karışıklıklardan dolayı zayıflamışlar ve Kurtuba-Gırnata olmak üzere bölünmüşlerdir. Oysa kuzeydeki Hristiyan krallıkları arasında bu dönemde birleşmeler gerçekleşmekteydi. İber Yarımadası'nda, Müslüman istilasından sonra bazı Got soyluları içlerinden birini kral ilan etmişlerdi. Bunlardan biri Leon Krallığı olarak ortaya çıkarken, 1037'de yeni bir krallık olan Aragon Krallığı ortaya çıktı[239]. İspanya'nın batısındaki Aragon Krallığı aynı bölgedeki Kastel Krallığı ile 1139'da birleşerek Portekiz Devleti'nin temellerini atmıştır. 15. yy ortalarında artık tek bir vücut haline gelen bu krallığa 1512 yılında Navar ve Gırnata Krallığı birleşerek katılmıştı.

238 Müslümanlar, Tarık bin Ziyad komutasında İspanya'ya geçtiler. 711 yılında Kadisk'te Vizigot ordusu yenilgiye uğratıldı. Charles Martel ile 732 tarihinde yapılan Puvatya Savaşı'nda yenildiler ve İspanya'ya geri çekildiler. Puvatya Savaşı ile Müslümanların Avrupa'daki ilerleyişi durduruldu. *Endülüs Emevî Devleti*, Abdurrahman bin Muaviye tarafından Kurtuba merkez olmak üzere 756 yılında kurulmuştu. Endülüs Emevîleri askerî alanda değil, bilim ve kültür alanında ileri gitti. En parlak dönemini III. Abdurrahman (912-961) zamanında yaşadı. Endülüs Emevîler'i zamanında yapılan Kurtuba Medresesi dünyanın en ünlü medresesidir. Bu medrese Avrupa üniversitelerinin temelini oluşturmuştur. Buradan eski Grek ve Roma dönemine ait eserler hakkında da Avrupa'ya ilk bilgiler yayılmıştır. Endülüs Emevîleri Frankların saldırıları sonucunda zayıfladı ve 1031 yılında yıkıldı. Endülüs Emevî Devleti'nden sonra bölgede Gırnata merkez olmak üzere Beni Ahmer Devleti kuruldu. Kısa sürede güçlenerek deniz ticaret filosu kurdu. Elhamra Sarayı gibi büyük eserlerle mimarîde ilerledi ve 1492'de yıkıldı. Müslümanların İber Yarımadası'ndaki varlığı en son sayıları 300.000 olan Müdecceller ve Moriskoların İspanya Kralı III. Filip tarafından 22 Eylül 1609 tarihli bir fermanla İspanya'dan kovulması ile son bulmuştur.

239 Bu sırada bir fırtına ortaya çıktığı için bu krallığa İspanyol dilinde *fırtına* anlamına gelen Aragon denmiştir. Bkz. Bloch, *Feodal Toplum*, s. 574.

Böylece İspanya'da Portekiz krallıkları yarımadaya hâkim olmuş ve son Müslüman devlet olan Gırnata, Kuzey Afrika'dan almış olduğu zayıf yardımlara rağmen kısa bir süre dayanabilmiştir[240]. Öyle ki, Akdeniz'in doğu ucundaki Osmanlılar İspanya'ya gelerek Müslümanlara yardım etmişlerdir. Ancak 1492'de Gırnata da sona ermiştir[241].

Bu devletin sona ermesi ile Endülüs Emevîleri de tarihe karışmıştır. Hristiyanlar tarihte eşine pek rastlanmayan türden toptan bir katliam yapmışlardır. Bu coğrafyadaki sadece Müslümanları ve Musevîleri değil, Müslümanlara ait ne varsa (cami, medrese, kütüphane) yakılıp yıkılmıştır. Bilim tarihçileri iki büyük felaketten bahsederler. Bunlardan ilki, İspanya kütüphanelerinin (sadece Gırnata'da 70 halk kütüphanesi mevcuttur) yakılması; ikincisi ise, 1258'de Moğolların Bağdat Kütüphanesi'ni yakmasıdır.

Tarihin en önemli bilim merkezlerinden biri olan Endülüs İspanyası'nın sona erişi âdeta bir medeniyetin katliamından ibarettir. Oysa 8. asırda başlamak üzere Endülüs Emevîleri bilim, kültür ve sanatta Avrupa'yı etkilemeye başlamışlar sonraki Batı medeniyetinin oluşmasına önemli bir katkı sağlamışlardır. Endülüs Emevî Devleti'nin kurulması Avrupa'da bazı dengeleri bozarken yeni denge unsurlarını ortaya çıkarmıştır. İspanya ve Portekiz monarşilerinin Müslümanlar karşısında başarı kazanması yani tek kişinin hâkimiyetinin getirdiği istikrar diğer Avrupa monarşilerini etkilemiş ve onları güçlendirmiştir. Böylece Avrupa'da millî monarşilerin güçlü dönemi başlamıştır. Tabii İspanya'nın bu yarımadaya hâkim olmasının özel bir anlamı da vardı. Bu da İspanya'nın 16. yüzyılda bir anda Avrupa'nın ilk deniz aşırı sömürge imparatorluğunu kurmasıdır. Herhâlde bu durumu, bu coğrafyanın zengin bilim ve kültürü ile de alakalıdır. Zira bazı kaynaklara göre Kristof Kolomb'un elindeki haritaların, coğrafya ve denizcilik bilgisinin Müslüman coğrafya ve denizcilik bilgisi ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Haçlı seferlerinin ikinci halkasını merkezi Kudüs olarak alınan ve Hristiyanlığın

240 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 156-157.
241 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983, s. 200-201.

doğudaki kutsal topraklarını geri alma çabası oluşturuyordu. Bunu ise ileriki sayfalarda ayrı bir başlık altında göreceğiz. Bütün bu dış yayılmaların temelinde Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren başlayan nüfus artışı, yeni tarım alanlarının açılması, yeni tarım teknikleri ve aletlerinin kullanılması, Hristiyanlaştırılan göçebe topluluklarının yerleşik hayata geçmesi ile bu gelişmeler altında üretimin artması ve istila edilen yerlerdeki kolonileştirme hareketlerini sıralamak mümkündür[242].

242 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 47-49.

II- İç Mücadele

Orta Çağ Avrupası, bu dış yayılmanın yanında içte de tam bir kaynaşma ile karşı karşıyaydı. Roma'daki papalardan imparatora kadar Şarlman'ın mirasçıları ve sonra gelenleri her ne kadar tüm Hristiyanlık dünyasının önderi oldukları konusunda kıyasıya bir rekabete girmişlerse de aslında bu sadece Latin Hristiyanlık dünyası üzerindeki bir hâkimiyet iddiasından öteye geçmiyordu. Avrupa'daki iç mücadelenin ilk döneminde Alman imparatoru, çoğu Alman bazı İtalyan piskoposlukları tarafından desteklenerek daha yerel nitelikli olan tüm öteki egemenleri kendi denetimi altında tutmaya çalıştı. Ancak Fransa, İngiltere, İspanya, İskoçya, İskandinavya, Macaristan ve Polonya Krallıkları her hâlükârda imparatorluktan bağımsız olarak kendi yollarını izlemişlerdir. Çünkü İtalya ve Almanya'yı idare etmeye çalışan imparatorların birçok iç meselesi vardı.

Papalık mücadelesi, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (1059) Avrupa'nın iç tarihinde yeni bir gelişmeye yön vermeye başladı ki bunun sebebi, kilisenin reform programı çerçevesinde imparatorun elindeki Almanya ve İtalya piskoposluklarını atama yetkisini almasıydı. Papalık, imparatorların siyasî ve askerî gücünü Güney İtalya'nın yeni yetme Norman Krallığı ve Orta ve Kuzey İtalya'nın şehirleri ile sağladığı ittifak çerçevesinde ve sayesinde dengeledi. Bundan dolayı 11. yüzyılda Alman İmparatoru IV. Henri ile Papa VII. Gregoire arasındaki mücadele kızıştı. Alman prensleri Henri'ye karşı isyan etti. Ancak imparator onları yendikten sonra Roma'yı işgal ederek yeni bir papa atadı. Tabii olarak yeni papa da onu imparator olarak atadı. Yapılan anlaşma ile artık imparator kilise şeflerine birtakım alametler

vererek memuriyetlerini tevcih hakkını kullanmayacaktı. Ancak imparator ile papa arasında 12. yüzyılda mücadele tekrar başlayacaktır[243].

Diğer taraftan 12. yüzyılda İngiltere Kralı Richard ile Fransa Kralı Philippe-Auguste arasında da mücadele başladı ve her biri diğerinin vassallarını kışkırttı. Richard'dan sonra müstebit Topraksız Jean zamanında isyan eden İngiliz senyörleri onu büyük fermanı, Grande Charte (Magne Charte), vermeye mecbur ettiler. İngiliz hükümetine karşı İngilizlerin hukukunun menşei bu belge olmuştur[244]. Diğer taraftan 13. yüzyılda evlilikler yoluyla aynı zamanda Sicilya kralları olan Alman kralları ile İtalyan şehirlerinin müttefiki papa arasında savaş da devam ediyordu.

1254 yılında imparatorluk iyice çökünce ortada Latin Hristiyanlık dünyasının evrensel hükümeti olduğunu ileri süren tek kurum olarak papalık kaldı. Bu defa papalık kısa bir süre sonra Fransa ve İngiltere gibi millî monarşiler ile çatışma içine girdi. Oysa bu iki monarşi, imparator ile papa arasındaki mücadelede Latin Hristiyanlık dünyasının liderliği iddiasında imparatorun karşısında ve papalık ile gevşek bir ittifak halindeydiler. Fransa monarşisi ile papalık arasındaki bu rekabet 14. yy başında papalar ile krallar arasındaki antlaşmalarla sonuçlanmıştır. Bu antlaşmalara göre papaların din adamlarından belirli vergileri ve ödenekleri toplamalarına razı olundu. Aslında burada, krallar ve papazların, kendilerinden daha küçük egemenlerin hâkimiyet ve bağımsızlıklarını azaltmak özellikle hem laik hem de din soylularının haklarını ve yetkilerini koruma konusunda iş birliği yapmışlardır. Oysa Almanya ve İtalya'daki şehir devletleri ile muhtelif prensliklerin meydana getirdikleri siyasal egemenlik mekanizmalarının başarısı bütün bunları boşa çıkartmıştır. Uzun bir fetret döneminden sonra 1273'te Habsburglardan Rudolf imparator seçildi ve 1806'ya kadar devam edecek olan hanedanın kurucusu oldu.

243 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 160-161; Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, s. 99-101.

244 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 161.

Bu dönemde imparatorların her ne kadar sıfatları imparator olsa da hâkimiyet alanları Avusturya ve Güneydoğu Almanya topraklarına dayanıyordu. İmparatorların bu yeniden canlanışı karşısında papalık geriledi. Papalar merkezlerini 1307'de Güney Fransa'daki Avignon kentine taşıyarak Fransa kralının adamı durumuna geldiler. Bu durumu düzeltmek yolundaki çabalar, 15. yy başlarında biri Avignon'da diğeri Roma'da olmak üzere iki papanın ortaya çıkmasına sebep oldu. 1417'de papalığın birleştirilmesinden sonra geride evrensel papalık monarşisinden hiçbir iz kalmadı[245]. Avrupa'da papa ile imparator arasındaki mücadele *Laiklik* fikrinin de ilk tohumlarını atmıştır. Çünkü bu

245 Orta Çağ Avrupası'nda ortaya çıkan **laiklik** genel anlamı ile bir *dünyevîleşme* hadisesidir. Bu dünyevîleşme hadisesi Avrupa'nın her yerinde aynı şekilde ortaya çıkmamıştır. Ancak bu dünyevîleşmenin zemini Reformasyon ve Rönesans coğrafyalarıdır. Batı'nın dünyaya açılan iki kapısı olan Reformation ve Renaissance Avrupa kıtasının bütününde değil, orta-batısında başlayan hareketlerdir. Genel olarak Rönesans esas itibarîyle laikliğin, Reformasyon ise **sekülerliğin** yolunu açmıştır. Bu iki akımın ortak yönü genelde Hristiyan mirasına, özelde Katolisizm'e karşı bir tepki olmasıdır. Katolisizm'e karşı Avrupa'da iki tepki merkezi ortaya çıkmıştır: Kuzey ve güney. Güney tepki merkezinde Rönesans, kuzey tepki merkezinde ise Reformasyon şeklinde olmuş; böylece güneyde Laiklik, kuzeyde Sekülerlik doğmuştur.
Katolisizm güneyde İ'tizal (Antikite'ye Dönüş) - Rönesans (İhtilal) - Laisizm şeklinde gelişirken, kuzeyde Selefiyecilik (Hristiyanlığın Özüne Dönüş) - Reformasyon (Dinin Yumuşatılması/Dünyevîleşme) - Sekülerlik şeklinde yol almaktaydı. Her iki kol da dünyevîleşmedir. Bu, adına kısaca Batı medeniyeti dediğimiz oluşumdur. Ancak bu dünyevîleşme Katolik ülkelerde keskin ve ihtilalci bir Laisizm, Protestan ülkelerde ılımlı bir Sekülarizm olarak tecelli etti.
Rönesans, ana hatları ile, Katolik-Latin kültür zemini üzerinde yükselir. Odak noktası, İtalya ve Fransa ülkeleri âdeta bir "Rönesans coğrafyası" niteliğindedir. Bu aynı zamanda Antikite'nin hâkimiyet alanıdır. Ana hedef; bu dünyanın meşrulaştırılması, kutsanmasıdır. Model; Antikite'dir. Antikite'ye dönüş ise "asıl"a dönüştür. Bu ise, klasik Hristiyanlık açısından bir İ'tizal'dir. Rönesans coğrafyası, Grek-Roma kültürü ile pişmiş olduğu gibi, İtalya bu kültüre kan bağı ile bağlıdır. Rönesans kültürü bundan dolayı Grek ve Roma tesirinde kaldığı için Hristiyanlığa uzak kalmış, daha bir profan olmuştur.
Reformasyon, ana hatları ile Katolik-Cermen/Anglo-Sakson kültür zemini üzerinde yükselir. Odak noktası, Almanya'dır. Daha sonra Kuzeybatı Avrupa'ya ve İngiltere kültürünün hâkimiyeti ile ABD'ye yayılmıştır. Bu aynı zamanda bir "Reformasyon coğrafyası"dır. Kuzey ve Kuzeybatı Avrupa karakteri taşımakta olan bir "Cermen coğrafyası"dır. Ana hedef, Hristiyanlığın özüne dönüştür. Başlangıçta bir dinden uzaklaşma değil, dinin aslına dönme hareketidir.

siyasetin bir yönüyle özerkleşmesi demekti. O da iktidar sahibi olan kralın aklın doğrultusunda koyduğu kanunlarla kamu düzenini sağlaması demektir. Dinî olan ile dünyevî olanın ayrışması ile yetkiler de paylaşılmıştır[246].

Bu bahsi şu genel değerlendirme ile sonuçlandırabiliriz. İslam dünyasında etnosların (siyasî, dinî, kabilevî ve etnik yapıların) enerji fazlalığı nasıl heterodoks Şiî ve Bâtınî isyanlarında kendini göstermişse, Bizans'ta dinî çatışmalar ve saray darbeleri, Hristiyan Batı'da ise feodallerin savaşlarında, salgın hastalıklar, su taşkınlıkları, kıtlık ve eli silah tutan herkesin birbiriyle boğuşmasında göstermiştir. Romano-Cermen Hristiyan süper etnosu 10. yüzyılda sadece kendisini çevreleyen düşmanları olan Vikingler, Arap-Berberîler, korsanlar ve Macarlara karşı savunmakla uğraşarak 955'te Büyük Otto'nun liderliği altında onları geri püskürttüler. 11. yüzyılda ise, bu hareket genişlemeye başladı. İşte 11.-13. yüzyıllarda yükselişe geçen Batı Avrupa'daki toplulukların bu hareketleri kendi coğrafyalarının dışına taşacaktır. Almanlar ve Danimarkalılar Slav topraklarını, İspanyollar Müslüman topraklarını işgal ederken, j İngiltere ve Sicilya'yı işgal edeceklerdir. Ve sonunda Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki toplulukların hareket marşı "Hristiyan dünyasını" kucaklayarak Haçlı Seferleri'ni başlatacaktır[247].

Bu dünyevîleşme hadisesinin Almanya-İngiltere kuşağında güneyden farklı olarak bir Reformasyon hareketi şeklinde ortaya çıkmasının sebepleri vardır. Her şeyden önce Cermen kültürünün asıl olarak Antikite ile bağlantısı yoktu. Fransa Latinleşmiş bir halk olarak Katolikliği özümseyerek Katolik-Latin kültürünü oluşturdu fakat Almanlar ve İngilizler Katolik olmakla beraber Latin değillerdi ve geç dönemde Hristiyanlaşmışlardı. İkinci kuşak Avrupalı idiler.

Cermen soyunun Roma ile olan ve bilinçaltında kalan kavgaları bir nevi millî Hristiyanlık olarak tezahür etti. Ayrıca geçmişe gidecek, dönecek bir kültürel altyapıları yoktu. Sonuç ancak Hristiyanlığın özüne dönüş olabilirdi. Merkezi İtalya olmak üzere Latin Katolik dünyasında Antikite'ye dönüş şeklinde olan "asıl'a dönüş", Almanya'da "Hristiyanlığın özüne dönüş" şeklinde olmuştur. Bundan dolayı da aynı zamanda Ahd-i Cedid'den Ahd-i Atik'e dönüş olduğundan ortaya çıkan Protestanlık Musevîlik eğilimleri taşımaktadır. Bkz. Durmuş Hocaoğlu, "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", *Türkiye Günlüğü*, S. 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 35-39.

246 Nur Vergin, "Din-Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi", *Türkiye Günlüğü*, s. 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 16.

247 Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 334-335.

B- GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NIN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL TABLOSU

9. yüzyılın sonu Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmesinin en düşük düzeye indiği andır. 10. yüzyıl bir toparlanma dönemi değilse de en azından bir denge ve kısmî barış dönemidir. Bu aynı zamanda Avrupa'ya olan istilaların durduğu dönemdir. Avrupa'da toplumun yeniden bir şekilde örgütlenmeye başladığı, halkın yeniden eş güdümlü bir etkinlik kazanmaya başladığı dönemdir.

11. yüzyılda Batı dünyasının gösterdiği yüksek dinamizmin açıklaması tarihin önemli bir meselesini teşkil etmiştir. Orta Çağ Avrupa tarihindeki gelişmeleri dış faktörlere bağlı olarak açıklamak eğiliminde olan Pirenne, nasıl feodalitenin Avrupa'ya hâkim olmasını ve Avrupa'nın tarımsal bir ekonomiye geri dönüşünü Müslümanların Akdeniz'i kapatmaları gibi bir dış faktöre dayandırmışsa 11. yüzyıldaki ekonomik büyümeyi de Haçlı Seferleri ile Akdeniz'in yeniden ticarete açılması ve Avrupa'nın hem Akdeniz hem de Rusya yolu ile Bizans ve İslam dünyası ile ilişkilerini geliştirmesi şeklinde izah ettiği dış faktörlere dayandırmaktadır. Aslında bu görüşü ile feodalitenin oluşumu konusundaki görüşünü izah ve desteklemek de istemiştir. Oysa bir grup tarihçi ise, bunu reddederek bu büyümenin Avrupa toplumunun kendi iç bünyesinden doğan; daha fazla hayvan, su ve rüzgâr gücünden yararlanma gibi teknik ve kurumların ortaya çıkması ile izah etmişlerdir[248]. Başka bir açıklama ise, teknolojik değişme yerine nüfus artışı ile alakalı olarak ileri sürülmektedir[249]. Bunların yanında Avrupa feodal ekonomisinin

248 Carlo Cipolla, *Before the Industrial Revolution*, Londra 1993, s. 138.
249 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 44; Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 47-48.

yükselişinde Doğu'nun ve küresel güçlerin etkisini esas alan görüşler de vardır[250].

Avrupa'nın 11. yüzyıla daha bir güven ve aktivite ile girmesinde başka faktörler de sayılabilir: Kluni reformu ile yeniden canlanan kilise ve kilisenin ilham kaynağı olduğu mistik bir çabanın topluluğu canlandırması, onları Hristiyanlığın Müslümanlıkla çarpışmasına yol açan Haçlı Seferleri girişimine itmiştir. Feodalitenin askerî niteliği olan şövalyelik de kilisenin bu faaliyetlerinde az rol oynamamıştır. 11. yüzyıldan itibaren Avrupa tarımsal üretim ve üretim teknikleri, toprağın işlenirliği açısından da bir gelişmenin olduğu bir dönüm noktasıdır. Daha önce istila ve anarşi ortamından dolayı insanlar toprağın en iyi olduğu yerlerde değil, en kolay savunulabildiği yerlerde tarım yapıyorlardı. 11. yüzyıldan itibaren bu korku yoktur ve bundan dolayı en iyi topraklar da işlenmeye başlanmıştır. Ayrıca tarımın gelişmediği doğu coğrafyasındaki Alman genişlemesi ve kolonileşmesi Slavların pek bilmediği daha ileri tarım anlayışını bu yeni coğrafyada hayata geçirdi[251]. Tarım alanındaki değişikliklerin bir sebebi enerji kaynaklarındaki gelişmedir.

Bununla birlikte bir yandan artmakta olan nüfusu besleyebilmek bir yandan da ticaret amacı ile artık değer üretebilmek için topraklar yoğun bir şekilde işleniyordu. Bu arada köylülerin topraklarını işlettikleri feodal beylik sisteminde bir çöküşün işaretleri gözlenebiliyordu. Bu değişikliğin ortaya çıkmasına yol açan önemli etkenlerden biri de *iklim*dir[252].

Avrupa ikliminin 1000 yılı dolaylarında 20. yüzyıldakine göre daha ılımlı olduğu ve bu durumun aynı zamanda Orta Çağ tarım devriminin boyutlarını açıkladığını da söyleyebiliriz. Bugün, MÖ ilk 2000 yıllık dönemin, özellikle 900 ile 300 yılları arasının tümüyle soğuk bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Roma döneminde buzullar MS 4. yüzyıla doğru gerilediyse de daha sonra tekrar ilerlemiştir. 750'den başlayarak Avrupa'da yeniden

250 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 110.

251 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 61-62.

252 Jean Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK, Ankara 1997, s. 32-33.

sıcak ve kurak bir iklim hüküm sürmeye başladı. Avrupa'nın doğuşuna tanıklık eden bu tarihî dönem yaklaşık olarak 1250 yılına dek sürdü.

Orta Çağ'daki bu iklim durumunun Batı Avrupa'da demografik ve tarımsal genişlemeyi ne ölçüde etkilemiş olduğunu kesin olarak ölçmek güçtür. Buna rağmen, o günlerdeki elverişli hava şartlarının, İskandinavyalı denizcilere batı yarı küresinin kuzey bölgelerine yaptıkları göçler ve seferler sırasında nasıl da yardımcı olduğunu anlamak kolaydır. Öyle görünüyor ki, Kuzey Denizi ve Atlantik şimdiki kadar fırtınalı değildi, buz dalgaları 70. enlemin altına ender olarak inmekteydi. "Yeşil Ada" anlamına gelen Grönland'a bu adın verilmesinin sebebi güney fiyortlarının göz alıcı çayırlarla kaplı olmasıdır. Orta Çağ ile günümüz Batı Avrupası arasındaki ısı farkı 1-2 derece iken Grönland'da bu fark 2-4 derece kadardır.

13. yüzyıldan itibaren iklimin değişmesi ile birlikte buz dağları sahil boylarına sürüklenip gelince Grönland giderek İzlanda'dan ve ana karadan sağlanan imkânlardan mahrum olmaya başladı. Sonuçta buradaki topluluklar arka arkaya yok olmaya başladı. 16. yüzyıla gelindiğinde İskandinavyalı hiçbir topluluk Grönland'da yaşamaz oldu. Orta Çağ'ın bu "küçük optimumlu" iklimi Avrupa'da tahıl üretimine çok elverişli bir ortam hazırladı[253]. Orta Çağ tarihçileri tarımsal düzeyin yükseltilmesinde iklimin belirleyici unsurlardan biri olması gerektiği kanaatine varmışlardır ki bu doğru bir değerlendirmedir.

Ekonomi tarihçilerinin çoğu, tarım konusunda gerçekleştirilen pek çok yeniliğin Avrupa feodalizminin yükselme dönemine girmesini sağladığı görüşünde birleşmişlerdir. Bu yeniliklerin başlıcaları su ve rüzgâr değirmenleri, metal pulluklar, yeni hayvan koşum takımları ve demir at nallarıdır[254]. Bunlardan metal pulluk oldukça önemlidir. 7. yüzyıldan önce Avrupa'da sadece Akdeniz'e özgü tırmık gibi bir mekanizmaya sahip pulluklar mevcuttu. Bunlar toprağı toz haline getirerek buharlaşmayı önlediği için daha çok kurak iklime sahip Güney Avrupa'da yaygındı.

253 Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, s. 33.
254 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 110-115.

Ancak ıslak toprağın drenaj problemini çözümsüz hale getirdiği Kuzey Avrupa'da hiçbir işe yaramıyordu ve bu bölgeler tarımsal anlamda bir türlü gelişemedi. Metal pulluğun icadı ile eski pullukların toprak üzerinde bıraktığı derin izler ve bu yolla oluşan su kaybı da önlenmiş oldu. Bununla beraber bu pulluğun da yoğun bir şekilde kullanılması için öncelikle bazı meselelerin çözülmesi gerekiyordu. Bunların başında çekiş güçleri çok kuvvetli değildi ve en az dört öküzün kullanılması gerekiyordu. Ancak öküzler yavaştı ve pek verimli olmadığı gibi çok da pahalıydı. Burada yeni bir güç kaynağı olan *at* devreye sokuldu.

Ancak atın kullanımı yeni değildi ve at kullanımının iki dezavantajı vardı. Atları pulluğa koşmak oldukça zordu ve ıslak toprak yüzünden hayvanların midelerinde bir tür çürüme oluyordu. İkincisi hayvanlar, karınlarından geçerek boyunda bağlanan kolonlarla koşuma sürüldüklerinden yükün çok ağır olması durumunda hem boğuluyor hem de karınları zarar görüyordu. Çözüm boyuna takılan yeni koşum takımları ile sağlandı. Orta Asya steplerinde geliştirilen "modern" *koşum takımının* Avrupa'ya geçişi 8. yüzyıl olup 9. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Aynı şekilde toprağın ıslak olması durumunda ayakları koruyan ve toynakların çürümesini engelleyen *demir nallar* da Orta Asya'dan Bizans ve Batı'ya geçmiş, 11. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır[255]. Ayrıca üretim yöntem ve tekniklerinde de yenilikler ortaya çıkmıştır. Romalılar döneminde iki dönüşümlü olan ürünlerin ekiminde Orta Çağ *tarımında üç dönüşümlü üretime* geçilmiştir. Orta Çağ sonlarında en önemli teknik yeniliklerden biri de *ağır tekerlekli sabanın* kullanılmasıdır. Böylece 11-13. yüzyıllarda ortalama verim yaklaşık olarak 1'e 2.5'ten 1'e 4'e yükselmiştir.

Ayrıca Orta Çağ Avrupası'nın en önemli ham maddesi olan yün koyun yetiştiriciliğini ön plana çıkarmış ve Sistersiyen tarikatı bu alanda önemli rol oynamıştı. Yine bu dönemde Avrupa demir endüstrisinde, bilhassa silah ve tarım alanında, önemli

255 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 252-253; Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 110-111; Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, s. 33; Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 48.

gelişmeler kaydetmiş ve hayat standartlarının yükselmesinde rol oynamıştır. Karolenjler döneminde yeterli altın yataklarına sahip olmadıkları için gümüş madenciliği ön plana çıkmış ve bundan dolayı gümüşe dayalı bir para sistemi geliştirilmişti. İlk Altın Akçe 1253 yılında Cenova'da dolaşıma girmiş, bunu Florentin altını takip etmiştir. Aynı dönemde bağcılık ve şarap yetiştiriciliğinin kaydettiği gelişme de hayat standartlarını etkilemiştir.

Kısaca şunu söylemek daha doğru olur düşüncesindeyim: 11. yüzyıldaki ekonomik canlanma ne sadece dış faktörler ne sadece iç faktörler ne de sadece teknik ve tabii faktörlerin etkisi ile olmuştur. Bunların hepsinin ve her birinin bir diğerini etkilemesi ve beslemesi ile gerçekleşmiş olmalıdır.

I- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Nüfus Artışı*

11. yüzyıl Orta Çağ Avrupa tarihinde önemli bir yer işgal etmesi gereken bir konu da nüfus artışıdır. Bu nüfus artışı 10. yüzyılın ortalarında itibaren Müslümanların, Kuzeylilerin ve Macarların yağmalarının etkisinin azaldığı bir döneme tekabül etmektedir. Manor örgütlenmesi artı nüfusu artık besleyemiyordu ve bunlar baba mülkünü terk ederek serüvenlere, Haçlı Seferleri'ne ve yeni topraklara doğru başlayan insan akınlarının kaynağını oluşturuyorlardı[256]. Ilıman, kuru iklim ve sağlıklı beslenme eşliğinde tarım endüstrisinde sağlanan büyük gelişme Orta Çağ'da nüfus artışına yol açmıştır. Bu dönemde doğum oranının yükselmesine, ölüm oranının ise düşmesine sebep olan başka faktörler de vardı. Son kalan kölelerin de serf konumuna yükselerek aileler kurabilmeleri nedeni ile doğum oranı artışının 8 ile 11. yüzyıllar arasında gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Diğer taraftan, ölüm oranındaki düşüşün de 7. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınlarının yok olması ile ortaya çıkmış olması gerekir. Öyle ki, 14. yüzyıla kadar neredeyse ana karada veba salgını görülmedi.

10. yüzyıldan 14. yüzyılın başlarına kadar nüfus yavaş fakat sürekli olarak artarak iki katına çıktı[257]. Bu dönem boyunca muhtemelen Fransa, Almanya ve İngiliz adalarının nüfusu üç, İtalya'nın nüfusu ise iki katına çıkmıştı. 1330-1340'lı yıllarda Avrupa'nın nüfusu ise, en az 80 milyon idi. Ancak 1348 yılındaki veba salgını iki yıl içinde bu nüfusun 25 milyonunu götürdü[258].

256 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 81-84.
257 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 48.
258 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 46 vd.

Orta Çağ'da Avrupa nüfusunun iki temel özelliği vardı; genç ve düşük nüfus. Yüksek doğum oranları ile yüksek ölüm oranları ister istemez böyle bir tablo ortaya koymaktaydı. Ayrıca kültürel faktörler ve aile işletmesinin parçalanma endişesi gibi ekonomik faktörler sebebi ile erkek ve kızlar daha ileri yaşlarda evlendiriliyorlardı. Bunlar nüfusun düşük kalmasına sebep olurken aynı zamanda gayrimeşru doğum oranlarının da yüksek olmasına sebep olmaktaydı. Ölümlerin yüksek olması ise, tabii ölümlerin yanında ekonomik sebepler, sağlık alanındaki yetersizlikler, savaş, kıtlık, veba başta olmak üzere tifus, humma, dizanteri gibi hastalıklara dayanmaktaydı. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Avrupa nüfusunun bu süre zarfında artması ve bu nüfusun genç bir nüfus olması ekonomik büyümeyi tetikleyen unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Viking işgalinden sonra Avrupa başka istila görmediği için işgal ve savaşlara bağlı ölümlerde de düşüş oldu. Bunun tersine 11. yüzyıllardan itibaren Avrupa'nın kendisi işgallere başladı. En yüksek artışların 1200 yılı dolaylarında olduğu görülmektedir[259]. Büyük Haçlı Seferleri organizasyonunda da bu nüfus unsurunu göz ardı etmemek lazımdır.

İkinci Feodal Çağ'ın ekonomik devriminde de, 1050 ile 1250 arasında, Avrupa'nın çehresini değiştiren en önemli faktörlerden biri nüfus hareketidir. Bu nüfus artışını ovaların iskânı, yeni köylerin kurulması ve tarım arazilerinin genişlemesinde gözlemleyebiliriz. Nüfus artışı ile güçlenen iktidarlar artık ufukları genişlediğinden yollara özen göstermişler ve mesafeleri kısaltmışlardır. Yolları iyileştiren bir etken de yol yapım ve bakım tekniklerinin gelişmesiydi. Ayrıca 12. yüzyılda nehirler üzerinde sayılamayacak kadar köprülerin yapılmış olması dikkat çekicidir[260].

Bu çağda sınırlarda bulunan komşu medeniyetlerle olan ilişkilerde de değişim başlamıştır. Akdeniz'de artık daha fazla gemi dolaşmaktadır. Venedik ticaretinin yayılma alanı giderek büyümektedir. Avrupa ekonomisi giderek genişlemiştir. Bu genişlemede demografik olguların önemli payı vardır. Eğer nüfus

259 Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, s. 54-55.
260 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 135 vd.

eskisinden daha kalabalık olmasaydı ve tarlalar fazla nüfustan dolayı daha iyi hasat yapmasaydı kentlerde boyacı, dokumacı ve muhtelif imalatçıları toplamak ve doyurmak mümkün olmazdı. Nüfus artışı kırsal sınıflarda bir dönüşüm yarattı. Toprağın ürünlerinin hareketliliği kâr unsurunu ve parasal dolaşımın artmasını sağlarken para kullanımının yaygınlaşması ise nakit hacminin artmasına vesile oluyordu[261]. Bu ekonomik devrim sırasında batı, kuzeyi de doğu gibi fethetmiş ve Baltık bölgesini kendi alanı içine almıştır.

Ancak ekonominin bu değişimi her yerde aynı ölçüde olmadığı gibi oldukça yavaş bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bunu gösteren en önemli örnek *denier*'den daha ağır para birimlerinin 13. yüzyıl başından önce, İtalya hariç, hiçbir yerde görülmemesi ve ayrıca yerli stilde altın para basımının 13. yüzyıl ortasından itibaren başlamasıdır[262].

261 Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 94-95.
262 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 135-138.

II- Geç Orta Çağ Avrupası'nda
Bilim ve Kültürel Hayat

11. yüzyıl Fransa'sında büyük epik şiirlerin ortaya çıkışı, *"sıklıkla 12. yüzyıl Rönesansı"* olarak adlandırılan oluşumun başlangıcıdır. Bu yüzyılda Arapça ve Yunancadan yapılan tercümelerin bolluğu bunu açıklamaktadır. Bu hareket nüfus artışı ve ekonomik hareketlere sıkı sıkıya bağlıdır. Batı Avrupalıları bilim ve doğaya karşı ilk uyaranların başında gelen daha sonra II. Sylvester adıyla papa olan Fransız Aurillaclı Gerbert (946-1003) 10. yüzyıl sonlarında Kuzey İspanya'da kilise ile olan bağlantısından yararlanarak birkaç Arap eserinin Latince çevirisini elde etti. Bunlardan abaküs ve usturlabı[263] öğrendi ve ikincisi üzerine Latince bir eser yazdı. Eserinin özü Latin geleneğine aykırı düşmekteydi. Özgün bir düşünür olmayan Gerbert kendisinden sonrakiler üzerinde daha çok bilim öğretmenliği yönüyle tesir bıraktı. 11 ve 12. yüzyıllarda öğrenim merkezleri olarak manastır okullarının yerine geçen ve seçkin hale gelen katedral okullarının çoğu onun öğrencileri tarafından kuruldu. 12. yüzyıl sonlarında, üniversiteler ortaya çıkıncaya değin, bu okullar Batı'da en önemli öğrenim merkezleri oldular. Böylece 12. yüzyılla birlikte kent okulları manastır okullarına karşı kesin bir üstünlük sağlamaktadır[264].

11. yüzyılın ikinci yarısında İspanya'da Psellus'un Grekçeye çevirdiği Picatrix İspanyolcaya çevrildi. Bunu hermetizmin en önemli kitapları ve belgelerinin çevirileri takip etti. İslam düşünürleri

263 Gök cisimlerinin yükseltisini ölçmekte kullanılan araç.

264 Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, s. 15-16; Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 61.

İbn Massara, İbn Arabi başta olmak üzere Hristiyan Batı üzerinde bir tesir icra etmeye başladılar. Bunlara ek olarak Antik Grek ve İyonya, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin yazar ve filozofları da Batı'ya yeniden giriş yaptılar. Plato, Aristo, Empedokles ve Homer okunmaya başlandı.

Hermetizmin bilime, sanata ve kültüre doğrudan veya dolaylı olarak katılması ile birlikte katı ve kendi içinde kapalı devre işleyen Hristiyan âleminde ilk Rönesans hareketleri filizlenmeye başladı. Sanıldığının tersine Rönesans 14. yüzyılda değil 11. yüzyılda başlamıştır. Örneğin Kur'an'ın ilk İngilizce çevirisi bile 1143 yılında İspanya'da yapılmıştır. Yine Pisagor'un sayılara dayalı gizli öğretisi ilk kez 11. yüzyılda Bizans'ta yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak bu 11-12. yüzyıl Rönesansı ile 14. yüzyıl Rönesansı arasında temel bir fark vardır. İlki esas olarak felsefeye, bilime yönelirken, ikincisi sanata ve edebiyata ağırlık veriyordu. Avrupa'nın her yanında bilginler var olan tüm bilimsel ve teknik eserlerin çevirilerini ülkelerine kazandırmak için hummalı bir çaba içine girmişlerdi. Grekçe bilimsel edebiyatın önemli bir kısmı ek yorumlar, açıklamalar ile birlikte Arapçaya çevrilmiş olduğundan bu geniş bilgi birikimini Avrupa'ya kazandırmayı amaçlayan İngiliz Adelard ya da İtalyan Cremonalı Gerard gibi bilim adamları Arapçayı öğrenmişlerdi. İspanya'nın Toledo kentinde Hristiyan, Musevî ve Müslüman çevirmenlerce oluşturulan ekipler yalnızca Grekçeden değil aynı zamanda özellikle tıp, gökbilimi, aritmetik, cebir ve trigonometri üzerine Arapçadan da Latinceye çeviriler yapmışlardır[265].

Tabii Batı Avrupa Rönesans'a yönelirken Bizans bambaşka bir yola saptı. Bizans neredeyse hermetizmle özdeşleşmişti ve Roma da yaklaşan bu tehlike karşısında tedbirler almaya karar verdi. İlk Haçlı Seferi'ni örgütleyerek hem yeniden iman tazelemeyi hem de rakipleri İslamiyet ve Ortodoksluktan kurtulmayı planladı[266]. Bu Haçlı Seferleri'nin arkasında Roma Kilisesi'nin dünyevî gelişmeler karşısındaki çıkmazını da görmemiz gerektiğini göstermektedir.

265 Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, s. 170; Bloch, *Feodal Toplum*, s. 187.
266 Altındal, *Yoksul Tanrı*, s. 18-19.

Dünyevî ve bilimsel konulara karşı entellektüel ilgi bu okullar etrafında yayılırken Antik Çağ'ın eserlerine karşı da daha büyük bir ilgi uyanmıştır.[267] Kökeni piskoposluk okullarına dayanan bu yeni eğitim merkezleri, öğretmen ve öğrencilerin seçimi, program ve yöntemleri ile manastır okullarından ayrılıyorlardı. Kentlere özgü olan skolastik düşünce üniversite (*universitas*/birlik) adı verilen bu kurumlara egemen oldu[268].

Diğer taraftan 11. ve 12. yüzyıllar bir yönü ile çeviri yüzyılları olarak nitelenirken bir taraftan da Batı bilim ve genel olarak entelektüelliğin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ancak daha 10. yüzyılın ortalarından itibaren Kuzey İspanya'da Santa Maria de Ripoll Manastırı'nda Arapçadan Latinceye tercümeler yapılıyordu. Bunlar daha çok geometri aletleri ve astronomi ile ilgiliydi. Yunan ve Arap müelliflerin tıp eserleri Güney İtalya'da Salermo'daki tıp merkezinde ve Afrikalı Constantine tarafından Arapçadan Latinceye çevrildi. Yine de Batı'da bir devrim yaratacak asıl çeviri çalışmaları 12. yüzyılda ortaya çıktı.

1125 ile 1200 yılları arasında gerçek bir çeviri seli ortalığı kapladı ve bunun sonucunda bilhassa 13. yüzyılda olmak üzere Grek ve İslam biliminin büyük bir bölümü Latinceye çevrildi.[269] Müslümanların İspanya ve Sicilya'daki geri çekilişleri Avrupalıları Arapların büyük öğrenim merkezlerinin sahibi durumuna getirdi ki, Avrupalılar buradaki eserleri Latinceye kazandırmanın yoğun bir çabası içerisine girdiler. İspanya'da çeviri yapılan merkezler arasında Toledo öne çıktı. Ama bütün bu gelişmelere rağmen bir taraftan da 12. yüzyılın başlarında hâlâ köylerde, kasabalarda ve hatta kentlerde öğretmen bulmak tesadüflere kaldığı gibi bulunanlar da dönemin cahil papazlarından daha iyi değillerdi[270]. Bu şunu göstermektedir ki, Avrupa'daki uyanış her yerde ve aynı düzeyde değildir[271].

267 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 95 vd.

268 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 61.

269 Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, s. 17-18.

270 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 187.

271 Geç Orta Çağ Avrupası'nda uyanışın bir yüzü de *mistisizm* alanındaki gelişmedir. Almanya'da ortaya çıkan mistisizmin temsilcisi Johann Earckhard (1260-1327)'dır. Aynı dönemde Anadolu'da "*Yunus Mistisizmi*" çağıdır. Nasıl

Bir taraftan da 12. yüzyıldaki eğitim patlaması ile birlikte kitaba dolayısı ile parşömene olan ihtiyaç oldukça artmıştı. Bu çeviri çılgınlığı 13. yüzyıla kadar sürdü ve bunların büyük bir çoğunluğu bilimsel ve felsefî eserlerden meydana gelmekteydi. Öyle ünlü çevirmenler ortaya çıkmıştı ki, bunlardan Cremonalı Gerard (ölm. 1187)'ın çevirileri bile tek başına Batı biliminin gidişatında önemli rol oynadı[272]. Aristotales'in özellikle İbn Sina ve İbn Rüşd gibi büyük filozofların Arapça yorumları eşliğindeki eserlerinin yaygınlaşması ile yeniden kurulan Paris Üniversitesi oldukça eksiksiz bir düşünce sistemi ile karşılaşıyordu. Aristotales ile Hristiyanlığın uzlaşması şeklinde ortaya çıkan Paris Üniversitesi (aklın inanç, bilim ve sanatla bağdaştırılması) papanın tepki ve yasaklamaları ile karşılaştı. Böylece bilim ve düşüncenin 13. yüzyıldaki Atina'sı olan Paris'teki gelişimi kösteklendi. Paris'teki bilim ve sanat fakültesinde temel bilimleri Aristotales ağırlıklı (trivium = dilbilgisi/gramer, konuşma sanatı/retorik/belagat ve diyalektik üçlüsü) iken Oxford'da quadrivium (aritmetik, müzik, geometri ve gökbilim) ve Neoplatonist (Yeni Eflatuncu) düşünceler daha önemli idi. Bilimin özellikle de tatbikî bilimin Oxford'da ilerlemesinin altında yatan da budur[273]. Ancak 1277 yılında papalığın lanetleme propagandası ile Orta Çağ'ın makineleşme süreci denetim altına alındı. 13. yüzyıl aydınlanma harekâtının durma noktasına gelmesi ile karanlık ve kokuşmuş bir döneme girildi.

1315-17 yıllarında Avrupa korkunç bir kıtlığın yol açtığı yıkıma tanık oldu. 1337'de Yüzyıl Savaşları başladı ve aynı yıl tüm kıtayı saran ekonomik tükeniş yaşandı. 1347-50 yıllarında Avrupa, Batı uygarlığının gördüğü en ölümcül felaketle karşı karşıya kaldı: *Veba Salgını.* Avrupa bu dönemde bir tarafta toplumun

Alman mistisizmi Alman dil hareketine dayanıyorsa Yunus mistisizmi de arı duru Türkçeye dayanıyordu. Ve nasıl Alman mistisizmi imparatorun bir kukla durumuna geldiği ülkenin küçük siyasî ünitelere bölünmesi demek olan bir fetret devrinin eseri ise, Anadolu mistisizmi de Moğol istilası ve Anadolu beyliklerinin parçalanmış siyasî, sosyal tablosunun bir eseri idi. Hocaoğlu, "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", s. 39.

272 Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri,* s. 18.

273 Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi,* s. 190.

üst tabakalarında Aydınlanma Çağı'na hazırlanırken diğer tarafta toplumun geniş katmanlarında oldukça geri ve karanlık bir tablo sergilemekteydi. Zira Orta Çağ'da veba ortalığı kırıp geçirirken, cüzamdan deriler zar gibi soyulup dökülürken Avrupa'da insanlar bunun sudan kaynaklandığına inanıyorlardı. Suyun, derinin gözeneklerini açarak vücuda sızdığını, mikroplara yol açtığını zannederlerdi. Bu yanlış inanç yüzünden, insanlar temizlikten korkar hale gelmişti. İçime su girer kaygısıyla, hamama, banyoya gitmez olmuşlar ve temizlenmedikçe de salgın büyümüş, ölümler kitleselleşmişti. Şifa arayacaklarına devayla savaşmışlardı. Banyolar yasaklanmış, hamamlar kapatılmış, pislik yayılmış ve bundan dolayı Veba tamamen yayılmıştı[274]. Yüzyılın sonlarına doğru, 1378-82 arasında da tüm Avrupa kıtasında bir dizi devrimci ayaklanma patlak verdi. 1277'de yasaklanan "Muzır Yanlışlar" listesi Paris Üniversitesi'nin çoğu Hristiyanlık ile bağdaşmayan Grek ve İslam öğretilerinden ne denli etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir. Kilisenin baskısı sonucu çoğu İbn Rüşd yanlısı aydınlar Hristiyanlık muhalifi olmaları gerekçesi ile Paris'ten kovuldular. Onlar da daha uygun yerler olan İtalya gibi ülkelere gittiler.

1277 lanetlemesinin uzun süreli iki etkisi oldu: Bir yandan düşünceyi inançtan ayırmakla bilimin liberal hümanizmden neredeyse bağımsız biçimde gelişmesine yol açan bir aydınlanma ortamı yaratmış, diğer taraftan da Hristiyanlığın mistisizme yönelmesine sebep olmuştur. Öyle ki, 14. ve 15. yüzyıllar mistisizmin oldukça yaygınlaştığı bir Avrupa'ya şahit olmuştur. Bu dönemde öyle aşırı uçlar ve hareketler meydana gelmiştir ki, veba salgınının sebebi olarak gördükleri halkın günahlarının bedelini ödemek için 1349 yılında "eziyetçi kardeşler" meydan işkencesini başlatmışlardır[275].

Daha sonraları ise, ayrıntılar üzerinde yoğun bir çalışma ve önemli değişiklikler dönemi başladı. Böylece 15. yüzyılın başlarında Orta Çağ'ın skolastik bilimi Aristotelesçi bir dünya görüşü

274 Georges Vigarello, *Temiz ve Kirli - Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*, çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996.

275 Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, s. 193-195.

üzerinde en gelişkin konumuna ulaştı[276]. Bu duruma gelirken yapılan karşı-Aristotelesçi eleştirinin zenginliği ile tam bir doyuma ulaştı.

Bu dönemde *kültürel hayat* açısından ne söylenebilir? Bunu en basit şekli ile şu cümledeki ifadede bulabiliriz: Orta Çağ sonlarında hayatın bütün gürültülerini bastıran bir ses vardır: Çanların sesi.

Bu çan seslerinin yanında dinî geçit törenleri ve adlî infazlar halkı sarsıyordu. Keşişlerin vaazlarını dinlemeye gelen kalabalıklar kentte güneş battıktan sonra dinî geçit töreni düzeninde bir tur atmakta ve bu esnada kendilerini kamçılamakta ve şarkı söylemektedirler. Hayat şiddet ve çelişkilerle doludur. Bir taraftan da zenginlere karşı hınç vardır. Piskoposlar bazen yeterli parayı toplayamadıklarında kiliseyi yirmi gün ibadete

276 Skolastik düşünce, Orta Çağ Hristiyan felsefesine verilen isimdir. Bu felsefe Yeni Eflatuncu bir renk taşıyan kilise babalarının (Patristik felsefe) aksine Aristocu bir karakter taşır. Kelime Latince *scola* sözünden gelir ve "mektep", "medrese ilmi" manasına gelir. Bu felsefe, patristik devirde şekli belirmiş olan doktrini daha sistemli bir hale getirmek gayretleriyle gelişmiştir. Hakikati aramak endişesinden çok manastırlarda ve piskopos mekteplerinde öğretilen birtakım bilgilerden meydana gelmekteydi. Bu felsefenin gayesi, eğitim ve öğretim olup, araştırma değildi. Metodu ise, aklı vahiy ve iman hakikatlerine tatbik ederek, onların aklen ve felsefî yönden izahını yapmak ve kolay anlaşılır hale getirmek, kıyas yoluyla ispat ve üstatları şerh ve tefsir etmek, dolayısıyla da birtakım iddialara cevap vermektir. Yani nassları sistemleştirip, okullardaki gençlere bir bilgi olarak devretmektir. Bunun için Aristo mantığına sıkı sıkıya sarılmıştır. Anlamak için iman etmek görüşü bu felsefenin hareket noktası ve gayesini oluşturmaktadır. Bu felsefenin başlıca özellikleri: 1- Eflatun ve Aristo'yu otorite olarak kabul etmek; 2- Kendini daima otoritelere göre ayarlamak; 3- Kitap ve üstat bilgileri esas alındığı için tabiatın doğrudan doğruya müşahedesi yoktur; 4- Bizzat gerçeği araştırma düşüncesi yoktur; 5- Yeni bir dünya görüşü endişesi yoktur. Gelişmesi yönüyle üç devreye ayrılır: 1- Erken Skolastik (800-1200). 2- Yüksek Skolastik (1200-1300); bu dönemde Aristo tamamen hakimdir. Felsefe ile ilahiyat ayrılmaya başlar. 3- Geç Skolastik (1300-1500); felsefe ile ilahiyat tamamen ayrılmış, iman-ilim zıtlığı fazlalaşmış, bilginin konusu artık tabiat olmuştur. Bkz. Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, s. 252-254; Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 159-178.

kapattıkları gibi dört ay boyunca defin ve ayin yapılmasını yasaklayabiliyorlardı[277].

Halk kendi kaderini ve ülkesinin kaderini ancak kötü bir yönetim, sömürü, savaş, talan, sefalet ve salgın hastalıklar dizisi olarak kavrayabilmekteydi. Katı ve güvenilmez bir adalet mekanizmasının tehdidi ve bunlara ek olarak cehenneme, şeytana ve cadılara karşı duyulan iç sıkıntısı yaratan korku. Bütün bunlar hayatın karanlık arka planını oluşturuyordu. Orta Çağ'ın sonu tam bir adli gaddarlık düzeni haline dönüşmüştür. Bu adli gaddarlığın en çarpıcı yanı, yoldan çıkmış bir uygulama olmasından çok, halkın bu işten aldığı hayvanî zevk, bir panayır eğlencesine benzeyen sevincidir. Fransa ve İngiltere'de, ölüm mahkûmlarına son şaraplı ekmeği vermeye ve günah çıkarmasını engellemeye yönelik bir âdet vardı. Tek amaç ise onların can çekişirkenki ızdıraplarını arttırmaktı. Papa, 1427 yılındaki gibi aykırı görüşlerinden dolayı bir gruba yedi yıl boyunca ayakta hiç yatmadan başıboş dolaşma cezası verebilmekteydi. Adalet duygusu hâlâ dörtte üçü itibariyle pagan özellikler taşımaktaydı[278].

Orta Çağ Avrupası'nda gündelik hayat için; eğer tarihçiler, edipler, vaazlar, dinî ve resmî belgelere bakılacak olursa kin, tamah, kavga, kötülük, kabalık ve sefaletten başka bir şey bulmak mümkün değildir. Bu dönemin gurur, gaddarlık ve ölçüsüzlükten başka bir sevinç kaynağı tanımadığını da söyleyebiliriz. Ve eğer herhangi bir bölgenin veya eğer Burgonya'nın Orta Çağ'daki tarihi yazılacaksa buna intikam ve yaralanmış gurur teması dışında bir şey eklenemeyecektir[279].

277 Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1997, s. 30, 44.

278 Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, s. 32, 36, 45.

279 Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, s. 31, 48.

III- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Soylular*

Soyluluk aslında II. Feodal Çağ'ın hâkim bir sınıfı idi. I. Feodal Çağ'da Roma dönemi soylu ailelerinin kökü kurumuştu. Bu kurum ancak 13. yüzyılda fief ve vassalitenin gerileme sürecine girdiği zaman sabitlenebilmiştir. Kendinden önceki dönem de dâhil soyluluğu tanımayan I. Feodal Çağ uzaktan mirasçısı olduğu uygarlıklarla çelişiyordu. Ancak bütün bunlara rağmen I. Feodal Çağ'da da soylu kavramı vardı. I. Feodal Çağ'da soylu olmak, soyunda herhangi bir leke veya herhangi bir köle bulunmaması anlamına gelmekteydi. Bu çağda kişisel hürriyet ile soyluluk aynı anlama gelmekteydi. Ancak alt düzeydeki özgürler için kullanılan soyluluk ifadesi yavaş yavaş azalmış ve zamanla toplumun en güçlü aileleri için kullanılır olmuştur. Böylece soylular sınıfı statüye dayalı bir toplumsal sınıf olarak II. Feodal Çağ'da oluşmaya başlamıştır[280].

II. Feodal Çağ'da bir sınıfın bu adı hak edebilmesi için iki şartı bir araya getirmesi gerekiyordu.

1- Önce kendine özgü bir statüye sahip olması ve bu statünün onun iddia ettiği üstünlüğü teyit etmesi gerekmekteydi.

2- Bu statünün kan bağı yolu ile devam etmesi gerekiyordu. Bunlarla beraber bu toplumsal avantajların irsî özellikler olduğunun mevcut hukuk düzeni tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu[281].

Orta Çağ Avrupası'nın ya da feodalitenin en önemli özelliklerinden biri "kan dostları" olarak bilinen soy dayanışması idi.

280 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 445-446.
281 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 439-440.

Feodalitede birey ile mensup olduğu grup birbirlerinden ayrılmaz şeyler olarak düşünülürdü. Bir üyenin şerefi veya şerefsizliği tüm küçük soydaş grubunun üstüne sıçramaktaydı. Kan bağları asıl güçlerini her şeyden önce kan davalarından ortaya çıkaracaktır. Hemen bütün Orta Çağ ve özellikle Feodal Çağ özel intikam duygusunun damgasını taşımıştır. Kan davası, sonunda ölüm bile olsa hakların en kutsalıdır. Feodal toplumda tek başına kalmış kişiler çok az şey yapabilirlerdi. Feodal toplumun en karakteristik özelliklerinden biri de birinin himayesini kazanabilmektir. Bu statüyü elde edemeyen bir kişi her türlü saldırı ve haksızlığa muhatap olabildiği gibi *kanun dışı* olarak görülebiliyordu[282]. Soyluların Orta Çağlardaki konumu için *Senyör-Vassal ilişkisine* bakarak daha rahat bir değerlendirme yapabiliriz.

Vassal ile senyör arasındaki ilişki önceleri tamamen geleneksel bir tarzda görünürken, birtakım yükümlülükler daha sonra sözleşme metinleri içerisine dâhil edilerek antlaşmaya dayalı bir netlik kazanmıştır. Sadakat yemininden sonra da yapılan bir "güvenlik" yemini ile vassal sözünde durmaması halinde yaptırımlara maruz bırakılmıştır.

Vassalın birinci görevi savaşta senyörüne yardım etmekti. "Elden ve dudaktan" adam, ilk olarak tam donanımlı bir at üzerinde hizmet etmeliydi. Ayrıca barış zamanlarında özellikle dinî bayramlarda senyör bütün vassallarını bir araya getirerek bir "kurul" toplardı. Bu kurul mahkeme görevi ifa ettiği gibi danışma kurulu niteliği da taşırdı. Vassal yemin etmiş olması sebebi ile senyörüne her zaman ve her yerde yardım etmek zorundaydı. Kılıcı ve kurul üyesi olmanın yanında kesesi ile de yardımcı olmalıydı[283].

Feodal toplumda zayıf olan soy dayanışmasını (akrabalığı) vassalitenin devamlılık ilişkisi tamamlamaktaydı. Senyörü olmayan bir adam, akrabaları ondan sorumlu olmadıklarını ilan

282 Benzer bir durum İslamiyet öncesi Arap toplumunda da mevcuttur. Kabilenin üstünlüğü ve gücü esastır. Birey ancak bir kabileye "*benu*" kelimesinde ifadesini bulan bir bağlılıkla bağlandığı zaman can, mal, namus güvenliği vardır ve gerçekten ancak o zaman hürdür. Bu sihirli benu kelimesi ile bir kabileye bağlanmayan kişi kanun dışıdır ve her türlü saldırı ve kanunsuzluğa muhatap olabilir.

283 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 346-354.

etmişlerse, 10. yüzyıl Anglo-Sakson yasalarına göre "kanun dışı" sayılmaktaydı. Nasıl aile bireylerinin birbirlerine karşı birinci ödevi kan davalarının sürdürülmesi ise biat eden ile edilen açısından da durum aynıdır. Vassalite bağı ile akrabalık bağı arasında kan davası konusunda bir paralellik vardır. Diğer taraftan vassalı öldürülen senyör kan bedelinden pay almaya devam ediyor ancak senyörü öldürülen vassala bu durumda pay düşmüyordu. Bir vassal, çocuğunu daha küçük yaştan itibaren senyörüne veya senyörlerden birinin hizmetine vermesi gerekiyordu. Çocuk bu senyörün yanında hem uşaklık yapıyor hem de av, savaş ve şato hayatını öğreniyordu. Bir vassal senyörüne kardeşine, oğullarına, babalarına karşı da olsa yardım etmek zorundaydı[284]. Bir senyöre bağlanmak hiç de özgürlüğe aykırı bir şey olarak görülmüyordu. Fakat özgürlüğün, senyör seçme özgürlüğünün olmadığı durumlarda, olamayacağı genel bir kabul olarak söylenebilir.

Soyluluğun da dereceleri vardır. Birinci derecede Latinceye *rex* kelimesi ile tercüme edilen insanlar giriyordu ki bunlar krallardı. Kraldan sonra eski bir görev unvanını haiz büyük rical olan *duc*'ler, *comte*'ler, *marqius*'lar gelirdi. Ya da Latince bir unvan taşıyan *princeps*'ler (birinciler demektir ki Almancaya *Fürst* olarak tercüme edilmiştir.) gelirdi. Prenslerden bir derece aşağıda resmî unvanları bulunmayan *baron*'lar veya *sire* (Almanca *Herr*) gelirdi. Onların altında da 12. yüzyıldan itibaren ayrı bir sınıf teşkil eden *şövalyeler* gelmekteydi[285].

Soylular feodal toplumda imtiyazlı bir sınıf olmakla birlikte kültür ve eğitim durumları bakımından oldukça kötü bir durumdaydılar. Krallar içerisinde okumayı 30 yaşında öğrenebilen Büyük Otto ya da adının harflerini bile bilmeyen kralların isimlerini sıralamak mümkündür. Krallardan aşağıya inildikçe buradaki küçük ve orta senyörlerin hemen hemen tamamı kelimenin tam anlamıyla cahillerden meydana geliyordu. Büyük şefler için bile söz konusu olan eğitimsizlik toplumun basamakları inildikçe daha da ağırlaşıyordu. Eğitimin bu düzeyinin

284 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 354 vd.

285 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 177-181.

ışığında o dönemde rahiplerin hem büyüklerin düşüncelerinin tercümanı hem de siyasal geleneğin koruculari olarak rol oynamalarının nedeni açıklanabilmektedir. Hükümdarlar çevrelerindeki muhtelif hizmetkârlarının vermekten aciz oldukları birtakım hizmetleri kilise mensuplarından istemek zorunda kalıyorlardı. Daha 8. yüzyılın ortalarına doğru Merovenj krallarının son sivil danışmanları da (Laik) ortadan kaybolmuştur.

1298'de ise bir kral mühürlerini ilk defa laik olan şövalyeye teslim etmiştir. Bu iki tarih arasında (8. ve 13. yy) 500 yıl boyunca Fransa'da hükümdarın yazı işlerinin başında bir kilise mensubu bulunmuştur ki, diğer devletlerde de durum pek farklı değildir. Halk ise, okuma yazmayı bilmedikleri için sözlü bir gelenek ortaya çıkmış ve atalarından gördükleri ve duydukları onların ilham kaynağı olmuştur. Soylu sınıfının eğitim ve kültür konusundaki eksiklikleri ise kilise tarafından ancak kendi lehlerine olacak şekilde doldurulmaktaydı.

IV- Geç Orta Çağ Avrupası'nda *Şövalyelik*

Şövalyelik, 13. yüzyılda Batı dünyasının tümünde sınırları iyice belirginleşen bir tabaka olarak ortaya çıkmaktadır. Soyluluk fikri sonunda şövalyelik fikri ile birleşmiş ve 13. yüzyılda şövalyeliğe mensubiyeti ifade etmek üzere herkes tarafından Latince kökenli bir kelime olan *miles* (veya bunun karşılığında kullanılan *nobilis, milites* vs.) ile ifade edilerek kullanılmıştır[286].

Feodal toplumun belirleyici niteliklerinden biri de askerî vassalları ve onların şeflerinden meydana gelen profesyonel bir savaşçılar zümresinin oluşmasıydı. Aslında sınıf sistemi ile politik-askerî sistemler Avrupa feodal ekonomisinin içine işlemiş durumdadır. Bu sistem de ahlak ve normlarla çok yakından ilgilidir. Daha 8. yüzyılda atlı hücum süvarileri ile yaratılan bir savaş tarzı ortaya çıkmış ve feodal sistemin tamamlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu da daha önce Orta Asya'da yaygın olan üzenginin Avrupa'ya gelmesi ile bağlantılıdır[287]. Üzengiden önce biniciler at üzerinde yeterince denge sağlayamadıkları için at savaşlarda etkili bir araç olamıyordu. Yeni koşum takımları demir nallar, üzengi ve atlı hücum süvarileri Avrupa'da soylu ve şövalye sınıflarının köylü ve krallar karşısında güçlenmesini sağlayarak feodal yapının şekillenmesinde rol oynamıştır[288]. Şövalyeliğin sosyal bir sınıf olarak ortaya çıkması da Feodal Çağ'ın mantığı içerisinde anlaşılabilmektedir.

286 Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s 175.

287 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 113.

288 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 114-115.

Şövalye at üzerinde tam donanımlı savaşçı demekti. Birinin şövalyesi demek, ondan bir fief alıp da hizmetle yükümlü hale gelmek demekti. Daha önce kral ve soylular arasında ömür boyu bir sözleşme olarak düzenlenmekte olan *benefice*'e benzemeyen fief, miras yolu ile aktarılabilmekte, bir yandan soylu sınıfının devamını güvence altına alırken diğer yandan da hükümdarlara güç vermekteydi[289]. Oysa 12. yüzyıl ortalarında tamamlanacak şekline göre bu yetmeyecek onlar artık aynı zamanda bir cemaat hatta bir tarikat meydana getireceklerdir. Zira kılıç kuşanma törenleri önceleri bir şövalyenin eliyle yapılırken, 11. yüzyılda bir kilise rahibi eliyle bir dinî tören olarak şekillenecektir. Bu kılıç kuşanma törenlerinde de Orta Çağların temel karakteristik terimlerimden biri olan "yemin" karşımıza çıkmaktadır.

Daha önceleri toplum içinde genel olarak uygulanan silah kuşanma, kılıç kuşanma törenleri 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dar bir zümrenin şövalyeliğe giriş törenine dönüştürüldü. Bu kılıç kuşanma töreninde ya "soylu" çocukları belli bir yaşa geldiklerinde ya da nadir olarak onların arasına servet ve güçleri ile giren "şanslılar"ın çocukları kılıç kuşanırlardı. I. Feodal Çağ boyunca şövalye teriminden anlaşılan önce fiilî bir durum; bazen bir hukuk bağı, fakat her zaman kişisel bir bağ idi[290]. Bu çerçevede fiilî soyluluk hukukî bir şekle dönüşmüştür. Kutsal topraklarda yeni kurulan yerleşme alanlarının korunması amacı ile 1119 yılında kurulan Temple (Tapınak) tarikatı, giysi, silah ve toplumsal mertebe bakımından farklı iki savaşçı kategorisi içermekteydi. Yukarıda "şövalyeler", aşağıda basit çavuşlar. Beyaz pelerine karşılık boz pelerinler[291]. Beyaz pelerin giymek ve silah taşımak irsî bir ayrıcalık haline dönüşecektir. 1130 ile 1250 yılları arasında Frederic Barbarossa başta olmak üzere birçok kral köylülere şövalye silahları olan kılıç ve mızrak taşımayı yasaklarken bir taraftan da ataları şövalye olanları "meşru şövalye" saymaktaydılar.

289 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 115.
290 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 483.
291 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 495.

Böylece şövalye sınıfı için sadece şövalye çocukları kabul edileceklerdi. Ancak 12. yüzyılda ortaya çıkan kentsel vatandaşlık kurumu mensupları kendi çocukları için şövalye unvanı almanın yollarını buldular. Fransa Kralı Saint Louis'den itibaren ve daha sonra Capet hanedanı çevresinde başlangıçtan itibaren "soylulaştırma" belgeleri ortaya çıkmıştır. Bazen krallar savaş meydanlarında cesaret gösterilerinde bulunanlar için de, antik âdetlerde olduğu gibi, bu hakkını kullanabilirdi[292].

Böylece doğumları itibarı ile buna layık olmayanlara da bu hakkı tanıdıkları görülmektedir. Bu şekilde verilen şövalyelik "kılıç kuşanma" törenleri ile krallara para üreten bir sisteme de dönüşebiliyordu. 13. yüzyılın son yıllarında evrim hemen her yerde tamamlanmıştı. Artık soyluyu yaratan eski tarikata girme ayinleri olmayıp bunu irsî olarak iddia edebilme imkânına sahip olmaktır. İngiltere'de de vassalite ve şövalyelik kurumları tamamen kıtadan ithal edildiği için aynı çizgide ilerlemiştir. Yine de 13. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başına kadar geçen sürede şövalyelik töreni seyrek uygulandı sonra da köhnemekte olan bir gösteriş türü olarak bir köşeye atıldı[293].

292 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 498-499.
293 Bloch, *Feodal Toplum*, s. 510.

C- PARASAL EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1085-1155 arası Kluni Manastırı Bütçesi

11. yüzyıldan itibaren nakit para Batı Avrupa'da tedavül etmeye başlamıştır. Toprak senyörleri dıştan bir fazla alım yapmaya ve daha geniş ölçekli nakit kullanmaya başlamışlardır. Burada Kluni tarikatına ait toprakların gözleminden bazı ipuçları çıkarılabilir[294]. Her ne kadar bu tarikatın manastır toprakları çok büyükse de bazı tahminler yapmak mümkündür. 1080'lerde Rahip İllric tarafından kaleme alınan çok eski örfler, manastır hayatının maddî yönünü 11. yy boyunca özetlemekte ve geleneksel ekonominin taslağını vermektedir[295]. Her şeyden önce lükse yakın bir konfor içinde senyörmüş gibi yaşamaya alışmış üç yüz kadar rahibin her türlü ihtiyaçlarını sağlamak gerekiyordu. Kasabaya yerleşmiş aile üyelerini, sırtından besleme işini de ayarlamış olan manastır, çok sayıda hizmetkârı da hemen

294 Orta Çağ Avrupası'nda paranın yeniden tedavülde esas olması ve ekonomideki gelişmeyi Duby'nin *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* adlı eserindeki Kluni Manastır Bütçesi başlığı altındaki incelemesinden takip edebiliriz.

295 Manastır kelimesi Grekçe "yalnız yaşama" anlamına gelse de çoğu manastırların tabiatında comunal bir hayat vardı. Bkz. Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 71. Hristiyan manastırcılığının kökeni Yeni Ahit'in belli buyrukları, Yunan dünyasının çileci Pisagorcu toplulukları ve hatta Yahudi Essene kardeşlik derneklerine kadar gider. Mısır, Filistin, Suriye manastırlarında gizemcilik ve çileciliğin ağır bastığı bir züht hayatı vardı. Aslında Avrupa çifte bir Antik Çağ'ın eseridir. Orta Çağ Hristiyanlığının arka planında Yahudilik ve erken Hristiyanlık gelenekleri yatmaktadır. Bu konuda, her ne kadar iyi bir çevirisi yapılmamışsa da, şu esere müracaat edilebilir. Artz, *Orta Çağların Tini*, s. 44, 92-93.

hemen efendisininkine eşit bir bolluk içinde doyurmak durumundadır. 18 yatılı fakir konuk ile geçerken uğrayanlar da aynı şekilde gündelik nafakasını almak durumundaydı. Ahırlar, kilise ululari ile soylu hacıların yoğunluğundan dolayı doludur. Manastır büyük sadaka dağıtımları da yapmaktadır. 250 tuzlanmış domuz, 16 bin muhtaç arasında paylaşılmakta ve günde 20.000 setien (eşek yükü) tahıl gerekmektedir.

Çok eski örflerin yazıcısı, domain üretiminin olağan durumda çok büyük ihtiyaçların çoğunu karşılayabileceğini düşünmektedir. Dünyevî alandaki en büyük görev *Kilercibaşı* tarafından yapılanıdır. Bu kişi ambarcı, şarap muhafızı ve yemekhane sorumlusunun yardımıyla senyörlüğün ürünlerini toplamakta ve bunları paylaştırmaktadır.

Manastır aslında çok büyük ve iyi yönetilen bir toprak vassallığına sahiptir. Manastırın kurulmasından ve özellikle 10. yüzyılın sonundan itibaren sayılamayacak kadar çok sadaka ile gelişerek oluşan bu toprak vassallığı binaların merkez olduğu beş altı fersah yarıçapındaki bir alan içinde yer alan çok sayıda toprağı kapsamaktadır. Aslında bunların çoğunun çok düşük yükümlülükleri olan serf tarlaları olduğu doğrudur. Ama bu toprakların doğrudan işleteni de çoktur ve bu görevi alan sürekli olarak artmaktadır.

Topraklar 18 özerk senyörlük şeklinde bölünmüştür ki, bunlara *dekanlık* denilmektedir. Her dekanlık, arsaya uzun zamandan beri yerleşmiş, umumiyetle de oralı olan ve bölgenin tarımsal uygulamalarını bilen bir sahip tarafından yönetilmektedir. Zaten bu dekan da başsahip tarafından sıkı bir şekilde gözetim altında tutulmaktadır. Başsahip toprağın gelişmesini denetlemek ve bağlılıkları hakkında karar vermek üzere her kış buralara gelmektedir. Topraktan elde edilen ürünün büyükçe bir kısmı dekanlıkta tüketilmektedir. Henüz ilkel olan teknikler bir dahaki ekim için bazen olduğu gibi yarısı, değilse bile en azından 1/3'ünü ayırmayı gerektirmektedir.

Dekanlık, toprağın işlenme işini çiftlik uşaklarına yaptırmakta ve bu familya da gelirin bir bölümünü tüketmektedir. Yine dağınık vaziyetteki çok sayıda kiralık çiftliklerden ödenti

toplanması işi bir köyde laik bir kâhyanın bulunmasını gerektirmekte ve bunlar da giderlere eklenmektedir. Nihayet üretim geleneksel olarak sadaka dağıtımı ve konuk ağırlanması için dekana bırakılmaktadır. Burada Orta Çağ tarım ekonomisinin kusurlarından biri keşfedilmektedir. Senyörlük genişleyince yönetim masrafları çok hızlı artmaktadır. Büyük senyörlük küçüğünden daha az kârlı olmaktadır. Manastır sıkı sıkıya kendi içinde kapalı bir ekonomi halinde yaşamamakta ve para da kullanılmaktadır. Ancak *kilercibaşının* yanında nakit yönetimi ile yükümlü olan *haznedar* vazgeçilmez bir görevi yerine getirse de daha silik, yani ikinci derecededir. Manastır için nakit, birtakım hizmetler için, tamamlayıcı bir unsur olarak yer alıyorsa da daha çok manastırın kendi üretemediği birçok maddenin alımında kullanılmaktadır. Ancak bütün bu geleneksel uygulamalar, 1080 ile 1120 yılları arasında para dolanımı arttıkça nakit ihtiyacının had safhaya ulaşmasıyla manastır ekonomisi altüst oldu.

Kluni tarikatı da gelirini artırma yoluna gitmiştir. Manastıra bu nakit cinsinden gelir artışını sağlayan Galya'nın güneyi, İtalya ve İspanya bölgesinde manastırın şubelerinin oluşması ve bir teşkilat hüviyetine bürünmesi sonucu bunların ana manastıra gönderdikleri yıllık ödentilerdir.

Rahipler bu gelir artışı ile tapınakları güzelleştirmek ve tanrı hizmetine daha da ihtişamlı bir çerçeve sunmak, dinsel törenlerin parlaklığını arttıran bezemelerle zenginleştirmek gibi yollarla harcamalar yapmışlardır. Ayrıca kilercibaşı bu gelir artışını senyörlüğü büyütmek amacıyla büyük toprak alımında kullanmıştır. Bilhassa şövalyeler Haçlı savaşları için nakit edinmeyi amaçladıklarından rahipler bu durumdan istifade etmişler, onların topraklarını ucuza kapatarak veya ipotek karşılığı borç vererek arazilerini genişletmişlerdir.

Bu konuda Başrahip Huques'in *"altın ve gümüşü çil çil ve dokunulmaksızın tutmaktansa harcamak evladır"* sözü sanki genel bir uygulamayı ifade etmektedir. Büyük dinî inşa faaliyetlerine tabii ki gündelik işlerde boğulmuş domain emek gücünün yetmesi mümkün değildi[296].

296 Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 23.

Elde bol nakit olmaya başlayınca dışarıdan yalnızca eskiden olduğu gibi elbise ve birkaç bulunmayan gıda maddesi değil de gündelik ekmek ve şarap alma âdeti de kolayca yerleşmiş ve manastır kolayca çok büyük gıda alım merkezi haline gelmiştir. Toprak senyörlüğünün cemaatin iaşesine katkısı ise aynı oranda azalmıştır ve 1122'de manastır topraklarından geçiminin ancak 1/4'ünü sağlayabilmektedir. Bu tam bir devrimdir. Bir kuşak süresince Kluni cemaati domain ekonomiden nakdi ekonomiye geçmiştir.

12. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kluni bölgesel ekonomi içinde her hâlükârda yeni bir konum işgal etmektedir. Tarikat, etrafına yaydığı bu nakdi, Hristiyan âleminin güneyinden özellikle Arap altınının kaynadığı İspanya'dan edinmektedir. Önemini fazla abartmaksızın Kluni'de, kansız kalmış olan kıtasal Fransa'nın nakdi dolaşımına sarı madenin katıldığı birçok kanaldan birisini teşhis etmek mümkündür: Haznedarın büyük harcamaları manastır çevresinde ticarî mübadelenin hızlanmasını harekete geçirmekte ve bu canlanan dolaşım toplumun bütün katmanlarına nüfuz etmektedir. Toprak aristokrasisi de bu durumda kâr etmektedir. Topraklarını satan, borç alan şövalyeler, bütçelerinde nakde daha geniş bir yer ayırmalarına imkân veren sikke veya değerli maden elde etmişlerdir. Onlar da sahipler gibi lüks ve israfa alışmışlardır. Ve tabii ki, alt tabakalar da bu harekete katılmışlardır. Bu durum sınırlı da olsa hür, küçük, köylü mülkiyetinin sürmesinin nedeni olmuştur.

Bu arada haznedarın harcadığı paranın en büyük parçası aşikâr bir şekilde tüccar kasalarını doldurmuştur. Eskiden yalnızca oradan geçen birkaç tüccar manastıra yünlü ve baharat getirmekteydi. 1080'den sonra alımların artan genişliği onların daha kalabalıklaşmalarına, yerleşmelerine ve servet yapmalarına yol açmıştır. Bu arada manastırın hemen dibindeki köylüler, hizmetkârlar ve yerlilerden oluşan basit bir yerleşim yeri olan ilkel kasaba, tüccar ile dolmakta ve kent haline dönüşmektedir. Gelişmekte olan bir burjuvazinin elinde temerküz etmeden önce tüm kırsal ortamı kateden nakdi bir dolaşımı harekete geçirip besleyen Kluni, ekonomik yeniden doğuşun güçlü bir potasıdır. Bu uyanmakta olan dinî kuruluşun 11. yüzyılın sonunda

bölgesel ticarette böylece sahip olmaya başladığı payı ihmal etmek imkânsızdır. Ancak 12. yüzyıl başlarından itibaren Kluni ekonomisi bunalıma girmiştir. Bunun sebepleri arasında nakit kaynak (ödenti) sıkıntısı, tarikatın üyelerinin çoğalması, artan harcamalar ve lüks sayılabilir. Ayrıca senyörlerin ve kralların nakit yerine toprak bağışı yapmaları, tarımsal fiyatların yükselmesi de buna eklenmelidir. Bunun üzerine Kluni tarikatı, tasarruf, borç alma, borç ekleme ve toprak işletmeciliğini ıslah gibi birtakım tedbirlerle bunalımı aşma çabası içine girmiştir. Bu da tarikatı iç ekonomiye dayamak zorunda bırakmıştır.

Böylece Kluni ekonomisi 80 yılda üç aşama geçirmiştir:

1- Bu ekonomi 1080'e kadar tamamen çok geniş bir toprak varlığının işlenmesine dayanmaktadır. Bu toprakların rezerv alanı manastır tarafından beslenen ve barındırılan hizmetkârlar tarafından işlenmektedir.

2- 11. yüzyılın sonunda tarikata bağlı kuruluşlardan elde edilen sadaka ve ödentiler haznedarın elinde öylesine büyük bir artışa uğramıştır ki manastırın mali yönetimi kökten değişmiştir. Artık daha çok para harcama imkânı olduğundan inşaat yapılmakta, ortalık süslenmekte, hayat düzeyi yükselmekte ama buna karşılık iç üretim ihmal edilmektedir. Cemaatin ekonomisinde nakit para toprağın önüne geçmektedir.

3- 1125'e doğru haznedarın büyük ölçüdeki harcamalarından ötürü paranın değer kaybetmesi ve manastırın nakdî kaynaklarının yetersiz hale gelmesi bunalımı getirmiş ve bunu birtakım reform çabaları izlemiştir[297]. Böylece Kluni tarikatının bütçe taslağı Geç Orta Çağ Avrupası'nın geçirdiği dönüşümü gözlerimizin önüne sermektedir.

297 Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 17-32.

D- TİCARETİN CANLANMASI

Karolenjlerden beri düzenli ticareti profesyonel anlamda Yahudilerden başka kimse temsil etmediği Avrupa'da ticaretin yeniden canlanmasında iki faktör önemli rol oynayacaktır. Bunlardan biri Akdeniz'dir. 8. yüzyılda Avrupa'nın sırtını Akdeniz'e dönerek "kara"lara bağlanması nasıl Avrupa'yı etkilemişse, 11. yüzyılda Akdeniz'in yeniden eski konumuna kavuşması iyi bir etki yapmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki ticarî canlanmanın en önemli unsurlarından biri de nüfus artışı idi. Bu nüfus artışı boş, verimsiz toprakların işletilmesi ile üretimi arttırırken bir taraftan da âdeta bu artı nüfus ile *Avrupa kendi kendini kolonileştirmek*teydi. Sarnıçlar tarikatı, Cluni tarikatı, Benedikten[298] gibi tarikatlar iktisadî hayatı yeniden hareketlendirdiler.

298 Hristiyanlık kırlarda yerleşmiş keşişler vasıtasıyla şehirlerin dışına yayılmıştır. Doğuda zahitlik yönü ağır basan manastır hayatı Avrupa'nın hissiyatına intibak edecek şekilde değiştirilmişti. Evliya olarak kabul edilen İtalyan Benoit 6. yüzyılın sonlarında kendi keşişleri için bir kaide koymuştur. Bu kaide günün saatlerinin nasıl geçirileceğini açık bir şekilde göstermekteydi. Zaman dinî ameller ile günlük işler arasında taksim edilmişti. Keşişler toprağı ekip biçiyorlar veya bir sanatla meşgul olarak ibadet için gerekli eşyaları yapıyorlar ya da elyazmalarını kopya ediyorlardı. "Evliya Benoit'in kaidesi" çok geçmeden Avrupa'nın bütün manastırları tarafından kabul edildi. Bu manastırlar "*Benediction*" adını aldılar. Bu manastırlar zamanlarının sosyetesini Hristiyan idealinden pek farklı bulan dindarlar için birer okul oldular. Eski medeniyetten birtakım kalıntıların varlığını koruduğu bir merkez oldular. Bu manastırların her birinin keşişlere mahsus ikametgâhları yanında ambarları, ahırları ve atölyeleri vardı. Manastırların hemen hepsi büyük arazi sahiplerinin vermiş olduğu büyük bir malikâne içinde inşa edilmişlerdi. Hristiyanlığın şehirlerin dışına yayılmasında da önemli rol oynamışlardı. Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 100-101.

Ekili tarlalarla, yeni tarıma açılan toprakların yanında şehirlerin, kasabaların ve köylerin sayısında ve nüfusunda bir canlanma kendini göstermekteydi. Artık eski Roma kentleri etrafında askerî kalelerin surlarının dışına taşan iskân büyük şehirlerin habercisi gibidir[299].

11. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanmasında ticarî teşebbüs ve iş alanındaki gelişmelerin de etkisi vardır. Panayırların düzenlenmesi, ticaret kılavuzlarının yaygınlaşması, çek, ciro ve sigorta gibi yeni muhasebe tekniklerinin doğuşu bu gelişmelerden yalnızca birkaçıdır. İtalya bu yeniliklerin birçoğunun doğuş yeridir. Şehirlerin gelişmesi ile birlikte *kredi*, satılan malların bedellerinin daha geç ödenmesi şeklinde ortaya çıktı ve hızla yayıldı. Bu kredili satış tüketimi olduğu kadar yatırımı da teşvik etti[300].

Doğu Akdeniz'de Bizans'ın ve ona dayanan İtalya kentlerinin ticareti bu dar alanda devam etmiş ve bunlar giderek genişlemişti. Öyle ki, bu ticaret Venedik ile Bizans arasında sınırlı kalmayıp Venediklilerin Müslümanlarla ticaret yapmasına kadar yayılmıştı. Nasıl Kıta Avrupası'nda insanların tek geçim kaynağı toprak ise bu bölgede de denizdi ve papalığın Müslümanlarla olan ticaret yasağı Venediklileri pek bağlamıyordu. Artık Venedik Bizans'la da iş birliği yaparak diğer İtalyan şehirlerini rekabetin dışına itmiş ve Bizans'ın elindeki Anadolu ve Avrupa'daki ulaşım tekelini eline geçirmişti.

Akdeniz'in gelişen bu ticarî hacmi yanında Kuzey Denizi ve Baltık Denizi de benzer bir gelişme içindeydi. 9. asrın sonlarından itibaren yarı yerleşik hale gelen Vikingler korsan olmalarına rağmen kendilerini ticaretin içinde buldular. Rusya içlerinde oluşturdukları şehirlerde kaçınılmaz bir şekilde ticaret yapmaya başladılar. İskandinavların yerleştiği Güney Rusya bölgesi ise, daha üstün iki medeniyet arasında bulunduğu için, özel bir önem arz ediyordu. Doğuda Hazar Denizi'nin ötesindeki Bağdat halifeliği ve Karadeniz sahilleri ile Bizans, İskandinavlar açısından çifte bir cazibe teşkil ediyordu. İskandinavlar nehirler

299 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 65-84.
300 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 57.

vasıtasıyla (Volga, Dinyeper, Tuna) bu iki merkezle ticarette oldukça ileri gittiler[301].

11. yüzyıldan itibaren şehirlerin gelişmesiyle birlikte ticaret hacmindeki artış iki bölgede kendini gösterdi. Bu bölgeler, önce İtalya daha sonra ise Kuzey Avrupa olarak ortaya çıktılar. Aslında bu yeni bir şey değildi, sadece bir yeniden canlanma idi. Burada dikkati çeken bir değişme daha vardır. 12. yüzyıla kadar satabileceği ya da İslam dünyası ve Bizans'ın ondan talep edeceği bir şeyi olmayan Batı âdeta gelişmemiş bir koloni idi. Oysa bu tarihten itibaren dokuma ve madeni eşya başta olmak üzere bazı ürünler ön plana çıktı ve bu da altının Doğu'ya kaçışını engelledi. Avrupa zamanla işlenmiş ya da mamul mallar satar bir duruma gelirken Doğu'dan ham madde alır konuma yükseldi. İskandinavya ve Baltık ile gelişen ticaret de Avrupa'yı zenginleştirmekteydi. Kuzey de Avrupa'nın işlenmiş mallarına karşı ham madde satıyordu[302].

Kilisenin Müslümanlarla her türden ticareti yasaklamasını Venedikliler tanımıyordu. Kilisenin baskısı ise farklı bir şekilde ticaretin gelişmesine katkıda bulundu. 11. yüzyıldan itibaren Cenevizliler ve Pisalılar önce Tiren Denizi'nde sonra Kuzey Afrika'da Müslümanlara saldırdılar. Ve bu saldırıları dinî bir kisveye sokarak papanın desteğini sağladılar. Böylece Pisalılar hem dinî hem ticarî olarak zenginleştiler. Ardından Haçlı Seferleri'nde önemli rol oynayarak Doğu Akdeniz sahillerindeki liman şehirlerinde koloniler elde ederek Doğu Akdeniz ile olan ilişkilerini yoğunlaştırdılar.

Böylece İtalya kıyısında başlayan ticaret Provence ve İspanya'ya kadar bütün Akdeniz'i içine aldı. Türklerin doğudaki Haçlı kontluklarına karşı olan başarıları Akdeniz'deki ticaretlerini sarsmadı. Çünkü Türklerin hareketi karalara dayanıyordu. Ayrıca Uzak Doğu'dan gelen mallar onlar vasıtasıyla Batı'ya gidiyordu. Bu durum Müslümanların da kârlı çıkmalarını sağlıyordu. Haçlı Seferleri ile İtalya ve Provence Akdeniz'deki Türklere karşı

301 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 31-36.
302 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 63-64.

üstünlük sağlarken, Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü sona eriyor ve şimdi onların ekonomik nüfuzu altına giriyordu[303].

Bu deniz ticaretinin canlanışını kıtaya doğru nüfuz edişi izledi. Bu ticaret aynı zamanda tarımı da etkileyerek daha önceleri kendisine yeten ekonomisini aşarak bir ihracat ekonomisini doğurdu[304]. 12. yüzyıl tam anlamı ile bilim, sanat, düşüncede olduğu gibi ticaret ve şehir hayatının gelişmesinde bir Rönesans yaşadı. Bunu Sicilya bölgesindeki Norman Krallığı'nın ulaştığı seviye ile kuzey coğrafyasındaki paralel tablodan takip etmek mümkündür[305].

Ticaret deyince onun mübadele aracı olan *paranın serüvenine* de bakmak gerekmektedir. 8. yüzyılın son çeyreğinde Şarlman yeni bir para olan *penny* üzerine kurulu bir para sistemi ile bir para reformu yapmıştı. Aslında bu onun babası Kısa Pepin'in saltanatından itibaren başlayan altının yerine gümüşün alması idi. Şarlman'ın para sistemi, Karolenj İmparatorluğu'nun parçalanmasından doğan bütün devletlerce de korundu[306]. Bu para 1.7 gram ağırlığında ve saf gümüşten olup 12 tanesi eski paranın (*shilling*) 1'ine eşit oluyordu. Böylece Fransız İhtilali'ne kadar Kıta Avrupası'nda geçerli olan; 1 pound = 20 shilling = 240 penny sistemi yerleşti. Bu çok basit bir sistemdi: Pound bir ağırlık idi, shilling eski bir paranın adıydı ve gümüş penny ise dolaşımdaki tek para idi. Ticaretin çok az olduğu ve çoğunlukla da takas şeklinde yürüdüğü sürece para sisteminin bu yetersizliği pek hissedilmemişti. Çünkü erken Orta Çağlar, bilhassa 9. ve 12. yüzyıllar arası, bir tabii ekonomi dönemi olarak tanımlanmaktaydı ve paranın oynadığı rol hemen hemen dikkate alınmayacak ölçüde önemsizdi[307].

Ancak 10. yüzyıl sonlarından itibaren nüfusun artması, ekonominin gelişmesi daha iyi düşünülmüş bir para sistemini ihtiyaç haline getirdi. Büyük lortların para basma tekelini kendi

303 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 39.
304 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 65-84.
305 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 103-116
306 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 125-127.
307 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 121.

menfaatlerine kullanma eğilimi tedavüldeki paranın düzensizliği konusunda oldukça ileri bir noktadaydı. Böyle gerekli bir reformu çağın en büyük ticarî merkezi olan Venedik 1192 yılında bastığı yeni para ile gerçekleştirdi. Aynı yüzyıl içinde İngiltere'de geliştirilmiş bir para olan *sterling* basıldı. Böylece 13. yüzyıl başlarından itibaren pek çok ülke penny'den daha büyük paralar basmaya başladı. Cenova 1172 yılında 4 penny değerinde gümüş bir para basarken Venedik başta olmak üzere diğer İtalyan şehir devletleri ve Avrupa ülkeleri kendi paralarını bastılar. Cenova ve Floransa 1252 yılında, Venedik 1284 yılında 3.5 gram ağırlığında saf altın paralar (sırası ile cenovini, florin, ducat) bastılar. Kıtanın diğer devletleri de aynı yolu izlediler ve 15. yüzyıla kadar bütün Avrupa ülkeleri çeşitli madenlerden yapılan kompleks para sistemlerini kurdular. Ancak bunlar içerisinde en değerli olanı Floransa florini ile Venedik dukasıydı[308].

Bu dönemde nüfus ve gelirler arttıkça ve insanlar değişimde daha çok para kullanmaya başladıkça paraya olan talep arttı. Ancak arz bu talebi karşılayamadığı için altın ve gümüşün mal cinsinden değeri arttı. Bunun getirdiği sıkıntıyı devletler, kredinin geliştirilmesi ve para ayarının bozulmasıyla aşmaya çalıştılar. 15. yüzyıl sonlarında Portekizlilerin Afrika'da Gine başta olmak üzere altın madenlerine ulaşmaları, Avrupa'da yeni gümüş maden ocaklarının bulunması[309] ve sömürgelerden getirilenlerle (Amerika altın ve gümüşü) birlikte arz sıkıntısı da ortadan kalktı.

Ticarî faaliyetin seyrinde takas ve paradan sonra *kredi*yi de hesaba katmak gerekmektedir. Orta Çağların tarım döneminde, profesyonel bir tüccar sınıfının olmadığı ve ara sıra yapılan ticaretin de dağınık olduğu bir çağda ticarî krediden söz edilemezdi. Ancak tüm toplumsal örgütlenmenin temeli olan bu toprak sahibi aristokrasisinin kredi yardımı olmaksızın kendini sürdürmüş olması zordur. Tabii ki bu dönemin kaçınılmaz faizcisi kilise olacaktır. Kiliseyi en önemli mali güç yapan nakde çevrilebilir sermayeye sahip olmasıdır. Kıtlık dönemlerinde manastır hazineleri komşu lortlar için bir kredi kuruluşu rolü

308 Pirenne, *age*, s.130-135.
309 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 59-60.

oynuyordu. Dinî sebeplerle faizi yasaklayan kilise en büyük kazancı sağlıyordu. Ancak ticarî kredinin ilk kez 12. yüzyılda kullanıldığı ve özellikle ekonomik faaliyetin büyük olduğu İtalya şehirlerinin bu alanda önde geldiği bilinmektedir[310]. Deniz ticaretinden sonra kara ticareti ile uğraşanlarda da kredi işlemleri görülecektir. 13. yüzyıla geldiğinde Avrupa'da Yahudi tüccar ve tefecilerin piyasadaki payı küçülmeye başlamıştı ve Hristiyanlar onlarla rekabet ettikleri gibi aynı dönemde mistisizmin de etkisi ile Yahudilere karşı büyük bir nefret, baskı ve katliamlar da başlayacaktı[311]. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, kredi işlemlerinin gelişmesi Avrupa'daki eğitim seviyesinin gelişmesi ile paralel gidiyordu ve yabancı dil bilmek de aynı ölçüde bir paralellik arz ediyordu.

310 İslam şehirlerinin esnaflık, pazarlama ve benzeri düzenlemelerinin İslam dünyasından geçtiği şeklinde görüşler için Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 115; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 62;

311 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 136-155.

E- KENT HAYATININ CANLANIŞI VE BURJUVAZİNİN DOĞUŞU

Ticaret gibi şehir hayatı da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını takip eden yüzyıllarda küçülmekle birlikte sönük bir şekilde de olsa ayakta kalabilmiştir. Çünkü Cermen istilaları şehirleri yakıp yıkmıştı. Ayakta kalan şehirler ise, daha çok Akdeniz bölgesi ile sınırlı idi. Erken Orta Çağlardan kalan şehirlerde devamlılığı sağlayan iki temel unsur vardı. Bunlardan biri Roma şehirlerinin oldukça sağlam olan surlarıydı. İkinci unsur ise, kilise kurumlarıydı. Roma dünyasında kentler öncelikle siyasî, idarî, askerî ve iktisadî merkezlerdi. Erken Orta Çağ döneminde ise, artık çok geniş gelen eskiden surlarla çevrili alanın bir köşesine sıkışıp kalmış, neredeyse pek önemi kalmamış siyasî ve idarî işlevine indirgenmişti. İçlerinde durumları en iyi olanları varlığını bir piskoposa borçluydular[312]. Gerçekten Hristiyanlık bir şehir diniydi ve onun organizasyonu devletinkine benziyordu. Özellikle 6. ve 7. yüzyıllarda keşişliğin Batı Avrupa'da yaygınlaşması şehir surları dışında manastırların dizilişine sebep oldu ve bu manastırlar yeni tüccar, seyyah ve göçmen gruplarının toplandığı yarı şehirli toplulukların oluşturduğu ikinci bir yerleşim tipi idi[313]. Eski şehirler de merkezinde kilise örgütünün bulunduğu surların içine büzülmüş haldeydiler.

Bu haliyle Erken Orta Çağlarda ticaretin ortadan kalkmasıyla şehirler beledi nüfuslarını kaybederek tamamen piskoposların eline geçmiş küçük birimlere dönüşmüştü. Öyle ki, sivil yönetim özelliklerini yitiren kentlerde, şövalye ve senyörler de

312 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 56-57.
313 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 40-41.

artık saraylarını kurmuyorlardı. 9. yüzyıldan itibaren Müslüman ve İskandinav saldırıları karşısında korunma ihtiyacı daha etkin olarak kendini göstermiştir. Karolenj İmparatorluğu'nun çözülüşü ile birlikte yerleşen güvensizlik ortamı ve Haçlı Seferleri'nin getirdiği huzursuzluk, soygun ve baskın olayları nedeniyle ilk şehirler civar şatoların bitişiğinde kurulmuştur. Zira, beklenmedik bir tehlike ile karşılaşan ahali kendisini korumak için kalın duvarlarla çevrili ve müstahkem bir mevki niteliğinde olan bu şehirlere sığınıyorlardı ki, buralara *Burg/Burgus* adı veriliyordu[314]. Burglar, çevreleri oldukça sınırlı, genellikle bir daire biçiminde bir hendekle çevrili duvarlarla kuşatılmış kapalı yerlerdi. Tam ortada saldırılara karşı son sığınak olan bir burç bulunuyordu. Sürekli bir şövalye garnizonu da vardı ve kale kumandanının emri altındaydı[315]. Devamlı olarak Burg'a yerleşen ve yeni bir hayata atılan kişilere ise, burada eskiden beri yaşayan ve buranın ileri gelenleri ile asillerden ayırt edilmek için Burglu anlamına gelen *Buorgeois-Burjuva* adı verilmiştir.

Şatolarda yürürlükte bulunan eski örf ve âdetler, artık burglarda işlemez bir hale gelmiştir. Çünkü, buralara yerleşen ve hayatlarını ticaretle kazanmak amacında olan halkın, eskiden olduğu gibi birtakım efendilere sadakat göstermek veya vergi vermek gibi çeşitli mükellefiyetleri yoktu. Önceleri belirli sayıdaki ahaliyi barındıracak genişlikte olan burglar, nüfusun artması nedeniyle zamanla yetersiz hale gelmişler ve dışarıya doğru genişlemeye başlamışlardır. Bu nedenle de burglardan birçoğu, kendi talih ve kaderlerine tabi olarak birtakım büyük şehirlerin kurulması için bir hareket noktasını teşkil ettikten sonra, bu şehirlerin içinde kaybolmuşlardır[316].

314 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 185-186.

315 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 52-54; Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 186.

316 Orta Çağ Avrupası'nda pek çok şekillerde kurulan şehirlerin en sık rastlananları şunlardır: Malikâne halkı, artan nüfus karşısında derebeyinin verdiği imtiyazla, bu topraklar üzerinde köyler kurarak kasabaların temellerini atmışlardır. Tacir veya esnafların yoğun olduğu şehirler ise daha ziyade yol kavşaklarında, nehir kenarlarında veya verimli bölgelerde kurulmuştur. Bazıları da, İlk Çağ Avrupası'ndan kalan antik şehirlerin civarında veya kalıntıları üzerinde kurulmuştur. Senyör malikânesi veya duvarı etrafında kurulan şehirlerdir ki bu şekil en çok rastlanan bir şehirleşme tipidir.

Bunların yanında burglarda din ve yargı kurulları için düşünülmüş yapılara da rastlanıyordu. Böylece askerî bir kuruluş olan burçların, kısa bir süre sonra bu ilk işlevine yönetim merkezi olma işlevi de eklendi. Bununla birlikte *kale kent* en küçük bir kentsel işlev taşımıyordu. Nüfusun özünü oluşturan şövalye ve rahiplerin dışında yalnızca bunların hizmetinde çalışan çok az sayıda insandan oluşmaktaydı. Halk, kent halkı değil kale halkıydı. Bu nedenle Karolenj döneminde toplumsal, ekonomik ya da yasal anlamda kentlerin var olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Ancak nüfusun kale kentlerde birkaç yüz, kasabanınkinde birkaç bini geçmediği bu yerleşim birimlerinin duvarlarının çevresinde ekonomik canlanma ile birlikte kentler biçimlenmeye başlayacaktır.

Burglarda burjuva adı verilen bu yeni ve zengin kişiler bulundukları şehirlerde hemen hemen hiç durmaksızın feodal rejimin hâlâ süregelen âdet ve kalıntıları ile savaşmışlardır. Yaptıkları mücadele sonunda ise hiç değilse, burg dâhilinde birçok şeyi yeni esaslara göre uygulamak imkânını elde etmişlerdir. Mesela feodal düzenin tek taraflı mahkemeleri ile ticareti engelleyecek katı kurallar koyan kiliseye karşı çıkmaları bu çabalarının en güzel örneğidir. Kazandıkları paraları, politik bir güç haline getirmeyi başaran birçok burg halkı, mahkemelere kesin delil usulünü getirerek günümüz hukukuna doğru bir aşama kaydettiler. Ayrıca, ticaretin eğitim sayesinde daha verimli bir faaliyet olacağına inanan burjuvalılar, bu gaye ile çocuklarının okuyabileceği okullar açmışlar ve şehrin savunması için gerekli parayı bir vergi hüviyetinde toplayarak şehirlerde kamu hizmetlerinin resmî bir şekilde yapılmasına öncü olmuşlardır. Burada H. Pirenne, Orta Çağ kentinin ekonomik işlevi çerçevesinde geliştiğini ve bu ekonomik işlevin ise büyük ölçüde tüccarın rolü ile gerçekleştiğini söylemiş fakat tarımsal gelişmeye rol vermemiştir. Oysa kent merkezlerini besleyip ayakta tutan tarımsal gelişmedir[317].

Böylelikle yepyeni bir düzene kavuşan bu ahali, alışılmış her türlü baskıdan uzak şehirlerde hürriyet havası içinde çok para

317 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 57.

kazanmaya başlamıştır. Bu durum ise, köylüler ile şehirlerde yaşayan halkın ekonomik düzeylerindeki farkın aniden açılmasına, ayrı istihsallerde bulunan, dolayısıyla birbirlerinin ürettikleri malları talep eden iki ayrı pazarın doğmasına sebep olmuştur. Zira, köylüler şehirden mamul mal alırlar ve karşılığında gıda maddeleri satarlardı. Bu şekilde hareketlenen mübadele, büyük bir kısmı her ne kadar daha ziyade şehirdeki ahali arasında cereyan etmişse de yine de, geleneksel malikâne rejiminin aksine, dış pazarlar arasında da canlı denecek bir seviyeye ulaşmıştır. Derebeyinin bunaltıcı baskısından kurtulamayan köylülere kıyasla, şehirdeki halk çok daha fazla imtiyaza sahip idi. Bu imtiyazlar içinde en önemlileri şöyle sıralanabilir.

Burjuvalar ile köylüleri farklı kılan en temel ayrılık *şahsi hürriyet*tir. Çünkü burjuvalar derebeyi malikânesinde yaşayan köylülerin aksine istediği işe girebilir, istihsal ettiği malın karşılığını tam olarak kendisine alıkoyabilir veya dilediği kişi ile evlenebilirdi.

Yeni kurulan şehirlerdeki halk, eskiden olduğu gibi, derebeyinin angaryasından, vergisinden veya ürettikleri mallara el koymasından muaf tutularak *mali imtiyazlar* elde etmişlerdir.

Orta Çağ'da her sosyal sınıf için hususi kanun ve mahkeme bulunması âdeti, burjuvaları da etkisine alarak sadece kendileri için hususi mahkemeler kurmalarına sebep olmuş, kurdukları mahkemelere kesin delil usulü ile kendi sorunlarını yakından bilen kişilerden kurulu jüri heyetlerini getirerek *adlî imtiyazlar* elde etmişlerdir.

Burjuvalar, yerleştikleri şehrin idaresinde söz sahibi olarak, kenti idare edecek Belediye Meclislerinde seçmek veya seçilmek imtiyazına sahiptiler. Belediye meclisine demokratik seçim usulü ile seçilip göreve başlayabilen üyeler unvanlarını babadan oğula devredemezlerdi. Bu *idarî imtiyazlar* bazı şehirlerin bağımsız olması şeklinde tecelli etmiştir[318].

Buraya kadar ticaretin gelişmesinde Akdeniz ile Kuzey ve Baltık denizlerinin yeniden Avrupa'ya açık hale gelmesinin başlangıcı olduğu, bu başlangıçla Venedik gibi kuruluşu ticarete

318 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 69; Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 187 vd.

dayanan bir şehrin öncülüğünde diğer İtalyan şehir devletlerinin rolünden bahsedebiliriz[319].

Ticaretin gelişmesinin esas sebebi Kara Avrupası'nda ortaya çıkan ve oradan oraya dolaşan *tacirler*dir. Meslekten tüccar sınıfının veya uzun mesafeli ticaretin Avrupa'da yeniden ortaya çıkışı 10. yüzyıla denk gelmektedir. Ticaret, tüccar ile kenti birleştiren bir kelimedir. Kent varsa ticaret de vardır, tüccar da. Zaten tacirleri takip etmek yerküremiz üzerinde şehirleri birbirine bağlayan yolları çizmek demektir. Bunların gelişimi başlangıçta yavaş olmasına rağmen giderek hızlanmıştır.

10. yüzyıldan itibaren görülen nüfus artışı kuşkusuz doğrudan doğruya bu olguyla alakalıdır. 10-12. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da şehirlerin doğuşu bir dönüm noktasıdır. Hem pek çok yeni şehir doğmuş hem de şehirler büyümüştür[320]. Ancak nüfusun artmasına rağmen, mesela 12. yüzyılın sonuna kadar, kalabalık şehirlere rastlamak mümkün değildir. Sayılarının durmadan arttığı iddia edilen şehirlerin ancak 100 kişiyi barındıran yerler olduğunu unutmamak gerekir[321]. Eski Roma'dan kalma piskopos ve kontların idare merkezleri olan şehirlere 11. yüzyıldan itibaren gezginci tüccar ve esnafın yerleşmeye başlamasıyla şehirler bir değişim ve imalat yeri haline gelerek büyüdüler[322]. Bu büyümede temel faktör kırsal kesimden gelen yoğun göçtür. Buna rağmen 12. yüzyılda 25 binin üzerinde nüfusu olan şehirler ancak bir istisna idiler. 13. yüzyıl sonunda nüfusu 250 bine kadar çıkabilmiş Paris istisna edilirse İtalya'nın büyük ticaret şehirleri bile 50 bini geçmiyordu[323].

13. yüzyılda Avrupa'da ekonomik şartlarda nispi bir iyileşmeye rağmen geniş kırsal kesimler için hayat hâlâ çekilmez bir durumdaydı ve özellikle asil sınıfın alt tabakaları talihlerini denemek için şehirlere kaçmayı ve orada bir yıl bir gün kaldıktan sonra hürriyetlerini elde etmeyi deniyorlardı. Artık feodal

319 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 85-90.

320 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 185-200.

321 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 70-72.

322 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 85 vd; Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 56-61.

323 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 197.

yönetimin dışında olan şehirler feodal beylerle kendi şehirlerinin hürriyetlerine saygı gösterilmesini sağlayacak antlaşmalar yapabiliyorlardı. Böylece bir taraftan Orta Çağ şehirlerinin özerk yapısı da ortaya çıkıyor ve kırsal kesimden onun aleyhine genişleyerek ayrılıyordu[324]. Ayrıca nüfus artışı ile birlikte tarım ile alakalı olarak ortaya çıkan birtakım teknik yenilikler 12. yüzyıldaki Kuzey Avrupa'nın ziraî büyümesinin temelini teşkil ediyordu. Bu yenilikler daha önce zikrettiğimiz gibi ağır saban, üçlü tarla rotasyonu, su ve rüzgâr gücüne dayanan değirmenler, çivili at nalları ve yeni koşum aletleri gibi yeniliklerdi.

Diğer taraftan denizcilikte bulunan yeni icatlar deniz ticaretini dolayısıyla tüm ticaretin gelişmesini etkilemiştir. Bunlar 12. yüzyılın başında dümenin geliştirilmesi ve teknelerin seyir yeteneğinin artması ve 14. yüzyıldan itibaren pusulanın yaygınlaşmaya başlamasıyla Akdeniz ile okyanusların birbirine bağlanmasına yol açtı. Bu durum sayısı gittikçe artan bireyleri topraktan koparark gezici ve tehlikelerle dolu bir hayata bağlama sonucunu doğurdu. Ticaretin ilk ustaları kuşkusuz bu başıboş maceracılar kalabalığı arasında çıkabilmektedir. Kazanç umudu şanslı bir başlangıç sunan yerler, hac seferleri, limanlar, pazarlar ve panayırlar onları çekmekteydi. Tacirin bu gezici varlığını tehdit eden tehlikeler ve pazar, panayırlardaki anlaşmazlıkların aşılması onlar arasında meslekî bir iş birliği ve onun zorunlu kıldığı *meslekî birlikleri* ortaya attı.

Merkeziyetçi bir devlet idaresinin mal ve can emniyetini yeteri kadar temin edemediği derebeylik devrinde, tüccarlar şartların elverişsizliği karşısında emniyet içinde iş yapmak ve seyahat edebilmek için aralarında sıkı bir tesanüt temin eden kardeşlik cemiyetleri kurmuşlardır. Bu amaçla, belirli bölgede oturan tacirlerin kurdukları birliklere *Gild* ve *Hansa* adı verilmiştir. İlk defa 10. yüzyılda Hollanda'da bir liman şehrinde ortaya çıkan Gild ve Hansa kelimelerinin etimolojisi araştırılacak olursa, bunların "kardeşlik" veya "kumpanya" anlamında kullanılan sözcükler olduğu görülür. Gild azaları şehir nüfusunun büyük bir kısmını temsil ettiği için hem de bu kısım şehrin en ileri

324 Güran, *İktisat Tarihi*, s. 49-52.

gelen zenginlerini kapsadığından bir müddet sonra âdeta şehirlerin idaresi gildlerin eline geçmiştir. Nitekim bugün bile, eskiden olduğu gibi Londra'nın Lort valisi şehrin ticaretle iştigal eden fertleri tarafından seçilir ve kendisinin görev yeri halen "guild hall" olarak bilinen eski bir gild binasıdır.

Her ne kadar gild'in esas kuruluş amacı ticarî faaliyetlerin bir düzen altına alınması idiyse de, sonraları bunun yanı sıra dinî örf ve âdetler ile görevlere yer verilmiştir. Daha ziyade bir şehir sınırları içinde kalan tacirlerin meslekî faaliyetlerini nizam altına almak veya meslekî ihtiyaçları karşılamak için kurulan gild'ler, Anglo-Sakson memleketleri ile Alman şehirlerinde çeşitli şekiller altında ortaya çıkmıştır. Alman şehirlerindeki tacirler arasında kurulan gild'lerin bugüne kadar gelen nizamnamelerinde sosyal dayanışmayı tanzim eden hükümlere öncelikle yer verildiği görülmektedir. Önceleri sadece belirli bir şehir tacirlerinin meslekî menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla kurulan gild'ler, zamanla ticaretin gelişmesiyle geniş bir bölgenin bütün iç ve dış ticaretiyle iştigal eden tacirlerini de içine alarak hansaları meydan getirmişlerdir. Daha ziyade dış memleketle alışverişte bulunan tacirlerin meydana getirdiği hansalardan en önde gelenleri 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da milletlerarası ticareti inhisarına alan Flaman hansası ile Alman hansasıdır[325].

Böylece 10. yüzyılda izlerine rastlanan bu meslek birlikleri ile Kuzey Avrupa'da gild'ler ve hansa'lar ortaya çıktılar. Sayıları gittikçe artan bu tüccar birlikleri her türlü teçhizat ve silah donanmış, kervanlar halinde birlikte hareket ediyorlardı. Her kervanın başında bir bayrak taşıyıcısı bulunuyordu. *Hansgraf* veya *Doyen* denilen başkanlarının geniş yetki sahibi olduğu bu ortaklar bir sadakat yemini ile birbirlerine bağlanmış kardeşler idi. Orta Çağ'da ekonomik canlanmanın belirgin özelliği, Venedik ve diğer devletlerin yaptıklarını karada tacirlerin tekrarlamasıydı ki bu uzun mesafeli ticaretti[326].

Tüccarlar, oluşturdukları birliklere rağmen bu uzun mesafelerde rahatça gezebilmek için surlarla çevrili kasabaların ya da

325 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 77-79.
326 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 59-60.

burçların korunmasına ihtiyaç duydular. Kentlerin ve burçların mekânı bu yeni gelenlere yetecek yapıda değildi. Bundan dolayı surların dışında yerleşmeye eski burgun yanında *Forestburg* (varoş) diye adlandırılan bir dış *burg* kurmaya zorlandılar. Böylelikle dinî kentler ve feodal kaleler yanında sakinlerinin iç kentteki yaşamla tam bir tezat teşkil eden ticaret toplanma yerleri ortaya çıktı. Böylece ortaya çıkan bu *lonca* örgütlenmesi zamanla kent soyluların davasına bakma yetkisi de aldı. Bu şekilde tüccar derneği elinde hiçbir yasal belge olmaksızın kendiliğinden doğmakta olan kentin örgütlenme ve yönetimine sahip oluyordu. Kentlerin doğuşu ile nüfus artışı paraleldir[327].

10. ve 11. yüzyıllarda aktif bir transit yeri olan bu yerleşmeler için *portus* kelimesi kullanılmaya başlandı. Zamanla yeni burg eski burgu gölgede bırakmış, Orta Çağlardan modern zamanlara kadar gelen kentin kaynağını forestburg oluşturmuştur. Tacirlerin bu elverişli noktalarda toplanmaları bir süre sonra zanaatların da aynı yerlerde toplanmalarına neden oldu[328]. Zira endüstriyel temerküz ticarî temerküz kadar eskidir. Endüstri kentlerde temerküz etmekle giderek daha da büyük bir ihracat ticaretini besleyebiliyordu. Böylece tacirlerin sayısı, işlerinin önemi ile kârları düzenli bir şekilde artıyordu. Bu büyük tacirler daha doğrusu zenginler, kızlarını şövalyeler ile evlendirerek toplumsal hiyerarşide kendilerine daha yüksek yerler elde etmeye çalışıyorlardı. Onların servetlerinin büyüklüğü şövalyelerin bu konuda aristokratik gönülsüzlüğünü bastırıyordu. Bu yeni zenginlerin, soyluların ve ruhban sınıfının kıskançlıkları arasında ortaya çıkması ve giderek güçlenmesi, barış ve kamu güvenliğini sağlamakla görevli prenslerden yeni haklar elde etmeleri ve vergi ve hukuk konusunda kendileri için yapılan yeni düzenlemeler, soylular ve ruhban sınıfı gibi onların da şehirlerde ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmalarını doğurdu ki, onlar *burjuvazi*nin öncüleri konumundaydılar.

Geç Orta Çağ Avrupası'nın en önemli belirtilerinden birini ortaya çıkaran, bu burjuvazinin ihtiyaç ve eğilimleridir. Soyluların

327 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 197.
328 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 103 vd.

ve kilisenin muhalefetine rağmen gelişmeler bu ihtiyaç ve eğilimler doğrultusunda ilerlemekteydi. Bu ihtiyaçların başında ferdî hürriyetler gelmekteydi. Hürriyet olmaksızın seyahat, iş yapmak, mal satmak mümkün değildi. Aslında onlar zaten fiilî olarak ticaret için kendi yurtlarından ayrılırken bu hakkı elde ediyorlardı. Ancak yenilik bu fiilî durumun yasal hakka dönüştürülmesindeydi. Ayrıca mevcut geleneksel hukuk, dar biçimsel usullere ve toprak merkezli bir yapıya sahip olduğu için yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. 11. yüzyılın başlarından itibaren bir *Jus Merca Torum* yani ilkel bir biçimde de olsa ilk ticaret yasaları ortaya çıkmaya başladı. Bunu yargısal ve idarî özerklik takip etti.[329]

11. yüzyılın ortalarından itibaren şehirlerde *Komün Mahkemelerine* de rastlanmaya başlandı. Bu kentlerin piskoposlara karşı başkaldırarak kendi idarî temsilcisi olan Konsül'ü seçmeleri de aynı tarihlere denk gelmektedir. 12. yüzyıla gelindiğinde aslî unsurların aşağı yukarı büyük bir kısmına sahip olan *beledî kurumlar* ortaya çıkmıştır. Kentlerdeki tüccarın genel savunma ihtiyaçları ve yolların yapım ve onarımı gibi bayındırlık işleri için yeni bir vergi anlayışı getirildi. Artık yalnız lordun keyfi için toplanan feodal vergi, yerini genel yarara dönük amaçlar için ve vergi mükelleflerinin imkânları ile orantılı bir vergi düzenlemesine bırakıyordu. Kentlerdeki diğer muhtelif işler için zamanla belediye meclisleri de ortaya çıkacaktır[330]. Bir taraftan da kiliseye karşı olan mücadele devlet kavramını ortaya çıkardı ve güçlendirdi. 1304 yılında Fransa'da derebeylik ordusundan millî orduya geçilmeye başlandığının ilk işaretlerinin verildiği anlaşılmaktadır.

Mali açıdan merkezî bir örgütlenme de bu döneme rastlamaktadır ki, bu bir devletin organlarının yavaş yavaş ortaya çıktığını göstermektedir. 15 Haziran 1215'te ilan edilen İngiliz özgürlüklerinin büyük şartı *Magna Carta* aslında hiçbir yenilik getirmiyordu. Ancak daha önceki kralların sözlerini bir bütün olarak içermesi ile hükümdarın karşısında soyluların ve kilisenin

329 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 163.

330 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 201-202.

haklarını kanıtlayan ilk Avrupa Belgesi'dir. İngiltere'deki parlamentonun temeli ise burayı işgal eden Cermen ve Normanların bıraktıkları izlere kadar dayanmaktadır. İlk olarak 1239'da *Parlamento* sözcüğü kullanılmış ve 1265'te bugünkü hali ile ortaya çıkmış ve daha önceleri olağanüstü tedbir olarak konan bu kurum daha sonra olağan hale gelmiştir. Parlamento iki meclisten oluşuyordu ki, biri kontluklardaki küçük soyluların ve kent soylularının seçtiği temsilcilerden oluşan *Avam Kamarası*, diğeri ise kraldan kişisel çağrı alan ve bizzat gelmek zorunda olan din adamları ve yüksek baronlardan oluşan *Lortlar Meclisi*ydi. Bütün Avrupa siyasî kurumları her açıdan İngiliz parlamentarizminden çok etkilenmiştir[331]. İngiltere'de parlamentonun taht ile giriştiği mücadeleyi 1648'deki ihtilal ile kazanan bu parlamento öne çıkmıştır.

Avrupa'da kent gruplarının oluşumu çok kısa sürede kırsal bölgelerinin ekonomik örgütlenmesini de altüst etti. Avrupa'nın bu kırsal ekonomisinin değişmesinde 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadarki sürede ortaya çıkan nüfus artışının da önemli katkısı vardır. Nüfus artışı, ormanları açma, bataklıkları kurutma işi için gerekli iş gücünü karşılıyordu. Daha 11. yy sonunda bu akım tüm gücüyle ortaya çıkmıştı. Manastırlar ve yerel prensler bu tarihten başlayarak topraklarının boş kalan bölümlerini gelir üreten topraklara dönüştürmekle uğraşıyorlardı. Buna bağlı olarak 12. yüzyılın ilk yarısından itibaren Monar örgütünün bozulmaya başladığını görmekteyiz.

Benedikten manastırlarından sonra 11. yüzyılın sonunda kurulan Sistersiyen[332] tarikatı el değmemiş, ekime açılmamış alanlarda, ormanlıkların-fundalıkların-bataklıkların arasında manastırlarını kurdu. Nüfus artışı bu konuda onlara gerekli insanî kaynağı sağlıyordu. Öyle ki, bu dönemlerde Avrupa'da eski Monar örgütünün artan nüfusu artık tarıma açmak için yeni topraklar peşinde koşan bir göçmen kolonizatörü durumuna gelmiştir. Aynı yüzyıllar içerisinde, benzer bir şekilde, Anadolu'da ve

331 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s. 242-243; Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, s. 49-53.

332 Altındal, *Yoksul Tanrı Tyanalı Apollonius*, s. 58.

bilhassa Rumeli'de kolonizatör Türk dervişlerinin tarım, ziraat, bağ ve bahçecilik alanlarındaki girişimcilik teşebbüsleri ile arklar ve su kanalları açmaları, bataklıkları kurutarak yeni tarım alanları oluşturmaları, bölgelerinde köylünün bir mühendisi gibi üretime doğrudan katkı sağlayan müteşebbisler olmaları büyük bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca kurdukları zaviyelerde gelip geçenlere yardım etmeleri, ulaşım ve haberleşme, güvenlik gibi konularda sorumluluk almaları ve bu bölgelerde insanları iskâna teşvik etmeleri tasavvufî-dinî zümrelerin bu rolünün tamamıyla farklı bir coğrafyada ve kültürde Hristiyan tarikat ve din adamları tarafından yapılmış olması oldukça dikkat çekicidir[333]. Böylece manastırların çevresinde toplanan kolonlar yeni kasaba ve yerleşmelerin çekirdeğini teşkil edecektir. Sayıları hızla artan bu yeni kasabalar 12. yüzyıl boyunca gelişmişlerdir ki, bunların en temel özelliği özgür kasabalar olmalarıydı. Artık kişisel anlamda serflik burada pek geçerli değildir. Çünkü toprak sahibi çiftçileri çekebilmek için onları toprak kölelerinin sırtına yüklenen vergilerden muaf tutacaklarına söz veriyorlardı. Böylece eskisinden bambaşka yeni bir köylü tipi ortaya çıkmıştı. Eskilerin belirleyici özelliği kölelikti, yenilerinki ise özgürlüktür. Bu yeni anlayış eski sistemi de etkileyerek onun çözülmesinde de rol oynadı.

Bu yeni kasabalarda oturanlar dar anlamda kırsal kentsoylular idiler. Birçoğunun isimleri *Burgansos* (kasabalı) olarak geçiyordu. İşte ekonomik canlanmanın en önemli sonuçlarından biri kırsal sınıfların özgürlüğe kavuşmasıydı. Bunun yanında o ana kadar geçerli olan tek servet kaynağı toprak da geride kalıyordu. Yeni bir servet kaynağı ortaya çıktı. Artık toprak değil para ya da para ile ölçülebilir mallardan oluşan ticarî servet zenginliğin kaynağı olmuştu. Pazarların mevcut olmadığı bir çağda toprağın ürünlerinin yerinde tüketilmesini zorunlu kılan eski Monar örgütü sürekli papazların düzenli satış imkânı sağlamasıyla değişmek zorunda kaldı. 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren para kullanımının yaygınlaşması tedavüldeki para miktarını

333 Bu konuda daha geniş bir mukayese için Bkz. Ömer L. Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara, 1942, s. 279-304; Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, s. 53-64.

yani para hacmini arttırdı. Bu kez her yerde üreticilerin yararına olan bir fiyat artışını ve o da yeni tüketim unsurlarını beraber getirdi. Bu soyluların kendilerini lükse ve konfora bağlamalarına neden oldu. Bundan dolayı iflas edenler bir miktar para karşılığında yanındaki adamların özgürlüğünü satmaya başladılar ki, bu da serfliğin çöküşünü hızlandıracaktı.

Ticaretin gelişmesi ile orantılı olarak eskiye yönelik sistemin çöküşünün başlaması tipik bir gelişmedir. Ticaretin bu gelişmesinin en önemli sonuçlarından biri de ulaşım ve iklim şartları açısından uygun olan önemli merkezlerde tarımda bir uzmanlaşmanın ortaya çıkmasıydı. Ayrıca borç para verecek çok zengin tüccarların yetişmesi, prenslerin servet biriktirmesi, 13. yüzyılda icra memurluğu gibi kurumların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Böylece orta sınıflar 12. yüzyılda Batı Avrupa'da kendini gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasal değişiklik üzerinde çok geniş bir etki yapmışlardır. Bu dönemden itibaren düşünce alanında ise *laik bir kültürün* altyapısı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde belediye kurullarının tüccar çocukları için okul yaptırmaları din adamlarının tekelinin kırılması açısından önemliydi. Tüccarlar bu okullara soylulardan çok daha önce gitmeye başladılar. Çünkü soylular için yalnız bir düşünce lüksü olan şey onlar için gerekli bir ihtiyaçtı. Ancak yine de Rönesans'a kadar bu okullardaki eğitim sadece temel bilgilere dayanıyordu.

Başlangıçta belediye yazmanlarının dili Latince idi. Ancak 13. yüzyıl başlarından itibaren millî dillerini daha yaygın olarak kullanmaya başladılar. Halk dilini ilk kez yönetimde kullananlar kentliler olmuştur. Bu kentlilerin bir özelliği ise, her ne kadar kilise ve piskoposlar ile tam bir mücadele içinde olsalar da, iyi dindardırlar ve kentlerdeki sayısız dinî ve hayır dernekleri onların bu dindarlığının en büyük göstergesidir. Ayrıca onların dindarlığı kiliseninkinin dışında mistik bir heyecan ve coşkuya dayanıyordu. Böylece Orta Çağ'ın hem mistik hem laik olan kentsoyluları, geleceğin iki büyük düşünce âleminde oynayacakları rol için tam anlamı ile hazırdırlar. Bunlar laik düşüncenin ürünü olan Rönesans ve dinî gizemciliğin yöneldiği Reformdur[334].

334 Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 135 vd.

Ticaretin ortaya çıkardığı diğer bir unsur *Panayırlar* idi. Ancak bunların kökenini daha önce zikrettiğimiz 9. yüzyıldan itibaren sayıları artan yerel panayırlarda aramamak lazımdır. İkinciler ise, birincilerden hem büyüklük hem de tür olarak ayrılmaktaydı. Yerel panayırların amacı o bölgedeki yerleşik nüfusun günlük ihtiyaçlarını sağlamaktı. Oysa ikinciler profesyonel tacirler için bir buluşma yeri, değişimin ve özellikle toptan değişimin yapıldığı yerler olup ancak uluslararası fuarlar ile karşılaştırılabilir. Bu büyük panayırlar 11. ve 13. yüzyıllar boyunca önemli rol oynadılar. Bu panayırlar kısa sürede çok yerinde bir deyim kullanmak gerekirse "Avrupa'nın para piyasası" haline geldiler. Haçlı Seferleri sonunda Doğu ülkeleri ile yakın bir temas kuran Venedik, Floransa, Cenova gibi İtalyan şehir devletleri, ilk defa gördükleri veya daha önceleri bilmelerine rağmen pahalı buldukları malları bu ülkelerden almak amacıyla ticarete başlamışlardır. İthal edilen mallara gösterilen büyük rağbet zamanla iç piyasaya da bunların taklitlerinin yapılmasına yol açmıştır. Ancak bu malların imali ile meşgul küçük sanat erbabı, yaptıkları ile sadece bölgesel ihtiyacı karşılayacak kapasitede idiler.

İlk önceleri dış ticarete konu olan malların alım ve satımı amacıyla kurulan fuarlar, zamanla beynelmilel bir piyasa hüviyetini kazanmıştır. Bu tip fuarlarda, ticaret yapmak sadece böyle bir ticarî imtiyaza sahip olmak için harç veya resimler ödemek mükellefiyetini yerine getiren tacirlere ait idi. Bu fuarların en önde gelenleri "Champagne", "Leipzig", "Frankfurt" ve "Flandr" gibi fuarlardı. Bunların içinde en meşhur olan ise Fransa'daki "Champagne" fuarı idi. Feodal bir düzenle yönetilen küçük Champagne Kontluğu, 12. yüzyılda bütün tebaası ancak 2000 kişi olmasına rağmen tüm Avrupa ticaretini etkileyen beynelmilel bir fuara sahip oluşu ile elde ettiği kazanç sayesinde çok zengin bir kontluk haline gelmişti[335].

Beynelmilel fuarlar arasında en meşhuru olarak kabul edilen Champagne fuarı her biri 6 hafta sürmek üzere yılda 6 defa kurulurdu. Âdeta bütün yıl devam eden bu fuara çoğunlukla Fransız, Flaman ve İtalyan tacirlerinin yanı sıra Alman, İngiliz,

335 Zeytinlioğlu, *İktisat Tarihi*, s. 75.

Hollandalı ve İsviçreli tacirler, Doğu ülkeleri ile Akdeniz bölgesinde istihsal edilen ham ve mamul maddeleri getirip satarlardı. Bu malların büyük bir ekseriyeti, Doğu Akdeniz, Kuzey Avrupa ve Rusya'dan temin edilen, baharat, çeşitli dokuma, ilaç, ziynet eşyası, deri mamulleri, tuz ve esir gibi mallardan meydana gelirdi[336]. Bu şekilde değişik ülkelerden getirilen malların, yine çeşitli tabiiyetteki tacirler arasında mübadele edildiği fuarlarda sık sık rastlanan tiplerden birisi de Yahudilerdi. Böylesine kozmopolit bir toplum içinde cereyan eden mübadele, o devirlerde Avrupa'da çok çeşitli paraların bulunması ve bunların kıymetlerinin tayininde güçlüklerle karşılaşılması nedeniyle, büyük ölçüde aynı şekilde (mübadele) cereyan ederdi. Bununla beraber, malların değerlerinin tayininde, paranın esas ölçü olarak kabul edilmesi, bütün aksaklıklara rağmen tedavülünü az da olsa ortaya çıkarmıştır.

12. yüzyıldan itibaren daha önce zikrettiğimiz gibi kredi işlemlerinin örgütlenmesi kendini gösterecektir ki, poliçelerin kökenini burada aramanın gerekliliğini göstermektedir. 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan dönem, *tabii ekonomi* olarak adlandırılan ve paranın o zaman oynadığı rolün hemen hemen dikkate alınmayacak ölçüde önemsiz olduğu bir dönemdi. 12. yüzyıldan itibaren ise, gerek Akdeniz ve Kuzey Denizi'ndeki ticaret ve gerekse ticaretin karada ve denizde büyük boyutlara ulaşması altının paraya dönüşünü sağladı. Kara Avrupası'nın tarımsal ihtiyaçlarına göre ayarlanmış Karolenj gümüşünün yerini Almanya'da mark, İngiltere'de sterlin ve Fransa'da sros aldı. Altın paranın yayılışı parasal dolaşımı yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşturdu. Kredi ve para alışverişindeki hacmin artmasında eğitimin daha önce zikrettiğimiz gelişmesinin de rolü vardır. Artık tüccarlar yabancı dil bilmeyi önemsiyorlardı. Orta Çağ'ın ilk yüzyıllardaki kredi kuruluşu rolünü oynayan dinî kurumlar artık büyük banker ve tüccar ile rekabet edemez olmuşlardır.

12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Batı Avrupa'daki kentlerin temel özelliği ticaret ve endüstriye dayanmasıydı. Endüstriye

336 Delmas, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, s. 23 vd.

dayanmayan, kent olamamıştı. Ancak 14. yüzyıldan itibaren Kara Veba'nın da tesiri ile Batı Avrupa, ticareti ve ekonomik canlılığını kaybetmekle kalmıyor tam bir kargaşa içine giriyordu. Burada nüfusun 1/3'üne mal olan İtalya'daki siyasî kargaşa Almanya'daki anarşi ve Fransa ve İtalya'yı tüketen Yüzyıl Savaşları'ydı. Bir taraftan da kentlerde İtalya'nın öncülük ettiği güçlü şirketler ortaya çıktı. Şehirlerin ekonomisine nasıl esnaf loncaları hâkim olmuş ve bir himayecilik anlayışı ortaya çıkarmışsa devletleri de merkantilizmi uygulamaya zorlamıştır[337].

337 Merkantilizm, yabancı malların ithalini yasaklayan, değerli madeni kendi ülkesinde tutmaya çalışan ve ekonomiye devletin müdahalesini esas alan ve daha çok Yeni Çağların bir ekonomik politikasıdır.

F- HAÇLI SEFERLERİ

11. yüzyılda Avrupa'da başlayan iç büyümeye paralel olarak Hristiyan dünyası bir dış büyümeye de şahit olmuştur. Kuzey ve Doğu Avrupa putperestlerinin Hristiyanlaştırılmasının getirdiği genişliğin yanında dünya tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan *Haçlı Seferleri* de bu dış büyümenin en önemli göstergelerinden biridir[338]. Peki kimdir bu Haçlılar? Niçin ve hangi sebeplerden doğmuştu? Ve tabii ki sonuçları neler olmuştu? Bu sorulara verilecek cevaplar konunun ana hatları ile anlaşılması açısından önemlidir. Ancak bu sorulara cevap bulmadan önce daha anlaşılır olması açısından Hobson'un meselenin arka planına dair görüşlerine bakmak gerekecektir.

"Avrupa, içindeki pek çok ihtilaf unsuru yüzünden parçalanmış durumdaydı: Köylüler ve soylular, soylular ve hükümdarlar, hükümdarlar ve din adamları, hükümdarlar ve papalar, papalar ve Kutsal Roma imparatorları gibi. Bu sebeple kıtanın gerçek bir homojen yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Tek bir kimlik oluşturmanın biricik yolu, 'biz' diye tanımlayabileceğimiz olmayan bir 'öz varlık'ın yerine diğer bir kimliğin, 'öteki'nin kurgulanmasıdır. Orta Çağ'da 'öz varlık' yani 'biz' iyi ve dürüst olanı temsil ederken, 'öteki' kötü ve istenmeyeni anlatmak için kullanılmaktadır. Böylece yapılacak ilk iş *hayalî bir öteki*nin yaratılmasıdır. Ancak bunun için kim seçilmelidir? Yüksek rütbeli Hristiyan din adamları İslam dinini bu amaçla kullanılacak en uygun araç olarak seçmişlerdir. İslamiyetin bir tehdit unsuru olarak icat edilmesi ile birlikte Hristiyan din adamları İslamiyet için hemen puta tapılan pagan din yakıştırması yapmışlar

338 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 49 vd.

ve bunu meşrulaştırmak için de Nuh Peygamber ve üç oğlunun hikâyesini kullanmışlardır. Buna göre Yafes'e 'Hristiyan Avrupa' verilmiş ve onu genişletmekle görevlendirilmiştir, Sam'a imansız paganlarla dolu ve Yafes tarafından yok edilmesi gereken Asya verilmiştir. Bu hikâye, Hristiyanlara Hz. Muhammed'i pagan kötülüğün cisimleşmiş hali olarak sunmaları için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu ithamlar Dante'nin *Informe* adlı eserinde cehennemin derinliklerini tasvir ettiği bölümde doruğa çıkarılmıştır. İslamiyet ve Hristiyanlık birçok ortak inanışı paylaşmalarına, her ikisi de aynı coğrafyadan çıkmalarına, Hz. İbrahim geleneğine sahip olmalarına rağmen Avrupalı seçkin sınıf, homojen bir Avrupalı 'öz varlık' yaratabilmek uğruna Müslümanlara olmadık ithamlarda bulunmuşlardır.

İslamiyetin 'günahkâr tehdit' olarak yapılandırılmasından sonra, küresel bağlamda bir kimlik yaratmak için Avrupa 'Hristiyan Dünyası' olarak adlandırılmıştır. Bu Avrupa-Hristiyan âlemi fikri ile, Avrupa'yı Doğu'ya ait bir din olan Hristiyanlığın doğduğu ya da savunulduğu yer olarak göstermek ve kitleleri Avrupa ile Hristiyanlığın tabii olarak birbirini tamamladığına inandırmaktır. Hristiyanlık Orta Doğu'da ortaya çıkmış bir din olmasına rağmen sonradan Batılılaştırılmış ve Avrupalılaştırılmıştır. Bu çaba oldukça başarılı olmuş ve Haçlı Seferleri'nde İslamiyet'e karşı Batı'nın siperi haline gelmiştir. Böylece Avrupa, misyonu evrensel mesajı tüm dünyaya yaymak ve "pagan kâfirler"i dize getirmek olan Hristiyanlığın kaynağı olarak yeniden yapılandırılmış ve sunulmuştur"[339]. İşte Haçlılar çağı, yoğunlaştırılmış böyle bir atmosferin ürünüdür.

Şimdi başlangıçtaki soruların cevaplarını bulmaya çalışalım: Her şeyden önce bir kadın ya da erkeği Haçlı yapan, Papa II. Urbanus'un getirdiği *yemin*di. Papa Urbanus, *Clermont Konsili*'nde dinleyicilerden söz vermelerini istedi ve çağrısına cevap verenlerin bağlılıklarını göstermeleri için giysilerine bir haç dikmelerini söyledi. *Yemin,* Hristiyan kutsal savaşında yeni bir unsurdu ama bu 1095 Kasımından önce bile Urbanus'un kafasında olan bir fikirdi. Bir yıl önce Müslümanlara karşı Bizans

339 Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, s. 116 vd.

İmparatorluğu'na yardım etmek için yemin etmeye teşvik etmişti. Hristiyanlıkta yeminin uzun bir tarihçesi vardı ve uzun bir zaman boyunca hukukî açıdan bir zorunluluk yarattığı düşünülmüştü. Yemin mutlak ya da şartlı bağlılıktı. Öyle ki, son aşamada eğer yeminini yerine getirmezse, bu mirasçılarını da bağlıyordu. Ancak belirli durumlarda bu yemininden vazgeçebiliyor ya da yeminini hafifletebiliyordu. Bu yemin 12. yüzyılda Doğu'ya yapılan seferlerle ilgili olarak Kudüs'teki Kutsal Mezar'ı ziyaret etmek için kendini dünyevî olarak adama idi. Bu yeminin özelliği, haç yolculuğunun papanın izin verdiği düzenli bir askerî seferin safhalarında yapılması idi. Yani *tanımlanmış bir amacı olan askerî bir sefere katılmak üzere yemin etmek.*

Haç'ı kabul etmenin birtakım sonuçları vardı: Haç'ı kabul edenler geçici olarak din adamı haline geliyor ve kilise mahkemelerine tabi oluyorlardı. İlk dönemlerde verdikleri sözü yerine getirmeyenler papa tarafından *aforoz*a maruz kalabilirlerdi. Haç'ı kabul etmek birtakım muafiyetler de getirmekteydi ki, bunların başında *Endüljans* ve kilise mahkemelerinin ayrıcalıklarından istifade etmek gelmekteydi[340].

Bu seferleri tanımlamak için birçok terim kullanılmıştır. Fransızcadaki ve İngilizcedeki *croisere* gibi sözcüklerin yanı sıra *haç, kutsal savaş, haç seferi* ya da *İsa'nın işi* gibi adlar da takılmıştır. İlk Haçlılara *crucesignati* deniyordu, yani *haçla işaretlenmiş* ama yüzyıllar boyunca onlara *hacı* da denmiştir. Çünkü Haçlı Seferleri, hem bir hac seyahati hem de sözde Kudüs'teki Kutsal Mezar'ı kurtarmak adına askerî bir harekâttı. Ayrıca Haçlı Seferleri için *peregrinatio* (hac ziyareti), hacılar için *peregrini* tabiri kullanılırken askerî terimler de kullanılmaktaydı[341]. Bu

340 Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, çev. Berne Kılınçer, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2004, s. 70-71, 84-85. Avrupa ve Yakın Doğu tarihini 600 yıl etkileyen bu tarihin en büyük hareketi, modern zamanlardaki Fransızlar tarafından kendi milletlerinin ilk sömürgecilik girişimi olarak kabul edilmektedir. 1917'de İngilizler Filistin'de ve 1940'lı yıllardan itibaren İsrailliler kendilerini Haçlı geleneğinin temsilcisi olarak görmüşlerdir. Benzer düşünceleri modern zamanlar Avrupa'sındaki kilise akımlarından Yeni Sol eylemcilere kadar birçok kesimde görmek mümkündür.

341 Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı*, s. 7-8.

yalnızca Doğu'ya yapılan seferler için kullanılmışsa da seferler sadece Doğu'dan ibaret değildir. Batı Avrupa'daki sapkınlar, hizipçiler ve hatta seküler güçlere karşı düzenlenenlerle birlikte, Baltık kıyıları boyunca ve İspanya'ya düzenlenen pek çok seferin Doğu'ya yapılan seferlerle aynı sınıfa girdiği anlaşılmaktadır.

Peki bu seferlerin Hristiyan âlemi açısından bir meşruiyeti var mıdır?[342] Doğu'ya ve Batı'ya yapılan seferlerin çoğu hac olarak tanımlansa da, bunlar elbette aynı zamanda savaştı (hatta yukarıda zikrettiğimiz gibi Lee Goff'a bakarsak katliamlardır) ve bundan dolayı bu seferlere, "Hristiyanlığın güç kullanımına ilişkin görüşleri" temelinde bakılmıştır.[343] İncil'in öldürmeye yasak getiren Beşinci Emir'i birtakım sebeplerden dolayı bir kenara bırakılmıştır. Bunlardan biri *Haklı Savaş Teorisi*'dir: Bugün modern ahlak teologları tarafından da yaygın olarak kabul edilen şiddetin kötü bir şey olduğu ancak dayanılmaz koşullar altında Tanrı'nın nispeten daha az bir kötülüğe göz yumacağı şeklinde özetleniyordu. İS 400 yılında Hippo'lu Aziz Augustinus savaşın haklı sayılabilmesi için uyması gereken şartları tespit etmeye çalışmıştı. Bu da temelde geçmişte ya da halihazırda karşı saldırganlık gibi *haklı bir nedene* dayanma olarak tanımlanmıştır. İkinci olarak prensin yetkisi ya da hukukî bir otoritenin (bu genellikle seküler bir kişi oluyordu) yetkisine dayanmış olmalıydı. Üçüncü olarak da, *doğru amaç* olarak ifade edilen haklı ve saf bir amaçla savaşmak ve bu durumda bile aşırı güç kullanmamak olarak tanımlanmaktadır. Ancak 1271 yılında ölen kilise hukukçusu Hostiensis'in, Hristiyanlığın Roma Kilisesi ya da Roma İmparatorluğu'nun yönetimini kabul etmeyen her toplum üzerinde hâkimiyetini yaymaya tabii bir hakkı olduğunu ifade etmesi[344] niyetin ne olduğunu ortaya koymakta idi.

342 Doğu Kiliseleri, dini daha çok barış dini olarak tanımladığı için bir din savaşına mesafeli idi. Fakat Batı Kilisesi, ilk kilise babalarının savaşı yasaklamalarına rağmen Tanrı'nın emri ile savaş yapılabileceğini kabul ediyordu. Ayrıca Batı'da şövalyelik müessesesi ve onun savaşmayı şeref ve şan kazanmanın bir aracı olarak görmesi de toplumsal anlamda uygun bir zemin hazırlıyordu. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992, s. 65-66.

343 Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 19.

344 Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 23.

Haçlı Seferleri söylediğimiz gibi sadece Doğu üzerine yapılmıyor ve bu şekilde tanımlanmıyordu. Dinsizlere karşı misyoner savaşı Alman düşüncesinde çok eskiden vardı ve bu 1147 yılında kuzeydoğu Avrupa'daki putperestlere karşı Haçlı seferinde papanın onların dininin değiştirilmesi buyruğu ile kendini gösterebiliyordu. Papa Eugenius için putperestler Hristiyan âlemine karşı doğrudan bir tehdit unsuru idi ve eğer dinlerini değiştirmiyorlarsa onları ezmek için fiziksel güç kullanmaktan başka çare yoktur. Papalar Haçlı Seferlerinin her yönü ile yürütücüsü konumundaydılar. İspanya'daki Mağriplilerden dolayı papa İspanyalıların Doğu seferlerine katılmasını yasaklamıştı. Kuzeydoğu Avrupa hiçbir zaman Hristiyan imparatorluğunun hâkimiyetinde olmamasına rağmen yani hiçbir gerekçe olmamakla birlikte tamamen yayılmacı bir amaçla seferler düzenleniyordu.

Diğer taraftan 11. yüzyıl sonlarından itibaren hizipçilere ve heretiklere karşı da Haçlı Seferleri düzenlenmeye başlandı. Tabii ki bunların en belirgin olanı 4. Haçlı Seferi idi[345]. Ancak bunlar içerisinde bir tanesi vardı ki, oldukça dikkat çekici idi. 1209 yılında Kuzey Avrupa'dan 30.000 kişilik bir ordu Güney Fransa Pireneleri'nin kuzey-güney eteklerindeki Languedoc bölgesine bir saldırı düzenledi. Bu öyle dehşetli bir saldırı oldu ki, modern Avrupa tarihinde ilk *"jenosid"*/soykırım olarak bilinir. Sadece Beziers kasabasında 15.000 kadın çocuk ve erkek katledildi. Bir görevli, papanın temsilcisine inananlar ile sapkınların nasıl ayırt edileceğini sorduğunda; cevap: *"Öldürün hepsini, Tanrı kendinden olanları tanıyacaktır."* olmuştur. Yaklaşık 40 yıl süren bu saldırılar *Albigen* saldırısı olarak bilinir. Saldırıya katılanların urbalarında Filistin'e saldıran Haçlılarınki gibi haç işareti vardı[346].

Bütün bu barbarlık ve katliamlar niçin yapılmıştı? 13. yüzyılda Languedoc Fransa'nın bir parçası değildi. Kültürü, dili, politik kurumları ile Fransa'dan çok İspanya'daki Leon ve Kastilya krallıklarıyla daha uyumlu, bağımsız bir prenslikti. Bizans bilimi ve bilgisi ile benzerlik göstermekteydi. Felsefe, şiir, edebiyat

345 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 95-116.
346 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 66.

gelişme gösterdiği gibi Grekçe, Arapça ve İbraniceye büyük önem veriliyordu. Kuzeydeki asiller adlarını yazamazken buradakiler edebiyatla ilgileniyorlardı. İslam ve Yahudi düşüncesi buralara ulaşmıştı. Roma Kilisesi ise bu durumdan hoşnut değildi. Ayrıca Avrupa'nın diğer yerleri Languedoc'un dinî toleransının tersine fanatik dinî akımların, cehaletin ve fakirliğin içindeydiler. Roma Kilisesi de büyük bir yolsuzluk ve rüşvetin içerisindeydi. Öyle kiliseler vardı ki 30 yıl boyunca halka vaaz vermemişlerdi. Languedoc'taki heretik akımlar ruh göçüne inanıyor, kadın haklarını savunuyor, Ortodoks Kilisesi'ni reddediyor ve hiçbir dinî otoriteye inanmıyorlardı. Tanrı ile kul arasında aracıyı reddediyorlardı. Rahip ve papazı gereksiz gördükleri gibi Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde olağanüstü bir durum görmüyorlardı. Cinsel ilişkiye konulan yasağı desteklemedikleri gibi dinî toplantılarını evlerde yapıyorlardı.

Kilise, Languedoc ve etrafındaki yerleşim bölgelerinin ortadan kaldırılarak Katolikliğin yerleşebileceği inancındaydı. Kuzey Avrupa baronlarının güneyin zengin şehir ve topraklarına olan kıskançlığı kilise tarafından kışkırtıldı. Bunun için bir provokasyon yeterliydi. 1208 yılında bir papa elçisinin bu bölgede öldürülmesi kuzeyin lortlarının kilisenin birliklerini bu bölgeye saldırtmasına yetti. Papa II. Innocent saldırı emrini verdi. Bu saldırıda papanın askerlerine Dominik Guzman adlı bir İspanyol fanatiği başkanlık etti. Guzman daha sonra kendi adıyla anılacak ve Orta Çağların zalim bir kurumu olan engizisyonu kuran manastır tarikatı Dominikenler tarikatını kurdu. 1244 yılına gelindiğinde bu bölgedeki Albigen ya da Catharlar tamamen ortadan kaldırıldı. Ancak Cathar düşüncesi yeraltına çekilerek varlığını sürdürdü[347]. Bu olay Haçlı Seferleri'nin sadece Doğu ya da İslam âlemine değil aynı zamanda Roma Kilisesi dışındaki Hristiyanlara karşı da yapıldığını gösterdiği gibi Haçlı Çağı Avrupası'nın içinde bulunduğu kara tabloyu göstermesi açısından da önemlidir.

Roma Kilisesi'sine göre onlar "Roma'ya itaatten çıkmışlardı". Heretikler ve hizipçilere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri'nin de

347 Baigent - Leigh - Lincoln, *Savaşçı Keşişler Tarikatı Tapınak Şövalyeleri*, s. 41-51.

savunma amaçlı olduğu düşünülüyordu. Çünkü onlar kiliseyi tehdit ediyordu. Öyle ki, Hostiensis'e göre, Katolik birliğine yönelik bu tehdit Kutsal Topraklar'a yönelik olandan bile daha tehlikeliydi. Kluni'nin nüfuzlu başrahibi Saygın Peter, Hristiyanın Hristiyana şiddet uygulamasının kâfirlere karşı savaşmaktan bile haklı nedenleri olduğunu söylemekteydi. Bu inanç 1187 Hittin bozgunundan sonra daha da yerleşmişti. Bu arada şunu da ifade etmek gerekmektedir ki, İslam ülkeleri üzerine yapılan seferlerdeki başarısızlıklarla Avrupa'daki heretik hareketler ve kilise karşıtlığına karşı Haçlı Seferleri'nin tertip edilmesi arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu da anlaşılmaktadır[348].

Bütün bunların yanında Batı Avrupa'daki seküler güçlere karşı da Haçlı Seferleri düzenlenmekteydi. Bunların meşruiyetleri en çok tartışılan seferler olduğu da anlaşılmaktadır. Bunların meşruiyetlerini daha çok rakip iki ya da üç papanın bulunduğu dönemlerde yani "Büyük Bölünme" olarak adlandırılan savaşlarda aramak lazımdır. 1135'te Güney İtalya'daki Normanlara karşı, 1199'da Anweiler'deki Markward'a karşı düzenlenen Haçlı Seferleri bu türdendi ve bunlar da içerideki bölünme ve kargaşalıkları manipüle amacı taşıyordu.

Kısaca ister Doğu'ya yani Müslümanlara karşı ister İspanya, Baltık, Alman, Slav dinsizlere karşı ister heretiklere isterse de Avrupa'daki seküler güçlere karşı olsun sonuç olarak; kilise, kendisini Roma'nın vârisi olarak görüyordu ve Roma İmparatorluğu'nu hem dünyevî hem de uhrevî yönü ile diriltmeyi amaçlıyordu. Bunun için de Latin-Katolik inanışının dışındaki her kesime karşı bir saldırı zihniyeti hâkim oldu. Ancak her Hristiyan Haç yeminini kabul etmiyordu ve bunun kabul edilmesi ise Hristiyanlığın ideolojileştirilmesi anlamına geliyordu[349]. İşte Haçlı Seferleri de bir yönü ile Hristiyanlığın ideolojileştirilmesi hadisesidir.

Ancak yine de Haçlı Seferleri denilince 11. yüzyıl sonlarından 13. yüzyıl sonlarına kadar İslam dünyası üzerindeki Avrupa istilası anlaşılmaktadır. Bu istilaların ilk halkası Endülüs coğrafyasında

348 Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 34-35.
349 Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 39.

gerçekleşti. Haçlı Seferleri'nin ikinci halkasını merkezi Kudüs olarak alınan ve Hristiyanlığın kâfirlerin elinde kalmış eski topraklarının geri alınmasıdır. Dünya tarihinin ağırlık merkezini oluşturan Doğu ile Batı'nın bir mücadelesi olan Haçlı Seferleri'nin birtakım sebepleri vardır[350].

Her şeyden önce İslamiyetin son din olarak ortaya çıkması ve kısa sürede Arabistan'ı aşarak Roma ve Bizans'ın doğudaki önemli merkezleri olan Mısır, Suriye ve Filistin'i hâkimiyeti altına alması Hristiyanlar açısından her zaman bu eski coğrafyaların geri alınması fikrini yaşatıyordu[351]. Bu bölgelerin, özellikle Filistin ve Kudüs'ün Hristiyanlık açısından taşıdığı önem aşikârdı. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Kudüs sevgisi pek görülmüyordu. Roma ve Konstantinapolis daha ağır basıyordu. Ancak 6. yüzyılda başlayan ve Şarlman ile Harun er-Reşit dönemindeki ilişkiler sayesinde giderek artan[352] Kudüs'e olan hac seyahatleri; Kudüs sevgisini artırmış, Kudüs ve doğudaki kutsal beldeleri Hristiyanlar nezdinde en önemli hedefler haline getirmiştir. Kudüs için, seyyahların ve hacıların tasvirlerinde, dağlarından ve ırmaklarından süt akan ülke tabiri vardı. Artık kâfirlerin elindeki kutsal yerleri geri almak en büyük cihattı ve bunu her Hristiyan canı ve malıyla desteklemeliydi[353].

Haçlı Seferleri'nin meydana gelmesinde dinî, sosyal, ekonomik, demografik ve siyasî tablonun önemli payı vardı[354]. Toplumsal yönde sınıf hâkimiyetinin üstün olduğu ve bu sınıflaşmada nüfusun küçük bir kısmını oluşturan soylular ve ruhbanların büyük bir kesimi oluşturan köylüleri nasıl kolay bir şekilde harekete geçireceği görülecektir. Ekonomik sıkıntıların aşılması, kraldan lorda, şövalyeye ve kiliseye kadar bu geniş kitlelerin sefaletini kullanarak aşılabilirdi ve böylece Doğu'nun zenginliklerine ulaşılabilirdi. Gerçi büyük hükümdarlar kendilerini

350 Haçlı seferlerinin kapsamlı bir bakışı için Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992.

351 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 50 vd.

352 Nomiku, *Haçlı Seferleri*, s. 21.

353 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 117 vd.; Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 158.

354 Lee Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 52-55.

bu yükümlülükten kurtarmaya çalışmışlardı ancak kilisenin, lortların ve şövalyelerin çağrılarına o atmosfer içinde çok fazla kulak tıkayamazlardı. Doğu'nun zenginliği karşısında Batı'nın sefaleti ve açlığı nasıl giderilebilirdi. Siyasî açıdan parçalanmış bu coğrafyada papa ve kilisenin bu konuda bayrağı taşıması normaldi[355].

11. yüzyıldan itibaren 13. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da bir nüfus artışı görülmekteydi. Kırda, kasabada, şehirde fazla nüfusun kanalize edileceği bir yol bulunmalıydı. Batı Avrupa'da arazilerin büyük evlada bırakılması uygulaması da Haçlı Seferleri için uygun bir zemin hazırlıyordu. Zira şatolarında oturan büyük arazi sahipleri mülklerini paylaşmaya niyetli değillerdi. Artık geriye kalan mirasçılar için her türlü macera ve zenginlik yolları açıktır. Şövalyelik sınıfının şan, şöhret ve kahramanlık tutkusu bir tarafa, şövalyelik töreni ile kılıç kuşanmış *"gençler = juventus"*ların oluşturduğu grupların serserice maceraları da Haçlı Seferleri için bir malzeme idi. Hele mevcut miras hukukuna göre mirasın büyük evlada verilmesi diğerlerini macera arayan gençlere katılmaya itiyordu[356]. Papa da bunu açıkça zikrediyordu. Avrupa'da, uğradığı istilaların sona ermesinin ardından büyük bir enerji birikimi meydana gelmişti ve bu artık nüfusun bir şekilde kanalize edilmesi gerekiyordu. Zaten tarih bize büyük göç ve istilaların arkasındaki önemli unsurlardan birinin de belirli dönemlerde nüfus artış oranları olduğunu göstermektedir. Bu nüfus artışının getirdiği kabilelerin askerî ve ekonomik sebepli yer değiştirmeleri de Haçlı Seferleri için uygun bir ortam oluşturmaktaydı. Bunların yanında Haçlı Seferleri'nin genel sebepleri için şunları sıralayabiliriz:

1- Erken Orta Çağlarda ortaya çıkan tarikatlar Haçlı Seferlerinin düzenlenmesinde önemli rol oynamışlardı. Kluni tarikatı gibi.

2- Papanın ve Katolik Kilisesi'nin Doğu Hristiyanlığı'nın bu zor döneminden istifade ederek Ortodoksluğu yutma düşüncesi Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesinde önemli rol oynamışlardı.

355 Hollister, *Medieal Europe A Short History*, s.178-183.

356 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 70; Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 115-123.

3- İtalyan şehir devletlerinin rolü: Bu tüccar devletleri önceleri bu seferlere şüpheyle bakmışlar, sonra da teşvikçisi ve tertipçisi olmuşlardır. Bunlar, başlangıçta papalarca teşvik edilen Pisa ve Cenevizliler başta olmak üzere bir taraftan kazanç diğer taraftan kâfire karşı olan nefret ile bu seferlerin aktörü oldular[357].

4- Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle Orta Doğu'ya gelmesi ve Doğu Hristiyanlığı'nın elinde bulunan son yerleri geri almaya başlaması: 1071 Malazgirt ve 1095 yılına kadar Anadolu'nun tamamını ele geçirmesi Bizans İmparatoru Alexios'un papadan Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin birleştirilmesi pahasına yardım istemesine sebep oldu. Türklerin İstanbul kıyılarına dayanması yani Hristiyanlığın doğuda düşmeyen son kalesi papa için iyi bir fırsattı[358].

5- Hristiyan hacıların Anadolu ve Suriye'den geçerken zorluklar çekmeleri de sebeplerden biriydi.

6- Fatımîler döneminde 1009 yılında el-Hâkim'in Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi (Holy Sepulchre)'ni tahrip etmesi Avrupa'nın tepkisine sebep oldu[359].

357 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 38 vd.

358 Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, s. 117; Nomiku, *Haçlı Seferleri*, s. 15-24.

359 Bu kilise, MS 325-326 yılında toplanan İznik Konsili sonrasında 335 yılında inşa edilmiştir. Kilise tarih boyunca birçok isimler almıştır. Doğu Hristiyanları *The Church of Anastasis* olarak isimlendirirken Batı Hristiyan kaynaklarında *The Church of Holy Sepulchre* veya *The Church of Resurrection* olarak adlandırılmıştır ki hepsinin ortak manası *Yeniden Dirilme Kilisesi* olarak tercüme edilebilir. İslam kaynaklarında da aynı manaya gelmek üzere *Kıyame Kilisesi* olarak adlandırılmasına rağmen bazen Hristiyanları küçültme amacıyla *Kanisat Kumama (Çöplük Kilisesi)* olarak da adlandırılmıştır. Müslümanların bu ismi vermelerinin sebebi kilisenin kurulduğu yerin Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve suçluların infazının yapıldığı yer olması ile alakalıdır. Kilisenin inşasına kadar burası aynı zamanda şehrin çöplüğü olarak da kullanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 2, Şanlıurfa 200, s. 49-50; Muammer Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, Fırat Ünv. SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1997, s. 160-161; Guy L. Strange, *Palestina Under The Moslems*, Beirut 1965, s. 202 vd.

Papa II. Urban'ın çağrısıyla 1096'da başlayan Haçlı Seferleri aralıksız olarak 1272 yılına kadar sürdü. Ancak Papa II. Urban'ın halefi, 1085 yılında ölen Papa Gregorius daha önceden 1074 yılında muhtelif Avrupa liderlerine sayıları 400'ü bulan etkili mektuplar yazarak gerekli altyapıyı oluşturmuştu[360]. Gerek seferler esnasında gerekse sonucunda meydana gelen etkileşimler Doğu ve Batı coğrafyalarının sadece o dönemini değil bugününü de etkileyecek derin tesirler bırakmıştır. Orta Çağ Avrupası'nın bu dış yayılması içte de tam bir kaynaşma ile aynı zamanı paylaşır. Roma'daki papa ile İmparator Şarlman'ın mirasçıları tüm Hristiyan dünyasının önderi oldukları konusunda kıyasıya bir rekabete girişmişlerse de bu Hristiyan Latin dünyası üzerindeki bir hâkimiyet iddiasından öteye geçmiyordu.

Papa II. Urban'ın Clermont Sinodu'ndaki konuşmasından sonra harekete geçen Haçlı orduları, Antakya, Urfa ve Trablusşam'dan son en büyük hedef olan Kudüs'ü 1099 yılında ele geçirdiler ve Bizans kaynaklarının bile büyük bir vahşet olarak tanımladıkları bir şekilde şehirde bulunan 60.000 Müslümanı katlettiler[361]. Bundan sonra bu kontluklara dayanarak ve Avrupa'dan yeni Haçlı Seferleri'ni teşvik ederek genişlemeye çalıştılar. Ancak bu ilk başarıdan sonra Türkiye Selçukluları, Zengîler, Eyyubîler ve nihayet Mısır Memlukleri'nin başarılı politikaları ile Haçlılar İslam coğrafyasından sökülüp atıldılar. Bu süreçte özellikle Zengîlerin 1144'te Urfa'yı, 1187'de Eyyubîlerin Kudüs'ü Haçlılardan almaları başarısızlıkla sonuçlanan İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesine sebep olmuştur. 1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Seferi ise onların gizli niyetlerini açığa çıkararak Bizans üzerine düzenlenmiş ve İstanbul ele geçirilerek yakılıp yıkılmış[362] ve burada da 1261 yılına kadar sürecek bir Latin krallığı kurulmuştu[363].

Avrupa'nın geç Orta Çağ'ında dış yayılmasında diğer bir cephe ise Osmanlıların 14. yüzyılda Balkanlardan Rumeli'ye

360 John France, *Victory in East, A Military History of the First Crusade*, Cambridge University Pres, Cambridge 1994, s. 5.

361 Nomiku, *Haçlı Seferleri*, s. 34; Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, s. 67-69.

362 Nomiku, *Haçlı Seferleri*, s. 53-57.

363 Backman, *Worlds of Medieval Europe*, s. 222-228.

ayak basmalarıyla başlayan ittifaklar sisteminin oluşturduğu Haçlı Seferleri olmuştur ki bu savaşlar her Osmanlı zaferinin arkasından daha büyük ittifakların oluşmasına sebep olarak Yeni Çağlara kadar devam etmiştir.

O halde dünya tarihinin en büyük istila hareketlerinden biri olan bu *Haçlı Seferlerinin genel sonuçları* hakkında ne söyleyebiliriz?

Haçlı Seferleri'nin Anadolu, Suriye, Filistin başta olmak üzere İslam ülkeleri üzerinde büyük tahribatlara sebep olduğu bilinmektedir ancak tahribat bununla sınırlı değildir. Bizans coğrafyası da bundan nasibini almıştır. Birinci Haçlı Seferi sonunda Antakya, Urfa, Trablusşam ve Kudüs olmak üzere dört Haçlı kontluğu kuruldu[364]. Bunlardan Kudüs ruhanî ve siyasî yönden merkez olmakla birlikte bilhassa Antakya olmak üzere aralarında çekişmeler eksik olmamıştır. Birinci Haçlı Seferi'ndeki bu başarı daha sonraki Haçlı Seferleri'nin en büyük teşvikçisi olmuş ve burada tutunarak genişlemek isteyen Haçlı kontlukları yaklaşık üç asır Avrupa'dan gelen Haçlı ordularını bu coğrafyalara çekmişlerdir. Birinci Haçlı Seferi, sadece bu dört kontluğun ihdasıyla neticelenmekle kalmamış, Türkiye Selçukluları'nın kuruluş devresine tekabül ettiği için onların kuruluşunu geciktirmiş, Selçukluların İç Anadolu'ya kadar Batı Anadolu topraklarını Doğu Roma İmparatorluğu'na kaptırmalarına ve başkenti İznik'ten Konya'ya taşımalarına da sebebiyet vermiştir.

Haçlı Seferleri Endülüs coğrafyasında ise, tahribattan öte tamamıyla bir yok etme şeklinde sonuçlandı. Tarihin en önemli bilim merkezi olan Endülüs'ün Haçlı Seferleri sonucunda sona erişi bir medeniyetin katliamıydı. Buna rağmen 7. asırdan itibaren Endülüs Emevîleri bilim kültür ve sanatta Avrupa'yı etkilemeye başladılar ve Batı medeniyetinin oluşmasında katkı sağladılar. Endülüs'ün kurulması Avrupa'da bazı dengeleri bozarken yeni denge unsurlarını ortaya çıkarmıştır. İspanya ve Portekiz monarşilerinin Müslümanlara karşı başarı kazanması diğer Avrupa monarşilerini etkilemiş ve Avrupa'da millî monarşilerin güçlü dönemi başlamıştır. İspanya için bu yarımadaya hâkim

364 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 159, 162-163.

olmanın özel bir anlamı vardır. Haçlı Seferleri'nin kalıcı ve en önemli sonuçlarından biri de Akdeniz'de İtalyan kentlerine bir üstünlük sağlamış olmasıdır[365].

Haçlı Seferleri Avrupa tarihi üzerinde de derin etkiler meydana getirdi. Her şeyden önce nihai olarak istenilen hedef ve amaçlara ulaşılamaması ve bunun tersine Haçlıların İslam ülkelerinden Zengîler, Eyyubîler ve nihayet Memlukler tarafından sökülüp atılması Avrupa'da önemli sonuçlar doğurdu. Avrupa'nın siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında değişmelerin meydana gelmesine sebep oldu. Bir kere Haçlı Seferleri'nin maddî ve manevî olarak en büyük teşvikçisi ve organizatörü olan kilisenin, belli bir süre Kudüs gibi kutsal mekânlara sahip olmasının dışında geniş kitlelere vadettiklerinden hiçbiri gerçekleşmediği gibi gidenlerin büyük bir kısmı geri dönememiş ya da aç ve sefil olarak dönmüştü. Her yönü ile kiliseye olan güven sarsılmıştı. Bu skolastik düşüncenin çözülmesinde ilk işaretler olarak söylenebilir. Aynı şekilde Doğu'nun zenginliklerinden nasiplenmek isteyen soylular da büyük bir hayal kırıklığına uğramışlar, büyük bir kısmı hayatlarını kaybetmiş, dönenler ise beş parasız ülkelerine dönmüşlerdir. Bu ise, Orta Çağ Avrupası'nın temel özelliği olan derebeylik sisteminin zayıflaması ve onun yerini merkezî krallıkların alması gibi bir süreci etkileyen ilk işaretler olarak anılacaktır. Üç asır sürecek Haçlı Seferleri'nin en büyük teşvikçileri, dönemin sömürgeci devletleri olan İtalya şehir devletleri, bu işten çifte kazanç sağlayacaklardır. Aynı zamanda Avrupa'nın güneyinden başlamak üzere şehir hayatında bir canlanma, şehirlerde zengin bir tüccar sınıfının ortaya çıkması gibi bir sonuç da doğuracaktır.

12. ve 13. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan neredeyse bütün yeniliklerin Haçlılara bağlanması bir âdet halini almıştır. Suriye-Filistin coğrafyasında bazı savaş usulleri, trampet, armalar, kayısı, karpuz, sarımsak oradan geldiği gibi sakalın Doğu tarzında uzatılması da bu dönemde Batı'ya gelmiştir[366].

365 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 43.
366 Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I, s. 163-164.

Haçlı Seferleri'nin en önemli sonuçlarından biri de Doğu-Batı kültürlerinin kaynaşması bu üç asırlık savaş-ticaret ve diğer ilişkiler çerçevesinde olgunlaşacaktır. Batı, İslam medeniyetinden; onun bilim, kültür, sanat ve düşünce geleneğinden istifade ettiği gibi İslam medeniyetinin kurduğu köprü ile eski medeniyetlere, antikiteye ulaşarak, bugünkü Batı medeniyetinin temellerini atacaktır. Endülüs, Sicilya, Mısır, Suriye ve Filistin İslam medeniyetinin ve genel anlamda Doğu medeniyetlerinin Batı'ya açılan kapıları olmuşlardı[367]. Buralarda kurulan Haçlı kontlukları ise bu medeniyetlerin Batı'ya açılan pencereleri olmuşlardır. İslam bilim ve kültürü kilise otoritesini sarsarken bilim ve teknik alanındaki etki Coğrafî Keşifler gibi açılımları etkileyecekti. Kâğıt, matbaa, pusula gibi teknik etkilerin yanında İslam coğrafyasındaki hak, hukuk, adalet; inanç ve fikir hürriyeti, farklı dinlerden insanların aynı şehir içinde birlikte yaşaması, ekonomik zenginlikler, coğrafya ve denizcilik bilgisi, ticaret ve bankacılık sistemindeki gelişmeler, edebiyat, müzik, felsefe gibi alanlarda Batı'da derin etkiler meydana getirecektir[368].

367 Ahmed Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yayınları, Ankara, s. 281-283.

368 Abdurrahman Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslamın Rolü*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

SONUÇ

Tarihin kaydettiği en büyük imparatorlukların başında gelen Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda yıkılmasından sonra Avrupa 1000 yıl boyunca (MS 500-1500) Orta Çağ olarak tanımlanan dönemi yaşamıştır. Bu bin yılın ilk yarısı Roma medeniyetinin damgasını üzerinde taşıdı. 6-11. yüzyıllar arasında tamamen içine kapanarak gerçek Feodal Çağ'ı yaşayan Avrupa, 12. yüzyıldan itibaren kendi kabuğunu kırarak Avrupa dışına taştı. Haçlı Seferleri, genelde sadece İslam dünyasına karşı seferler olarak bilinse de, gerçekte kuzeydeki putperestlerden aykırı mezheplere kadar uzanan bir çizgideki nüfus hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama bu seferlerin ağırlık noktasını İspanya'dan Anadolu'ya kadar uzanan bir hatta İslam ve Türk dünyasına yönelik saldırılar olarak görmemiz mümkündür.

Doğu ile olan uzun ilişkiler serisi Batı'da zihniyet alanında büyük değişikliklere sebep oldu. Dolayısı ile bugünkü Avrupa'yı şekillendiren değişimin temeli veya bugün Batı Medeniyeti olarak adlandırdığımız insanlığın son büyük hamlesi büyük ölçüde Orta Çağlarda şekillenmeye başlamıştır. Haçlı Seferleri'nden sonra aynı amaç için fakat bu defa farklı bir şekilde dünyayı keşfe çıkan Avrupa bu uzun yürüyüşünü bugün de devam ettirmektedir. Şu farkla ki, bugün yeryüzünde ayak basmadık yer bırakmayan Batı bu yürüyüşünü uzaya taşırmıştır.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

Artz, Frederick D., *Ortaçağların Tini*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 1996.

Backman, Clifford R., *Worlds of Medieval Europe*, Oxford University Press, Incorporated, 2002.

Baigent, M. - Leigh, R. - Lincoln, H., *Savaşçı Keşişler Tarikatı Tapınak Şövalyeleri*, çev. Mehmet Topdaş, Nokta Yayıncılık, İstanbul 2004.

Barkan, Ömer L., "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara, 1942, s. 279-304.

Barthold, V.V., "Halife ve Sultan", *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

Bedevi, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslamın Rolü*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

Berl, Emmanuel, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, çev. Gülseren Devrim, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999

Bloch, March, *Feodal Toplum*, çev. M. Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara 1983.

Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1984.

Braudel, Fernand, *Maddî Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, Ağaç Yay., İstanbul 1991.

_____, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara 1992.

_____, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I-II, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1989.

Cipolla, Carlo, *Before the Industrial Revolution*, Londra 1993.

Çelik, Mehmet, *Antakya Süryani Kilisesi (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul 1987.

_____, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1996.

Dalukhanov, Pavel, *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, çev. Suavi Aydın, İmge yay., Ankara 1998.

Darkot, Besim, *Avrupa Coğrafyası*, Birinci Kitap, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1949.

Delmas, Claude, *Avrupa Uygarlık Tarihi*, çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul 1973.

Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 1998.

Duby, Georges, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

Durmaz, Sayime, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı XI.-XIII. Yüzyıllar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.

France, John, *Victory in East, A Military History of the First Crusade*, Cambridge University Pres, Cambridge 1994.

Gimpel, Jean, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüaydın, TUBİTAK, Ankara 1997.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yay., çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.

Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İS Beşinci Yüzyıl*, çev. Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Grant, Edward, *Ortaçağda Fizik Bilimleri*, çev. Aykut Göker, V Yayınları, Ankara 1986.

Gumilev, L.N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Rusçadan çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2003.

Gül, Muammer, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, Fırat Ünv. SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1997.

_____, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 2, Şanlıurfa 2000.

_____, " Ortaçağ İslam Tarihinde Sosyal Sınıfların Tarihine Bir Bakış: Ahdas hareketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 7.

Gürkan, Ahmed, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yayınları, Ankara.

Hazard, Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişim*, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, İstanbul 1984.

Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Hobson, John M., *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul 2008.

Hocaoğlu, Durmuş, "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", *Türkiye Günlüğü*, S. 29, Temmuz-Ağustos 1994.

Huizinga, Johan, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1997.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kartaca.

Keen, Maurice, *The Pelican History of Medieval Europe*, 1968.

Kocakuşak, Süha, *Avrupa Coğrafyası*, Ocak Yayınları, Ankara 2002.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, KBY, Ankara 1990.

Lapidus, Ira M., *İslam Toplumları Tarihi*, C. 1, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005.

Livius, Tıtus, *Roma Tarihi Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.

Le Goff, Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. H. Güven - U. Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.

Le Bon, Gustave, *Tarih Felsefesi*, çev. Hüsrev Akdeniz - Murat Temelli, Ataç Yayınları, İstanbul 2004.

Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, Londra 1994.

McNill, William, *Dünya Tarihi*, çev. A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Nomiku, H.A., *Haçlı Seferleri*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Oldroyd, David, *İnsan Düşüncesinde Yerküre*, çev. Ülkün Tansel, Tübitak, Ankara 2003.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1975.

Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999.

Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uğur Kocabaşoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

_____, *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

_____, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, çev. M. Ali Kılıçbay, Birey-Toplum Yayınları, Ankara 1984.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992.

_____, *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and The Eastren Churces during the XIth XIIth Centuries*, Oxford 1956.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.

Scognamilla, Giovanni, *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*, Kara Kutu Yayınları, İstanbul 2003.

Seignobos, Charles, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*, I-II, çev. H. Cahit Yalçın, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940,

Strange, Guy L., *Palestina Under The Moslems*, Beirut 1965.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2000.

Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İst. Ünv. Yay., İstanbul 1988.

Tok, Gökhan, "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Şubat 2001.

Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. Ufuk Uyan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1983

Vergin, Nur, "Din-Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi", *Türkiye Günlüğü*, S. 29, Temmuz-Ağustos 1994.

Vigarello, Georges, *Temiz ve Kirli - Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*, çev. Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996.

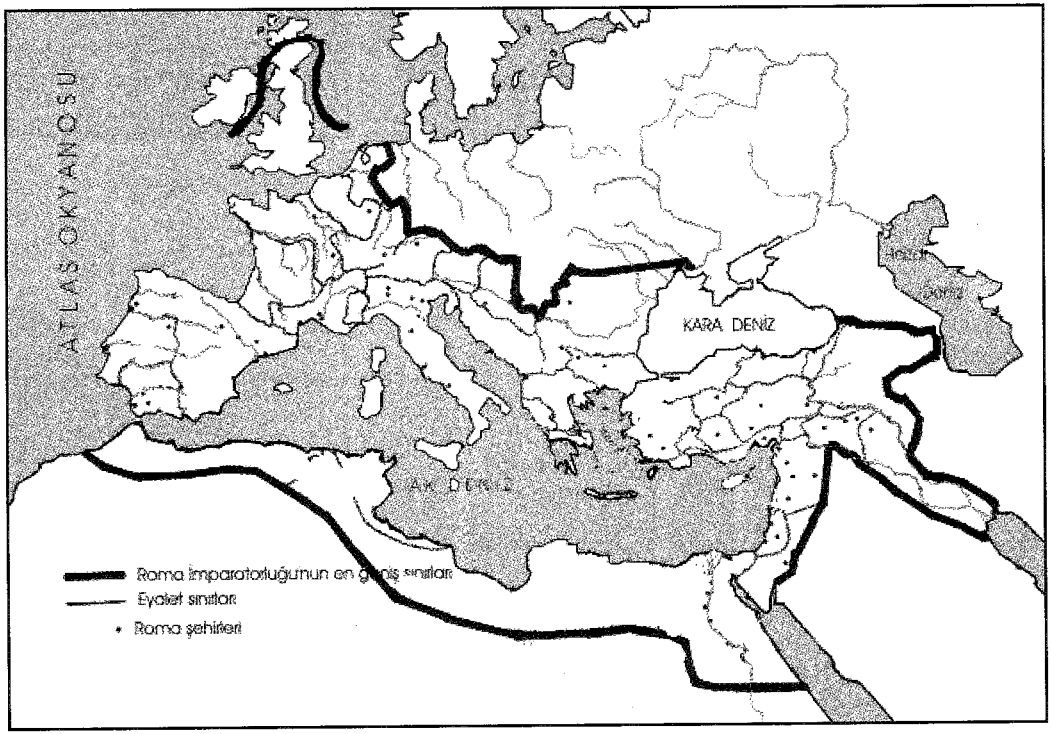
Vinogradoff, Paul, *Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

Wink, Andre, *Al-Hind: the Making of the Indo-İslamicWorld, I*, Leiden: E.J. Brill, 1990.

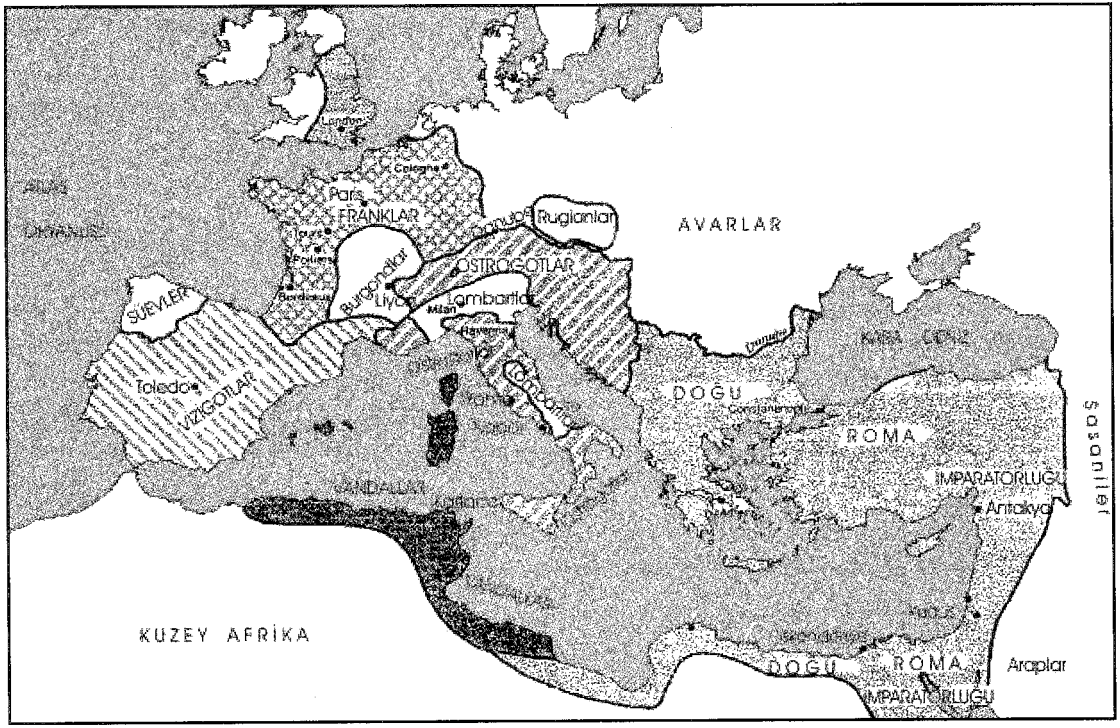
Zeytinlioğlu, Erol, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1971.

Vryonis, Jr Sp., "Byzantine Circus Factions and Islamic Futuwwa Organizations (Neania, Fityan, Ahdas)", *Byzantinische Zeitschrift*, Los Angeles 1965, s. 46-47.

Harita I: Avrupa'nın Topoğrafyası

Harita II: En Geniş Sınırları ile Roma İmparatorluğu

Harita III: Cermen Krallıkları

Harita IV: Karolenj İmparatorluğu

İNDEKS

Abbasî-Karolenj/Şarlman 84
Açuî (Asu) 9
Ada Keltçesi 12
Adriyatik 13, 22, 40, 52, 58, 60, 71
Adriyatik Denizi 58
Aforoz 35, 179
Afrika 9, 15, 16, 32, 48, 58, 77, 160
Afrikalı Constantine 139
Agust 18
Ağlebîler 58
Aka 90
Akdeniz 7, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 39, 40, 45, 59, 60, 66, 75, 77, 78, 79
Akdeniz İmparatorluğu 16
Akdenizlilik 27, 28, 36
Akitanya 76
Alan 49
Alaric 22
Alarik II 115
Albigen 181, 182
Alexios 186
Alman 174
Almanca 13
Almanlar 43, 53
Almanya 12, 13, 19, 120, 125, 127, 175
Alp Dağları 15
Alpler 10
Altın Çağ 20
Amalfi 59
Anadolu 7
Angıllar 42,43
Angle/ler 43, 55, 119
Anglo-Norman 119
Anglo-Sakson/lar 42, 68
Anglo-Sakson Britanyası 67
Anglo-Saksonca 75
Annibal 16
Antakya 187
Antik 87
Antik Çağ 79, 103
Antik Grek 138
Antikite 78
Anweiler 183
Apemia Barışı 17
Apenin 14
Apollonios 112
Arabistan 184
Aragon 73
Aragon Krallığı 122
Arap 66
Arap-Berberîler 128
Arap-İslam 78
Araplar 21, 58
Ardennes 45
Arian 47, 104
Aristo 138
aristokratlar 25
Aristotales 112
Arius 34
Ariusçu 49
Ariusçuluk 34
Arnavut 57
Arşimet 112
Aryan 46, 47
Aryanizm 46, 48
Asia 9
Asilzadeler 18
Asya 9, 10, 28, 56, 178
Athanasius 34
Atina 17
Atlantik 52
Atlantik Okyanusu 21
Attila 29
Auguste 18
Augustinus 110
Augustus 19, 103

Aurelius Augustinus 111
Aureus 28
Austrasia 50
Avam Kamarası 171
Avar 61, 86
Avarlar 40
Avasım 60
Avignon 127
Avrupa 7, 39, 66
Avrupalı 178
Avusturya 127
Aydınlanma Çağı 141
Aziz Remy 46
B. Lewis 59
Bağdat 60, 157
Bağdat Kütüphanesi 123
Balear Adaları 17
Balkanlar 187
Baltık 56
Baltık Denizi 10, 157
Baltık dilleri 13
barbar 32
barbar kralları 30
Barbaros 32
Barbaros Hayreddin Paşa 32
barbarus 32
baron 146
Batı Anadolu 188
Batı Avrupa 12, 13, 53, 77, 78, 85
Batı Hun 40
Batı İspanya 66
Batı Roma 27
Batı Roma İmparatorluğu 75
Bâtınî 128
Bavyera 62
Belçika 11, 44
Benedikt/ler 108, 171
Benedikten 156
Benediktenler 108
benefice 149
Berberî 32
Berberîler 32
Beşinci Emir 180
Beyaz Ruslar 12
Beziers 181
Bizans 31, 53, 66, 77, 159
Bizans Trakyası 62
Bizans-Endülüs 80
Bizans-Endülüs Emevî 84
Bologna 116
Britanya 19, 22, 29, 66, 73
Brittler 55
Brötonlar 55
Brötonya 12
Bulgarlar 12, 53
Buorgeois-Burjuva 163
Burg 163
Burg/Burgus 163
Burgansos 172
Burglar 163
Burgond 49, 104
Burgondca 13
Burgondlar 32, 43
Burgonya 59, 143
Burgonyalılar 29
Burjuvalar 165
Büyük Britanya 42, 55
Büyük Hun İmparatorluğu 28
Büyük Otto 59, 128
Büyük Plinius 112
Caligula 20
Capet 76
Capetler 55
Carcasonne 47
Carloman 51
Cathar 182
Catharlar 182
Cebelitarık Boğazı 9
Ceneviz/liler 158, 186
Cenova 59, 133, 160
cenovini 160
Cermen İstilası 41
Cermence 13
Cermen/ler 13, 22, 29, 65, 86
Cermenya 120
Cezayir 32
Champagne 174
Charlemagne (Şarlman) 30
Charles 52
Charles Martel 50
Childeric II 48
Cistercian 108
Clermont Konsili 178
Clermont Sinodu 187
Clodio 44
Clothilde 46
Clovis 30, 44, 46
Cluni tarikatı 156
Coğrafî Keşifler 190
Collegia 24
comte 146
Conrad 120
consul 14
Childeric III 51
Cremonalı Gerard 140
croisere 179

crucesignati 179
Cumhuriyet 19
Curia Birlikleri 23
Curia Meclisi 23
Çin 28, 90
Çukurova 60
Dacie 57
Dacieler 57
Dagobert II 48
Danimarka 11, 13, 66
Danimarkalılar 66
Dante 178
Danube 52
dekanlık 107
demense 101
Denarius 28
denier 136
Denube 21
Derebeyi 88
Dindar Ludwig 54
Dinyeper 56, 158
Diocletianus 22
Doğu Akdeniz 159
Doğu Avrupa 12, 13
Doğu Fransa 59
Doğu Roma İmparatorluğu 53
Doğu-Batı 7
domain 107, 152, 153
Dominik Guzman 182
Donlar 42
Doyen 168
duc 146
ducat 160
dük 93
Ebroin 50
Edward 69
Ege Denizi 9
el-Hâkim 186
Elbe 41, 52
Elbe Irmağı 121
Elishar 17
Empedokles 138
Endüljans 179
Endülüs 50
Endülüs Emevîleri 122, 188
Endülüs İspanyası 123
engizisyon 182
enkarnasyon 34
Ereb 9
Erken Orta Çağ Avrupası 8
Essex 55
Estonya 69, 121
Etrüsk 14
Etrüskler 14
Evrope 9
Eyyubîler 187
F. Vercauteren 82
Fabian Strateji 15
Fabius 15
Fatımîler 58
Fenike 17
Feodal 89
Feodal Avrupa 73
Feodal Çağ 7, 78, 87
Feodal Uygarlık 85
feodalite 82, 88
feodalizm 75
Fidele 89
fief 89, 93, 144
Filistin 12, 19, 35
Fin 69
Fince 13
Flaman/lar 11, 174
Flandr 174
Floransa 160
Florentin 133
florin, 160
Forestburg (varoş) 169
Fran 95
Frank İmparatorluğu 65, 79
Frankfurt 174
Frank/lar 12, 32, 36, 43, 45, 66, 70, 77, 104, 113
Fransa 59, 125, 175
Fransa Kralı Philippe-Auguste 126
Fransız 119, 174
Fransız Aurillaclı Gerbert 137
Fransız İhtilali 159
Fransız Normandiyası 58
Fransızca 12
Fransızlar 12, 53
Friedrich Barbarossa 120
Fristçe 13
Fürst 146
Gal 32
Galce 12
Galler 73
Galya 22, 41, 52, 77
Galyalılar 14
Geç Orta Çağ Avrupası 8
Generaller 17
Gens 23
Gens Birliği 23
Gepidce 13
Germen (Cermen) 11
Gırnata 123

Gırnata Krallığı 122
Gild 167
Gine 160
Gol 30
gorod 66
Got 49, 122
Got-Alan 42
Gotça 13
Gotlar 32, 43
Grande Charte 126
Gregorius 104
Grekçe 137
Grekler 10, 14, 15, 20, 53
Grönland 131
guild hall 168
Güney Afrika Hollandacası 13
Güney Avrupa 75, 131
Güney İtalya 58, 59
Güney Rusya 29, 66
Güneydoğu Avrupa 12
Habsburglar 126
Haç 179
Haçlı kontluğu 188
Haçlı Seferleri 7, 64, 181
Haçlı/lar 32, 178
Hamburg 74
Hannibal 15
Hansa 167
Hanseatik Lig 80
Hansgraf 168
Harun er-Reşit 184
Hazar Denizi 66
Hazar Hanlığı 61
haznedar 153, 154
Heinrich 120
Helenistik 18
Helenistik Çağ 112
Henri IV 125
heretik 35, 46
heretikler 181
hermetizm 137
Herr 146
heterodoks 128
Hint 28
Hint-Avrupa 12
Hipparkhos 112
Hippo'lu Aziz Augustinus 180
Hittin 183
Hobson 177
Hollanda 11, 167
Hollandaca 13
Hollandalı 175
Holy Sepulchre 186
Homer 138
hommage 95
Hostiensis 180, 183
Hristiyan 10, 34, 74, 103
Hristiyan Avrupa 178
Hristiyan Dünyası 178
Hristiyanlar 34, 74, 78
Hristiyanlık 13, 119, 178
Hugues Capet 120
Hun İmparatorluğu 29
Hun/lar 29, 32
Huques 153
hümanizm 12
Hz. İbrahim 178
Hz. İsa 34
Hz. Muhammed 79, 178
İber Yarımadası 15, 73, 122
İbn Arabi 138
İbn Haldun 78
İbn Massara 138
İbn Rüşd 140, 141
İbn Sina 140
İç Anadolu 188
İlk Çağ 11, 39
İllirce 12
İllirya 56
İlliryalılar 32
İllric 151
Imperator 18
Imperium Romanum 19, 36
Informe 178
İngiliz 174
İngiliz Adelard 138
İngiliz kraliyet ailesi 45
İngilizce 13, 138
İngiltere 11, 66, 125, 175
İngiltere Kralı Richard 126
İran 21
İranlılar 22
İrlandaca 12
İsa 35, 179
İskandinav/lar 13, 40, 65, 74, 157
İskandinav Yarımadası 11
İskandinavya 10, 74, 125
İskenderiye Piskoposu Athanasius 35
İskoç 21
İskoç Keltçesi 12
İskoçça 12
İskoçya 55, 125
İslam 12, 60
İslam imparatorluğu 82
İslam-Hristiyan 7
İslamiyet 78, 178

İspanya 7, 19, 22, 40, 58, 77, 125, 153
İspanyolca 12, 137
İsrail 20
İstanbul 31, 64, 186
İsveç 56
İsveçliler 66
İsviçreli 175
İtalikler 13
İtalya 13, 19, 77, 153
İtalya Krallığı 121
İtalyan 174
İtalyan Cremonalı Gerard 138
İtalyanca 12
İtalyanlar 12
İyonya 138
İzlanda 67, 131
İznik 35, 188
İznik Konsili 34
İznik Yemini 35
Japon 90
jenosid 181
Julies Sezar 18
Jus Merca Torum 170
Justinian 48
Juteler 55
Jutlar 42
juventus 185
Kafkasya dağları 21
Kara Veba 176
Karadeniz 10, 56, 66
Karolenj 7
Karolenj İmparatorluğu 36, 54, 66, 78, 156, 159
Karolenj-Abbasî 80
Karpatlar 56
Kart-hadaşt 17
Kartaca Savaşları 15
Kartaca22 15
Kartacalılar 16
Kastel Krallığı 122
Kastilya 181
Kastilya Krallığı 73
Katalonya 42
katedral 137
Katolik 49, 64, 183
Kavimler Göçü 39
Kelt 12, 46
Kelt Kilisesi 48
Keltçe 12
Keşiş 142
Kısa Pepin 51
Kıta Keltçesi 12
Kiev 56
Kilercibaşı 152
Kluni 107
Kluni Manastırı 151
Knez 56
Knut 69
kolon (çiftçi) 42
Kolonluk 33
Komün Mahkemeleri 170
konsil 34
Konstantinopol 71
Konstantinopolis 22, 31, 41, 66, 79
Konstantin I 34
Konstantinus 22, 31
Konsül 170
Kont 76, 166
Konya 188
Korsika Adası 15
Kral Alfred 68
Kral Davud 47
Kristof Kolomb 123
Kudüs 80, 123, 179
Kur'an 138
Kurtuba-Gırnata 122
Kutsal Mezar 80, 179
Kuzey Afrika 15, 22, 27, 75
Kuzey Avrupa 75, 79, 132, 158, 167, 168, 175, 181, 182
Kuzey Denizi 27, 157
Kuzey Fransa 45
Kuzey Galya 62
Kuzey Slavlar 57
Kuzeybatı Avrupa 11
Kuzeydoğu Anadolu 60
Laik 45, 147, 173
Laiklik 127
Languedoc 181
Latifundialar 26, 33
Latin 12, 39, 119
Latin Avrupa 121
Latin krallığı 187
Latince 12, 19, 44, 57, 137
Latium 13
Lee Goff 82
Legion 21
Leipzig 174
Lejyonlar 22
Leon 53, 181
Leon III 36
Leon Krallığı 122
Letonca 13
Lex Romana Burgondionum 114
Libya 34
Litvanya 121

Litvanyaca 13
Lombard 35, 83, 109, 116
Lombard Devleti 121
Lombardlar 35, 48
Longobard/lar 43, 49, 104, 113
Lopez 82
Loren 62
Lort 95
Lortlar Meclisi 171
Lothaire Krallığı 121
Louis 108
Ludwig 54
M. Bloch 10, 85
Macar 86, 121
Macarca 13
Macaristan 19, 125
Macaristan Ovası 61
Macarlar 40, 61
Magistralar 17
Magna Carta 170
Magne Charte 126
Mağripliler 181
Makedonya 16
Malazgirt 186
Malikâne 101
malikâne ekonomisi 92
malikâne organizasyonu 92
Manastır 153
manor 95
Mans 101
mansi 95
Manş Denizi 11
Marcus Terrentius 112
Mare Nostrum (Bizim Deniz) 27
mark 175
Markward 183
Marmara 17
marqius 146
Martel 51
Matematik 110
Medio Evo 39
merkantilizm 176
Merovech 44
Merovée 44
Merovenj/ler 7, 36, 77
Meroveus 44
Mesih 35
meteoroloji 112
Mezopotamya 19, 138
Mısır 12, 17, 20
Mısır Memlukleri 187, 189
miles 148
milites 148
Moğol/lar 32, 123
Monar 171
monarşi 18
Montesquieu 89
Mora 57
Museviler 123
Muzır Yanlışlar 141
Müslüman Araplar 73
Müslüman/lar 12, 58, 59, 60, 121
Navar 122
Nederland 11
Nederlands 11
Neoplatonist 140
Neron 20
Netherlands 11
Neustria 50
nobilis 148
noblesse 24
Nord 11
Nordic 66
Norfolk 55
Norman Guillaume 119
Norman/lar 65, 86
Norveçliler 66
Novgorod 56
Nuh 178
Odoaker 22
Oniter 35
Orta Avrupa 53
Orta Çağ 8, 21, 39, 187
Orta Çağ Avrupa Tarihi 7
Orta Çağ Avrupası 39
Orta Çağlar 7
Orta Doğu 178
Orta İtalya 39
Orta Tuna 61
Ortodoks 104, 182
Ortodoks Kilisesi 47
Osmanlı 188
Osmanlı İmparatorluğu 7
Osmanlılar 123, 187, 188
Ostrogot/lar 29, 32, 41, 114
Otto I 120
Otranto 62
Oxford 140
Öklid 112
Ön-Asya 9
Panayırlar 174
papa 49, 52, 125
Papa Eugenius 181
Papa Gregorius 187
Papa II. Innocent 182
Papa II. Urban 178,187

Papa VII. Gregoire 125
papalık 34, 52
Paris 45, 141
parlamentarizm 171
Parlamento 171
Part İmparatorluğu 21
partici 14, 23
Patristik Felsefe 111
Pavlosçuluk 104
Pax Romania 19
Pays Bas 11
Peçenekler 61
penny 159
Pepin I 50
Pepin II 50
Pepin III 51
Pepinler 52
peregrinatio 179
peregrini 179
Pergama 17
Pergeli 112
Pers İmparatorluğu 21
Petrus 53
Philippe-Auguste 126
Picatrix 137
Pirene 48
Pirene Dağları 15
Pirene/ler 78, 181
Pisagor 138
Pisalılar 158, 186
Piskopos 105, 142, 166
Piza 59
Plato 138
Platonculuk 111
Pleb 14, 23
Po Ovası 15, 62
Po Vadisi 14
Polonya 121, 125
Portekiz 123
portus 169
pound 159
Pön Savaşları 15
princeps 146
Provence 46, 59, 77, 116
provende 100
province 18, 24
Prusya 121
Psellus 137
Putperest 45
Puvatya (Poitiers) 50, 58
quadrivium 140
Rab 35
Rahipler 153
Ravenna 116
Razes 47
Reims 106
Ren 19, 29
Rennes 47
respublica 18
rex 146
Richard 126
Robert S. Lopez 82
Roma 13, 27, 28, 29, 39, 53, 75, 85, 87
Roma Barışı 19
Roma İmparatorluğu 7, 21
Roma Katolik Kilisesi 34, 35, 46
Romalı/lar 13, 14, 16, 21, 53
Romania 76
Romano-Cermen 128
Romans 12
Romulus 14
Romulus Augustus 30
Rönesans 12, 80, 109, 138
Rudolf 126
Rumca 57
Rumeli 172, 187
Rumence 12, 57
Rus 56
Rusça 66
Sahra çölleri 21
Saint Remy 46
Sakson/lar 12, 42, 43, 53, 55, 119
Saksonya 62, 120
Salermo 116, 139
Sami 9
Santa Maria de Ripoll Manastırı 139
Saray Reisi 45
saray valileri 48
Sarazenler 58
Sardinya Adası 15
Sardunya 17
Sarnıçlar tarikatı 156
Saygın Peter 183
Scipio 15
Scotlar 55
seküler 180
Selevkoslar 17
Seltçe 55
Sen-Ren 79
Senato 17
Seneca 112
Senyör 89, 95
Senyör-Vassal 145
senyörlük 152
Serf/ler 93, 102, 152
setien 152

shilling 159
Sırplar 12
Sicilya 16, 40, 58, 121
Sicilya Adası 58
Sicilyalı 25
Sinod 35
sire 146
Sistersiyen 108
Skambrianlar 44
Skolastik 111, 189
Slav/lar 12, 32, 40, 53, 56, 63, 69, 86
Solidus 28, 87
sros 175
Stefan 64
sterlin 175
sterling 160
Suevler 42
Sur 17
Surfolk 55
Suriye 17, 28, 71
Suriye-Filistin 189
Sussex 55
Süebler 49
Swein 69
Sylvester II 137
Şarlman 36, 52, 61, 79
Şiî 128
Şişman Pepin 48
Tanrı 47
Tapınak Şövalyeleri 44
Tarantium 15
Taranto 15
Tarkanius 14
Taş Devri 91
Temple 149
Teodorik 34, 41
teolog 180
teslis (üçleme) 104
Tevrat 47
Theoderic VI. 50
Theodosius 31
Tierry 51
Tiren Denizi 158
Toledo 138
Toroslar 17
Trablusşam 187
Trakyalılar 32
Tribus 23
Tribus Birliği 23
trivium 140
Tuna 19, 43, 62, 158
Tunus 15, 17
Türkiye Selçukluları 187
Türk/ler 7, 31, 158, 186
Tyre 17
universitas 139
Ural Dağları 10
Ural-Altay 13
Urallar 61
Urbanus 178
Urfa 187
Usturlab 137
Uzak Doğu 28, 158
uzun saçlı krallar 44
V. Luis 120
Vandal/lar 29, 35, 43, 45, 49
Vassal 89, 96
vassalite 144
Vatikan 74
Vayık 64
Veba Salgını 140
Venedik 12
Venetçe 12
Verdun 54
Viking/ler 45, 66, 157
Vilen 95, 101
Viyana 13
Vizigot/lar 22, 29, 32, 41, 45, 113
Volga 158
Voltaire 90
Vouille 47
Wessek 55, 69
Wessek Krallığı 55, 68
Wink 80
Yafes 178
Yahudi/ler 66, 71, 156
Yakın Doğu 75
Yeni Çağ 188
Yeni Platonculuk 110, 140
Yukarı Vistül 56
Yunan 15, 17
Yunanistan 112
Yunanlı 27
Yunanlılar 12, 16
Yüzyıl Savaşları 140, 176
Zacharias 51
Zama Muharebesi 15
Zengîler 187
Zenon 30